

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Міністерство освіти і науки України
Національний університет водного господарства та
природокористування

Ю. В. Вашай, С. І. Кудин

**Макроекономічний аналіз
економічної безпеки України**

Національний університет
водного господарства
та природокористування
Монографія

Рівне 2014

Національний університет

УДК 351.746.1:330.101.541(477)
ББК 65.053

B23

*Рекомендовано вчену радою Національного університету
водного господарства та природокористування.
(Протокол №3 від 28 березня 2014 року)*

Рецензенти:

Алейнікова О.В., доктор наук з державного управління, завідувач кафедри економічної теорії Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне;

Салига К.С., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту Класичного приватного університету, м. Запоріжжя.

Ю.В. Вашай, С. І. Кудин

B23 Макроекономічний аналіз економічної безпеки України. Монографія.
– Рівне: НУВГП, 2014. – 230 с.

ISBN 978-966-327-282-5

Монографія присвячена розгляду актуальних проблем макроекономічного аналізу системи економічної безпеки, пошуку шляхів зміцнення економічної безпеки України. Розглянуто теоретичні підходи до визначення економічної безпеки та запропоновано їх удосконалення. Розглянуто роль економічної безпеки реального сектору у підвищенні ефективності національної економіки, реалізацію критеріїв фінансової безпеки як чинника досягнення рівноваги вітчизняної економіки, а також здійснено макроекономічну оцінку впливу державних інститутів на структуру економічної безпеки в Україні.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, фахівців у сфері державного управління

**УДК 351.746.1:330.101.541(477)
ББК 65.053**

ISBN 978-966-327-282-5

© Вашай Ю.В., Кудин С.І., 2014
© Національний університет водного
господарства та природокористування, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	6
1.1. Місце економічної безпеки держави у структурі національної безпеки.....	6
1.2. Економічна безпека та її трактування в еволюції світової економічної думки.....	38
1.3. Макроекономічна оцінка впливу державних інститутів на систему економічної безпеки.....	51
РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОЗВЯЗОК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ІЗ ОСНОВНИМИ ПОКАЗНИКАМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	64
2.1. Чинники економічної безпеки в транзитивній економіці.....	64
2.2. Вплив економічної безпеки на показники ефективності національної економіки.....	82
2.3. Роль економічної безпеки держави у підвищенні рівня людського розвитку	94
РОЗДІЛ 3. МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	100
3.1. Стан та тенденції економічної безпеки реального сектору України на сучасному етапі	100
3.2. Реалізація критеріїв фінансової безпеки як чинник досягнення рівноваги вітчизняної економіки	121
РОЗДІЛ 4. ШЛЯХИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	140
4.1. Можливості запровадження світового досвіду зміцнення економічної безпеки у вітчизняній економіці .	140
4.2. Макроекономічні засоби посилення економічної безпеки в Україні	154
ВИСНОВКИ	180
ЛІТЕРАТУРА	184
ДОДАТКИ	204

ПЕРЕДМОВА

У сучасних умовах нестабільноті політичної, економічної, соціальної ситуації в Україні і світі ще більшої гостроти набувають питання дотримання економічної безпеки держави. Як комплексне поняття економічна безпека залежить від великого числа чинників зовнішнього та внутрішнього впливу. При цьому стан економічної безпеки держави перебуває в тісному взаємозв'язку із ефективністю національної економіки.

Глобалізація економіки, прискорений розвиток усіх суспільних процесів ставлять перед країнами світу важливі завдання, пов'язані із функціонуванням їх господарських систем. Виклики сучасності у всіх сферах життєдіяльності посилюють увагу до питань національної безпеки в цілому та економічної безпеки зокрема. Адекватна оцінка її рівня, аналіз сприятливих та несприятливих чинників дають можливість формувати систему комплексного захисту економіки країни від загроз усіх рівнів та напрямів задля реалізації національних економічних інтересів. Оцінка економічної безпеки держави не може здійснюватися лише на підставі обчислення певних наборів індикаторів. Вона має проводитись із врахуванням глибинних економічних зв'язків і базуватись на потужному теоретичному підґрунті.

Дослідженням теоретичних і практичних проблем економічної безпеки присвячені праці таких вітчизняних учених, як І. Бінько, З. Варналій, О. Гриценко, Б. Губський, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, В. Кириленко, В. Кузьменко, С. Макуха, І. Мойсеєнко, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Предбурський, І. Ревак, А. Сухоруков, Л. Шевченко, В. Шлемко. У зарубіжній науці питання економічної безпеки розглядалися Л. Абалкіним, Д. Болдуіном, Й. Джанг, Х. Несадураї, Д. Нанто, С. Роніс, В. Сенчаговим, Е. Федоровою, В. Ченгі та ін. Стан та напрями підвищення рівня безпеки за окремими її аспектами аналізують такі дослідники, як Л. Антоненко, В. Бурцев, О. Давидюк, О. Деменок, К. Дера, Е. Дегтярев, Є. Буравльов, О. Ладюк, Ю. Порохнявий, П. Руснак, І. Селіверстова, В. Стогній, Т. Філіпенко, О. Шемет, Н. Яценко та ін.

У наукових працях досліджено такі складники економічної безпеки як енергетична, продовольча, фінансова, інвестиційна тощо. Однак в оцінці економічної безпеки та її структури немає единого підходу, тому потрібно здійснити теоретичне обґрунтування макроекономічного аналізу економічної безпеки, враховуючи взаємодію всіх її складових елементів всередині системи. Система економічної безпеки має складні внутрішні зв'язки, кожен складник впливає як на інші складники, так і на інтегральний рівень економічної безпеки в цілому, що зумовило необхідність комплексного аналізу.

Метою дослідження є обґрунтування сутності системи економічної безпеки держави, визначення напрямів та рівня її посилення в Україні, що, своєю чергою, підвищуватиме рівень ефективності національної економіки та пришвидшить темпи її зростання.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

1.1. Місце економічної безпеки держави у структурі національної безпеки

Функціонування України як незалежної держави в умовах глобального ринкового середовища підвищує актуальність питань дотримання національної безпеки держави з метою забезпечення державного суверенітету, конкурентоспроможності на світовому ринку, обороноздатності, підтримання соціальних стандартів життя.

Під національною безпекою розуміють захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [150]. Подібні трактування поняття «національна безпека» застосовують і вітчизняні науковці О. М. Гончаренко та Є. М. Лисицин [36], О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, М. І. Панов [46, с. 22-30].

У визначенні національної безпеки Фондом міжнародної безпеки ЮНЕСКО, із нашої точки зору, акценти, що зміщені від захисту інтересів до стійкого розвитку, розставлені вірніше. Зокрема, національна безпека трактується як «стан суспільства, за якого сукупність державних та суспільних гарантій забезпечує його стійкий розвиток, захист базових інтересів нації, джерел його духовного і матеріального благополуччя від зовнішньої та внутрішньої загрози» [105, с. 47].

У науковому дослідженні американських вчених [212, с. 1] вказано, що національна безпека тісно пов'язана із навколошнім середовищем і географічним простором, у якому люди можуть жити без страху. Вона включає в себе, по-перше, фізичну безпеку, як міжнародну, так і внутрішню. Це означає захист від зовнішніх та внутрішніх загроз. Такий захист, як правило, здійснюється за допомогою жорсткої сили, а також діяльністю національних служб безпеки. По-друге, національна безпека включає економічну –

можливості і засоби для людей, щоб забезпечити своє власне благополуччя в економічній системі, яка є динамічною і зростаючою. По-третє, національна безпека США включає в себе пропаганду національних цінностей за допомогою «м'якої» сили з метою завоювання «сердце́ць і думок» людей у всьому світі. М'яка сила доповнює жорстку, а в окремих випадках може замінити її [212, с. 1]. Отже, в даному випадку національна безпека поділяється авторами [212] на три складових – фізичну безпеку, економічну безпеку та національні цінності.

У контексті досліджень національної безпеки не можна оминути питання національних інтересів. Законом України «Про основи національної безпеки України» національні інтереси визначено як життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [150].

В економічній теорії сформувались декілька підходів до трактування поняття «національні інтереси».

Так, з погляду представника реалістичного підходу Г. Моргентау, національний інтерес містить два основні елементи: центральний (постійний) та другорядний (мінливий). Постійна складова національного інтересу визначається трьома чинниками: природою інтересу, який має бути захищеним; політичним оточенням, в якому діє інтерес; раціональною необхідністю, що обмежує вибір цілей і засобів для всіх суб'єктів, задіяних на міжнародній арені. Змінна складова визначається обставинами. Раціональною зовнішня політика є тоді, коли вона мінімізує ризик і максимізує вигоду [191, с. 163-164].

Представники «ідеалістичної» школи, зокрема В. Вільсон, вважали, що у визначенні національних інтересів велику роль мають відігравати етика та мораль [160, с.4].

Законом України «Про основи національної безпеки» визначено пріоритети національних інтересів, у Стратегії національної безпеки України визначено «життєво важливі національні інтереси». Однак слушними вважаємо зауваження колективу авторів І. С. Романченко, В. Ю. Богданович, І. Ю. Свида, які, спираючись на досвід США при формулюванні національних інтересів,

рекомендують більш чітко та обґрунтовано сформулювати комплекс національних інтересів України відповідно до їх рівнів [160, с.7]. Автори, зокрема, зазначають, що у США визначають довгострокові корінні національні інтереси в рамках процесу головних стратегічних оцінювань.

Корінні національні інтереси відображають цілісність, культурну ідентичність, безпеку, тобто те основне, що забезпечує виживання й розвиток суспільства, і тому залишаються практично незмінними протягом всього історичного терміну [30, с. 193].

Корінних національних інтересів у США визначено три:

- 1) недоторканність країни, її території, громадян та політичних устоїв (суверенітет);
- 2) економічний добробут;
- 3) просування демократії [160, с. 7].

Підтримуємо точку зору авторів також щодо того, що важливо, щоб інтереси не ставали функцією загроз. Якщо уряд починає з оцінювання загроз до концептуалізації інтенсивності інтересів, може статись, що він реагуватиме на певну загрозу з максимальним залученням сил та ресурсів без будь-якого раціонального зв'язку з національними пріоритетами.

В Україні також потрібно сформулювати адекватну систему національних інтересів за трьома рівнями їх інтенсивності.

Так, рівні інтенсивності інтересів визначаються як відповіді на запитання: що трапиться, якщо інтерес не буде реалізовано?

- а) життєво важливі: якщо не будуть реалізованими, це матиме безпосередній вплив на корінні національні інтереси;
- б) важливі: якщо не будуть реалізованими, це приведе до наслідків, які у решті решт вплинуть на корінні національні інтереси;
- в) периферійні: якщо не будуть реалізованими, це навряд чи вплине на корінні національні інтереси [160, с. 8].

Дещо вужчим є поняття національних економічних інтересів. Проф. Срімощенко М.М. вважає, що під національними економічними інтересами слід розуміти сукупність об'єктивних економічних потреб незалежної країни, задоволення яких забезпечує ефективне функціонування та стабільний розвиток її економічної системи, а через неї й економіки [60, с. 19].

Вчений наголошує, що з методологічної точки зору критерієм виявлення тих чи інших суперечностей у економічній сфері може бути такий підхід: там, де інтереси не співпадають, існують суперечності. З огляду на це, об'єктивно існуючими основними суперечностями в економічній сфері є наступні:

- між об'єктивною необхідністю задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб людей і економічними можливостями економічної системи країни для цього;
- між потребами економіки в різних ресурсах, необхідних для її ефективного функціонування і можливостями їх забезпечення;
- між потребами економіки в ефективно діючому економічному механізмі, заснованому на засадах ринкової економіки і повнотою та темпами його створення;
- між потребами економічної системи в структурі державного управління і регулювання і системністю та ефективністю її функціонування;
- між національними і регіональними інтересами в економічній сфері;
- між національними економічними інтересами і економічними інтересами первинних ланок народного господарства;
- між національними інтересами в економічній сфері і міжнародними економічними інтересами та економічними інтересами інших країн [60, с.18].

Вітчизняними вченими пропонується перелік національних економічних інтересів, проте, на нашу думку, вони, як і національні, потребують чіткої систематизації за трьома рівнями інтенсивності: життєво важливі, важливі, периферійні.

Серед життєво важливих національних інтересів України, що стосуються економічної сфери, Стратегією національної безпеки визначено створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення підвищення рівня життя і добробуту населення [153].

Задля досягнення вказаного життєво важливого інтересу в економічній сфері слід виділити комплекс важливих національних економічних інтересів:

- задоволення об'єктивних потреб населення матеріальними і духовними благами;

- ефективне забезпечення економічних процесів необхідними ресурсами з метою розширеного відтворення;
- забезпечення енергоефективності та оптимального забезпечення економіки енергетичними ресурсами;
- розвиток науково-технічного та інноваційного потенціалу України;
- вдосконалення податкового та бюджетного законодавства з метою оптимального співвідношення доходної та видаткової частини бюджету.

Периферійні інтереси формуються адекватно існуючим економічним ситуаціям і для їх досягнення формуються окремі бюджетні програми, що сприяють розвитку окремих сфер діяльності суспільства.

Національні інтереси в економічній сфері тісно переплітаються із національними інтересами в інших сферах національної безпеки. Так, Законом України «Про основи національної безпеки України» розглядаються такі сфери національної безпеки: зовнішньополітична; сфера державної безпеки; воєнна сфера та сфера безпеки державного кордону; внутрішньополітична; економічна; соціальна та гуманітарна; науково-технологічна; екологічна; інформаційна [150].

Одним із класиків теорії про безпеку Д. Болдуіном вказано, що економічна безпека, екологічна безпека, безпека особистості, соціальна і військова безпека є різними формами безпеки, проте не принципово різними поняттями [201, с. 23].

За різними підходами виділяють різні складові національної безпеки (табл. 1.1). Як видно із табл. 1.1, практично одностайно дослідники виділяють такі складові національної безпеки, як військова, економічна, інформаційна, екологічна. Повністю погоджуючись із виділенням таких складових, вважаємо доцільним обґрунтувати виділення і інших складових національної безпеки, актуальних на даному етапі.

Так, у Законі України [150] виділяють внутрішньополітичну та зовнішньополітичну безпеку, які фактично є окремими складовими ширшого поняття – політичної безпеки.

Таблиця 1.1

Підходи зарубіжних та вітчизняних науковців до структури національної безпеки

Складові національної безпеки	Д. К. Нантго [212]	Д. А. Болдуїн [201, с. 23]	Закон України «Про основи національної безпеки України» [150]	В. А. Предбурський [145]	З.С. Варналій [56]	Точка зору автора
Військова	+	+	+	+	+	+
Економічна	+	+	+	+	+	+
Національні цінності	+					
Зовнішньополітична			+			
Інформаційна			+	+	+	+
Екологічна		+	+	+	+	+
Науково-технологічна			+	+		
Гуманітарна			+			+
Соціальна		+	+	+	+	+
Внутрішньополітична			+			
Безпека державного кордону			+			
Державна			+		+	
Безпека особистості		+				
Політична				+	+	+
Інституційна						+
Правова				+		
Інтелектуальна					+	

Джерело: складено автором за [56; 145; 150; 201; 212]

У сучасному глобалізованому середовищі неможливо досягнути належного рівня національної безпеки без захисту і достатнього рівня інформаційних технологій, що зумовлює актуальність виділення як окремої складової інформаційної безпеки. Окрім цього, гуманітарна сфера, що включає в себе охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, тобто усі необхідні види діяльності для забезпечення життедіяльності особи, обов'язково, на наш погляд, має розглядатись у контексті національної безпеки, що також зумовлює необхідність її виокремлення.

Жоден із вказаних авторів не виділяє серед складових національної безпеки інституційну, хоча західні дослідники переконані, що важливо досліджувати, наскільки власне ринок захищений на макрорівні. Тобто, чи є забезпеченості інтегрованість ринків, яку Л.Лье називає “інституціональна безпека ринку” – в формі безпеки прав власності та контрактів [16, с.18]. Ф.Сото вказує на те, що західні країни мали економічний успіх зокрема через найкращу систему гарантій прав власності, яка дає особам доступ до необхідного капіталу щоб вони мали змогу заробляти дохід [16, с. 18].

Складові національної безпеки, на наш погляд, можна проілюструвати за допомогою рис. 1.1.

Рис. 1.1. Структура національної безпеки

Оскільки національна безпека не буде досягнута без існування адекватних економічних умов, економічна складова, поряд з іншими складовими національної безпеки, має вагоме значення.

Витіснення натурального господарства ринковими відносинами і зародження держави призвело до виникнення потреби захисту інтересів усіх економічних суб'єктів, що визначило актуальність підтримки економічної безпеки держави ще з давніх історичних часів.

Новий виток історії України з моменту проголошення незалежності поставив нові завдання, у тому числі і перед системою економічної безпеки, дотримання якої є одним із головних пріоритетів розвитку української держави і суспільства.

Оскільки економічна безпека є багатогранним поняттям, яке включає різні напрямки дослідження, то її макроекономічний аналіз необхідно проводити у розрізі таких структурних елементів, як

виробнича, енергетична, продовольча, науково-технологічна, фінансова безпека.

Дослідження сутності економічної безпеки та її структури слід розпочинати із аналізу теоретичних підходів до проблеми. Попри наявність значної кількості досліджень у даній сфері, однозначного визначення поняття «економічна безпека» не сформульовано.

У сучасних наукових джерелах поняття «економічна безпека» розглядається на таких рівнях:

- рівень економічної безпеки особистості, родини;
- мікрорівень (економічна безпека підприємств-економічних суб'єктів ринку);
- мезорівень (економічна безпека регіону, території, галузі, виробничого комплексу);
- макроекономічний рівень (економічна безпека держави) [57, с. 245].

Економічна безпека особистості – це такий стан економічної свідомості, при якому суб'єкт сприймає існуючу якість життя як адекватну і надійну, так як створюються реальні можливості для задоволення його економічних потреб у теперішній час і є впевненість у майбутньому [98, с. 42].

За підходом Програми Людського розвитку ООН (UNDP) безпека людського розвитку включає економічну безпеку (країни), продовольчу безпеку, безпеку для здоров'я, безпеку довкілля, персональну безпеку, безпеку общини, політичну безпеку [218, с. 355-357].

Деякі зарубіжні дослідники вказують, що економічна безпека особи сприймається як безпека зайнятості, доходу та певного рівня споживання, і може відрізнятись від колективної економічної безпеки суспільства, йдучи проти логіки ринкової економіки, руйнуючи національні перспективи зростання економіки [16, с.17].

Економіст А.Ачарія підкреслює, що в минулому домінувала економічна безпека правлячого режиму або політичної системи [214, с. 8]. Таким чином, в центрі економічної безпеки опинялась економічна еліта суспільства. З часом безпеку режиму замінює безпека громадян, матеріально задоволені громадяни є менш чутливими до впливу внутрішніх та зовнішніх економічних загроз (М.Лаффер) [214, с. 8].

Щодо економічної безпеки підприємства, то під нею розуміють стан виробничо-комерційної діяльності, при якому забезпечується дотримання економічних інтересів підприємства на підставі його стійкості та властивостей системи, що саморозвивається, і попередження впливу внутрішніх і зовнішніх загроз [141, с. 8].

Економічною безпекою регіону вважають сукупність властивостей економічної системи регіону, що забезпечують стабільність, стійкість та поступальний характер розвитку регіону, певну незалежність і одночас інтеграцію з економікою держави в умовах дестабілізуючого впливу загроз різного виду [197, с. 79].

У стратегічному плані рівні економічної безпеки індивіда, суб'єкта господарської діяльності (СГД) і держави неподільні, оскільки як здійснення індивідуальних відтворювальних процесів, так і їхнє перетворення на процес суспільного відтворення можливі лише за умови органічного об'єднання робочої сили (індивідуума), засобів виробництва (СГД) та економіко-правового середовища (держави) [58].

Оскільки об'єктом даної дисертаційної роботи є економічна безпека держави, детальніше розглянемо підходи дослідників до її визначення. Проте встановлення змісту поняття «економічна безпека», на наш погляд, слід узгоджувати із визначенням терміну «безпека».

Безпека – це такий стан складної системи, коли дія зовнішніх і внутрішніх факторів не призводить до погіршення системи чи до неможливості її функціонування і розвитку [66].

Аналіз досліджень провідних вчених даної галузі дозволяє виокремити певні напрямки трактування сутності економічної безпеки.

Згідно першого напрямку економічна безпека трактується як стан забезпечення національних інтересів і здатності розвитку:

«економічна безпека – це такий стан економіки та інститутів влади, при яких забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціально орієнтований розвиток країни в цілому, достатній оборонний потенціал навіть при найнесприятливіших умовах розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів» [145, с. 16; 198, с.5];

«стан держави, за яким країна забезпечена можливістю створення і розвитку умов для плідного життя її населення та перспективного розвитку економіки в майбутньому» [136, с. 29].

Інший підхід до тлумачення економічної безпеки, якого притримується відомий вчений у даній сфері Мунтіян В.І., передбачає здійснення певного комплексу заходів:

«економічна безпека – це загальна національний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства і держави, розвитку достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому і ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення, як створення передумов для підтримки і покращення рівня життя громадян, задоволення корінних національних інтересів у виробничо-економічній сфері, фінансовій, зовнішньоекономічній, технологічній, енергетичній, продовольчій та інших субекономічних сферах» [115].

Згідно третього підходу вчені в дефініції економічної безпеки акцентують увагу на здатності до розширеного відтворення:

«економічна безпека – здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізувальній дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвиткові країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [58];

За четвертим підходом вчені у визначеннях наголошують власне на стійкості до загроз:

«стан національної економіки, який дозволяє зберегти стійкість до внутрішніх та зовнішніх погроз та спроможний задовільнити потреби особистості, суспільства, держави» [55, с. 8].

Альтернативним підходом до попереднього є підхід Іващенка Г., який вважає, що використання при тлумаченні сутності безпеки терміну «стан захищеності» є неприпустимим, адже він не є науковим. При цьому безпека є сукупністю умов існування суб'єкта, якими він оволодів у процесі самореалізації і які, таким чином, може контролювати [70]. У цьому контексті доречно також

вказати, що в країнах-членах НАТО як національна безпека, так і економічна безпека трактуються не як стан «захищеності», а як стан «свободи» від загроз [160, с. 8].

Російський вчений Л. Абалкін характеризує економічну безпеку Росії як «сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення» [1, с. 5].

Канадською службою безпеки економічна безпека визначається як підтримання таких умов, які необхідні для постійного і довгострокового підвищення продуктивності праці і нарощування капіталу, і, таким чином, високих і зростаючих стандартів життя громадян країни, включаючи підтримку справедливої, безпечної і динамічної ділової атмосфери, яка б сприяла інноваціям, внутрішнім і зовнішнім інвестиціям і постійному економічному зростанню [204].

Згідно двох останніх визначень поняття загроз взагалі не застосовується, а наголошується на підтримці певних умов. Застосовуючи такий підхід до терміну «економічна безпека», слід зазначити, що поняття «економічні умови» має більше змістове наповнення, ніж поняття «стан захищеності». При цьому економічну безпеку можна визначити як сукупність економічних умов існування особи, підприємства, регіону, держави, які гарантують дотримання національних інтересів і здатність до відтворення і розвитку.

Наведені напрямки і визначення поняття «економічна безпека» не є вичерпним переліком можливих варіантів. У контексті сучасних наукових розробок формуються комплексні трактування наведеного поняття. Так, наприклад, можна навести декілька комплексних визначень досліджуваного поняття:

«спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій» [43, с. 17].

«стан забезпеченості необхідними ресурсами на рівні, який дозволяє досягти захищеності національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, що забезпечує незалежність

національної економіки, її стабільність та стійкість, спроможність до постійного оновлення та саморозвитку» [42, с. 9].

«сукупність умов, за яких зберігається спроможність країни ефективно захищати свої економічні інтереси; задовольняти у довгостроковому режимі потреби суспільства і держави; генерувати інноваційні зрушення в економіці з метою забезпечення стабільного економічного розвитку; протистояти зовнішнім економічним загрозам та повністю використовувати національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці» [147].

На наш погляд, досить актуальним є підхід до визначення економічної безпеки, згідно якого вона визначається як стан розвитку економічної системи, що забезпечує її ефективне функціонування засобами належного використання внутрішніх і зовнішніх чинників з урахуванням інтересів майбутніх поколінь, а також здатність до відтворення та результативного протистояння внутрішнім і зовнішнім впливам [36, с. 4].

Виходячи із наведених визначень понять «безпека» та «економічна безпека», вважаємо, що при визначенні поняття «економічна безпека» слід враховувати що це такий стан економічної системи, який передбачає:

- 1) захищеність від зовнішніх та внутрішніх загроз;
- 2) здатність до відтворення і розвитку;
- 3) дотримання національних інтересів;
- 4) досягнення необхідного рівня соціальних стандартів.

З огляду на це вважаємо, що повністю розкривають дане поняття визначення таких вчених, як В. І. Мунтіян [115], Б. В. Губський [43], І. О. Губарєва, В. А. Доровської [42].

На нашу думку, під поняттям «економічна безпека держави» слід розуміти такі економічні умови функціонування реального та фінансового секторів національної економіки, за яких гарантується дотримання національних інтересів, мінімізується дія зовнішніх та внутрішніх загроз, що забезпечує ефективність та незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до відтворення і розвитку та дотримання соціальних стандартів.

Із поняттям «економічна безпека» досить тісно пов'язані також поняття економічного суверенітету та економічної ефективності.

У довідковій літературі термін «економічний суверенітет» визначено яквищий ступінь самостійності держави або окремого регіону у сфері господарської діяльності [11].

Економічний суверенітет України в політекономічному аспекті вітчизняним вченим Мочерним С.В. трактується як власність українського народу на своє національне багатство, на основі якої уповноважені ним органи самостійно здійснюють регулювання економіки та зовнішньоекономічної діяльності передусім в інтересах найманых працівників [113, с. 4-5].

Із визначень економічної безпеки, що наводяться вченими [1, 42], можна виокремити одну із умов дотримання економічної безпеки – економічну незалежність. Враховуючи це, вважаємо економічну безпеку значно ширшим поняттям, яке у тому числі, охоплює і питання дотримання економічного суверенітету.

Подібна ситуація прослідковується і з іншою економічною категорією – економічною ефективністю, у контексті якої розглядається ефективність використання ресурсів.

Із точки зору С. Панчишина, ефективність використання ресурсів характеризує зв'язок між кількістю ресурсів, витрачених у процесі виробництва, і кількістю товарів і послуг, отриманих у результаті використання цих ресурсів. Ефективне використання ресурсів передбачає досягнення:

- а) повної зайнятості ресурсів;
 б) повного обсягу виробництва [133, с. 12].

Повна зайнятість означає використання усіх наявних для виробництва ресурсів. Однак використання усіх наявних ресурсів не гарантує ефективного їх використання. Слід ще забезпечити повний обсяг виробництва. Повний обсяг виробництва означає, що ресурси використовуються так, що вони найповніше задовольняють потреби суспільства. Він продукується за наявності двох видів ефективності – розподільної та виробничої.

Розподільна ефективність означає, що ресурси залучаються до виробництва саме тих товарів та послуг, які найбажаніші й найпотребніші для суспільства. Виробнича ефективність – це використання найучаснішої технології, яка забезпечує максимальну віддачу від залучених ресурсів, виробництво товарів і надання послуг із найнижчими витратами [133, с. 13].

Конкретнішими показниками економічної ефективності є продуктивність і фондомісткість праці, фондовіддача і фондомісткість продукції, матеріаловіддача і матеріаломісткість продукції, економічна ефективність капітальних вкладень, нової техніки, енергомісткість продукції та ін. [114, с. 214]. Вказані показники визначаються як індикатори економічної безпеки в розрізі окремих її складових – виробничої безпеки, енергетичної тощо, мають вагоме значення і вплив на інтегральний рівень економічної безпеки.

Неузгодженість підходів до трактування економічної безпеки як поняття має своє продовження і у визначенні системи та структури економічної безпеки.

На наш погляд, у контексті даного дослідження доречно застосовувати наступне визначення поняття «система». Система – це об'єкт, який характеризується складом елементів, структурою їх зв'язків, параметрами і має хоча б один вхід і один вихід, які забезпечують зв'язок із зовнішнім середовищем, що характеризується законами поведінки і змінює поведінку при надходженні керуючих впливів [82, с. 11-12].

Розглядаючи економічну безпеку як систему, зазначимо, що вона має внутрішню складну структуру, елементи якої характеризуються тісними взаємозв'язками.

Структура – це філософська категорія, що відображає внутрішню побудову системи, сукупність підсистем, елементів (разом з їх зв'язками, взаємодіями), що входять в систему і визначають її зміст і інтенсивність її функціональних процесів [78].

Зважаючи на те, що економічна безпека є складною системою, яка має свою структуру, її дослідження слід проводити у розрізі окремих складових. Поняття структури економічної безпеки, вважаємо, потребує окремого визначення.

Отже, структура економічної безпеки – це внутрішня побудова системи економічної безпеки в розрізі реального та фінансового сектору, що за умов взаємного впливу визначають її зміст та впливають на підсумковий рівень.

Складовими економічної безпеки відповідно до Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [147] є: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна,

соціальна, продовольча безпека. У табл. 1.2 наведено погляди вітчизняних вчених на виділення елементів економічної безпеки.

Таблиця 1.2

Складові економічної безпеки держави

Складова економічної безпеки	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [147]	Кузьменко В.В. [92]	Мунтіян В.І. [115]	Пастернак-Таранушенко Г. [136, с. 29]	Ткаченко Ю.В. [175, с. 195]	Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. [55 с.8]	Точка зору автора
Макро-економічна	+				+		
Фінансова	+	+	+	+	+	+	+
Зовнішньо-економічна	+				+	+	+
Інвестиційна	+				+		
Науково-технологічна	+	+			+	+	+
Енергетична	+		+	+	+	+	+
Виробничі	+				+		+
Демографічна	+	+	+	+	+	+	
Соціальна	+	+		+		+	
Продовольчі	+		+	+	+	+	
Економічна	+						
Політична	+			+			
Воєнна	+	+	+	+		+	
Інформаційна		+		+			
Екологічна	+				+	+	
Ресурсна			+	+		+	
Прісноводна					+		
Цінова					+		
Кримінальна				+			
Медична				+			
Інноваційна					+		
Життєвого рівня населення					+		
Ринку праці					+		
Правопорядку					+		

Джерело: складено автором за [55; 92; 115; 136; 147; 175]

Аналіз наведених підходів до виділення складових економічної безпеки дає змогу зробити висновок, що практично всі вчені серед таких складових виділяють фінансову, науково-технологічну, енергетичну, демографічну, соціальну, продовольчу, воєнну.

Деякі дослідники [175, с. 195] деталізують елементи економічної безпеки, виділяючи окремо інноваційну, безпеку життєвого рівня населення, ринку праці, безпеку правопорядку. Зважаючи на те, що

інформація в сучасних умовах стає одним із найважливіших ресурсів, інформаційна безпека набуває особливої вагомості. Проте, на наш погляд, у структурі економічної безпеки її виділяти недоцільно, оскільки, як зазначалось раніше, дана складова є окремою повноцінною складовою більш широкого поняття – національної безпеки.

Та ж аргументація супроводжує виключення зі складу економічної безпеки демографічної, політичної, соціальної, воєнної безпеки. Незрозумілим є також виділення серед складових економічної безпеки власне економічної безпеки, а такі складові, як цінова безпека, кримінальна, медична, безпека ринку праці, життєвого рівня населення є внутрішніми складовими більш широких понять – політичної, соціальної, гуманітарної безпеки тощо.

У макроекономічному аналізі в межах національної економіки прийнято виділяти дві сторони:

- 1) матеріально-речову, або фізичну, економіку;
- 2) монетарну, або грошову, економіку.

Вважаємо, що такого поділу слід дотримуватись і при здійсненні макроекономічного аналізу економічної безпеки.

У макроекономіці фізична економіка охоплює ресурси – працівників, природні багатства, капітал (засоби виробництва) та виготовлені життєві блага [133, с. 14]. Її характеризують за допомогою реальних змінних, до яких відносять кількісні змінні наприклад, реальний ВВП, обсяг капіталу, та відносні ціни – наприклад, реальна заробітна плата, реальна процентна ставка [133, с. 33]. Зважаючи на це, у нашій роботі будемо розглядати безпеку реального сектора економіки, у складі якого виділимо ключові ресурси та результати національної економіки.

Монетарна економіка, у свою чергу, охоплює гроші і ціни. Проте у контексті нашого дослідження, вважаємо, слід охопити більш широке поняття – фінансову безпеку.

Окремі науковці вважають, що на передній план з усіх безпек країни слід винести фінансову безпеку, оскільки від її рівня залежить інвестиційний клімат у державі [108, с. 184]. Проте низка науковців рейтингують відомі потенційні загрози економічному суверенітету України і на передній план виносять структурні диспропорції, мотивуючи це тим, що Україна отримала у спадщину

надзвичайно енергоємний промисловий сектор, суттєво змінити структуру якого за роки незалежності виявилося неможливим [108, с. 184].

Реальний сектор економіки — це галузі економіки, що виробляють матеріально-речовий продукт, нематеріальні форми багатства і послуги, за винятком операцій у фінансово-кредитній і біржовій сферах, що не відносяться до даного сектора [155].

Геєць В.М. до складових безпеки реального сектору економіки включає такі складові: техніко-виробничу, енергетичну, технологічну, воєнно-економічну, продовольчу безпеку [33, с. 492-496].

Погоджуючись із таким складом, все ж зауважимо, що воєнна безпека — це настільки специфічна сфера, що включення її до складу економічної зводить її роль до економічних питань. Воєнна безпека включає комплекс складових, пов'язаних з обороноздатністю країни та її захищеністю від зовнішніх та внутрішніх військових атак і безперечно багато в чому залежить від рівня фінансування та торкається численних економічних питань. Проте вважаємо її самостійною важливою складовою національної безпеки, відокремленою від економічної, проте тісно з нею пов'язаною.

Отже, до безпеки реального сектора слід віднести такі складові, як виробнича, енергетична, науково-технологічна, продовольча безпека.

У монографії вітчизняних вчених В.Т. Шлемка, І.Ф. Бінька виробнича безпека як така не розглядається, проте у складі економічної безпеки виділена сировинно-ресурсна. На наш погляд, такий підхід зважує власне економічну безпеку, оскільки не лише забезпеченість ресурсами відіграє важливу роль, але і ефективність їх поєдання під час виробничого процесу. Таким чином, виробнича безпека, яка визначається Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України як такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення [147], є ширшим поняттям і включає в себе сировинно-ресурсну безпеку.

Енергетична безпека Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України визначена як такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього

характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану [147].

Також у вітчизняній літературі надаються такі визначення енергетичної безпеки:

«спроможність держави забезпечити ефективне використання власної паливно-енергетичної бази, здійснити оптимальну диверсифікацію джерел і шляхів постачання в Україну енергоносіїв для забезпечення життєдіяльності населення та функціонування національної економіки у режимі звичайного, надзвичайного та воєнного стану, попередити різкі цінові коливання на паливно-енергетичні ресурси або ж створити умови для безболісної адаптації національної економіки до нових цін на ці ресурси» [55, с. 25];

«здатність держави в особі її органів управління забезпечити кінцевих споживачів енергією в необхідному обсязі та належної якості у звичайних умовах, а також під час дії дестабілізуючих факторів (надзвичайних ситуацій) внутрішнього чи зовнішнього характеру у межах гарантованого покриття мінімального обсягу найважливіших потреб країни, окремих її районів, міст, селищ чи об'єктів у паливно-енергетичних ресурсах. Конкретним виміром забезпечення енергетичної безпеки, прийнятим за стандарт у західних країнах, є створення тримісячного стратегічного резерву нафти та нафтопродуктів» [192, с. 5].

Як видно, при визначенні енергетичної безпеки в першому випадку увага акцентується на захист від загроз в енергетичній сфері, у другому випадку – на ефективність використання енергетичних ресурсів, у третьому – на забезпеченість енергетичними ресурсами. На наш погляд, у контексті поняття «безпека» доцільніше погодитись із визначенням, що наводиться в Методиці і передбачає захищеність національних інтересів.

Щодо наступної складової – науково-технологічної безпеки, то вітчизняними вченими вона визначається як ступінь (міра) захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від нераціонального розвитку (відсутність у стратегії розвитку інноваційної, соціально-економічної, екологічної збалансованих складових) [13, с. 35].

Дане визначення, на наш погляд, обмежене лише станом захищенності від нераціонального розвитку і не містить динамічної складової. У цьому контексті більш повним є визначення, наведене у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки: «це такий стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити належне функціонування національної економіки, достатнє для досягнення та підтримки конкурентоздатності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів» [147].

Технологічна безпека України полягає у впровадженні новітніх технологій, досягненні технічного прогресу, збереженні такого рівня вітчизняного науково-технічного й виробничого потенціалу, який у разі погіршення внутрішніх і зовнішніх умов забезпечив би виживання національної економіки за рахунок використання власних інтелектуальних і технологічних ресурсів, збереження державної незалежності [55, с. 53].

Є. П. Буравльов та В. Д. Стогній розглядають науково-технологічну безпеку через дослідження поняття техносфери – частини біосфери, відповідно перетвореної людиною на технічні і технологічні об'єкти. При цьому складовими техносфери є техніка (сукупність засобів людської діяльності, що створюються для реалізації процесів виробництва та обслуговування виробничих і невиробничих потреб суспільства) і технологія (сукупність методів і процесів виробництва або надання послуг) [13, с. 35].

У сучасних умовах техносфера виконує роль проміжної ланки між біосфорою та ноосфорою [46, с. 141]. Із позицій відомого науковця, що здійснив вагомий вклад у розвиток концепції ноосфери, Вернадського В.І., ноосфера – це біосфера, перероблена науковою думкою [31, с. 28].

У контексті досліджень технологічної безпеки, вважаємо за доцільне зробити акцент саме на розвитку знань і науки, без яких неможливим є власне розвиток техніки і технології. У зв'язку з цим для вивчення рівня технологічної безпеки пропонуємо розглядати індикатори за трьома векторами – техніка, технологія, науковий потенціал.

В Законі України «Про основи національної безпеки України» [150] забезпечення продовольчої безпеки визначено одним із

основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України, при цьому вказано на критичний стан з продовольчим забезпеченням населення.

Однак, як вдало зауважує П.П. Руснак, на сьогодні в Україні відсутнє законодавче визначення нормативно-правових параметрів продовольчого забезпечення населення [161, с. 179].

Згідно з резолюцією ООН «Міжнародні зобов'язання по забезпеченням продовольчої безпеки у світі», світова продовольча безпека – це утримання стабільності на ринках продовольчих товарів за доступності базових продуктів харчування для всіх країн світу [9, с. 73].

Вітчизняними науковцями продовольчу безпеку визначено як такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, особи, сім'ї, стійкий економічний розвиток [55, с. 55].

Більш повним, на наш погляд, є визначення продовольчої безпеки в Проекті Закону України «Про основи продовольчої безпеки України» – здатність держави задовільнити потреби населення в харчуванні на рівні не нижче медичних обґрунтованих норм гарантована наявністю відповідних ресурсів, потенціалом внутрішнього виробництва, незалежно від внутрішніх і зовнішніх умов (погроз) спроможність забезпечити сприятливу демографічну динаміку, збереження генофонду нації, сталість розвитку, інтеграцію країни у світовий економічний простір, суверенітет і незалежність [151].

Індикатором продовольчої безпеки національної економіки є передусім забезпечення достатнього добробуту і харчування всім громадянам та мінімально необхідного харчування у разі надзвичайних ситуацій, які виникають у державі [41, с. 7].

Оскільки процес економічної діяльності неможливий без забезпечення його належними фінансовими ресурсами, окремого розгляду вимагає фінансова безпека держави.

Фінансова безпека є досить широким і неоднозначним поняттям, яке викликає дещо різні підходи вчених до його трактування.

Зарубіжні дослідники визначають фінансову безпеку як здатність країни управляти різними видами зовнішніх і внутрішніх ризиків у процесі фінансового розвитку з метою гарантування того, що її фінансовому суверенітету нічого не загрожує, фінансова система не

порушені, фінансове багатство не втрачено, і фінансова система функціонує нормально [220].

Російський вчений В.В. Бурцев дає таке розширене визначення фінансової безпеки: «Фінансова безпека держави полягає у здатності його органів: забезпечувати стійкість економічного розвитку держави; забезпечувати стійкість платіжно-розрахункової системи та основних фінансово-економічних параметрів; нейтралізовувати вплив світових фінансових криз і навмисних дій світових акторів, тіньових структур на національну економічну та соціально-політичну систему; запобігати великомасштабну втечу капіталів за кордон, «втечу капіталу» з реального сектора економіки; запобігати конфліктам між владою різних рівнів з приводу розподілу і використання ресурсів національної бюджетної системи; найбільш оптимально для економіки країни залучати і використовувати кошти іноземних запозичень; запобігати злочинам та адміністративним правопорушенням у фінансових правовідносинах» [14].

На думку Сенчагова В.К., фінансова безпека – це такий стан фінансово-банківської системи, при якому держава може в певних межах гарантувати загальноекономічні умови функціонування державних інституцій влади та ринкових інститутів [198, с. 75].

У Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України під фінансовою безпекою розуміється такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання [147].

Українські вчені дають наступні визначення фінансової безпеки.

А.І. Сухоруков та О.Д. Ладюк вважають, що фінансова безпека держави – це захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує здатність держави ефективно формувати, зберігати від надмірного зносу і раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку та обслуговування фінансових зобов'язань [171, с. 16].

М.М. Єрмошенко визначає фінансову безпеку як стан фінансової сфери держави, що характеризується збалансованістю і якістю

системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарства та населення і в цілому – ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток [61, с. 33].

На наш погляд, визначення М.М. Єрмошенка є найбільш повним і окреслює всі основні аспекти, з якими пов’язана фінансова безпека держави.

Виходячи з вищепереліченого, визначимо структуру фінансової безпеки держави. Так, основними структурними ланками фінансової безпеки російські вчені вважають федеральний бюджет, бюджети регіонів, консолідований бюджет, фінансовий ринок, державний борг (внутрішній і зовнішній), платіжний баланс, фінанси корпорацій і домашніх господарств [198, с. 270].

З іншого боку, традиційно вважається, що фінансова безпека включає такі складові: бюджетна безпека, валутна безпека, грошово-кредитна безпека, боргова безпека, безпека страхового ринку, безпека фондового ринку [147]. Однак існують дещо різні погляди на це питання (табл. 1.3).

Як видно з табл. 1.3, за всіма наведеними підходами виділяють бюджетну, валютну, грошово-кредитну безпеки. Дослідники Сенчагов В.К., Яценко Н.М. в окремий структурний елемент виділяють банківську безпеку. У Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України [147] окремо розглядається боргова безпека (захист внутрішнього і зовнішнього боргу). Яценко Н.М. виділяє ще й таку складову, як зовнішньоекономічна безпека, а Сенчагов В.К. – безпека позабюджетних фондів.

На наш погляд, банківська безпека є складовою грошово-кредитної, тому розглядати її окремо недоцільно. Боргова безпека, зважаючи на сучасні кризові явища в економіці не лише України, а й багатьох інших країн, набуває особливої актуальності, що зумовлює необхідність її виділення як окремої складової.

Таблиця 1.3

Підходи до структури фінансової безпеки держави

	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [147]	Яценко Н.М. [199, с.172]	Сенчагов В.К. [198, с.270]	Точка зору автора
Бюджетна	+	+	+	+
Валютна	+	+	+	+
Банківська		+	+	
Грошово-кредитна	+	+	+	+
Боргова	+			+
Безпека страхового ринку	+	+		+
Безпека фондового ринку	+	+		+
Зовнішньоекономічна		+		+
Безпека позабюджетних фондів			+	

Кожна складова має велику значимість і заслуговує окремих досліджень. Однак ці дослідження слід проводити системно, вивчаючи взаємні впливи між складовими фінансової безпеки, а також між іншими складовими національної безпеки держави. У сучасному глобалізованому середовищі ці питання набувають особливої актуальності.

Отже, підсумуємо проведений аналіз. Економічна безпека є складною системою сама по собі і водночас підсистемою більш широкої системи – національної безпеки, що ілюструє рис. 1.2.

З метою її структуризації доцільно провести умовний розподіл економічної безпеки на безпеку реального сектора та фінансову безпеку. До складу безпеки реального сектора належить виробнича, енергетична, науково-технологічна, продовольчя. Фінансова безпека, у свою чергу, включає бюджетну, грошово-кредитну, боргову, зовнішньоекономічну, валютну, безпеку фондового та безпеку страхового ринку.

Вхід у систему
Сукупність умов функціонування держави

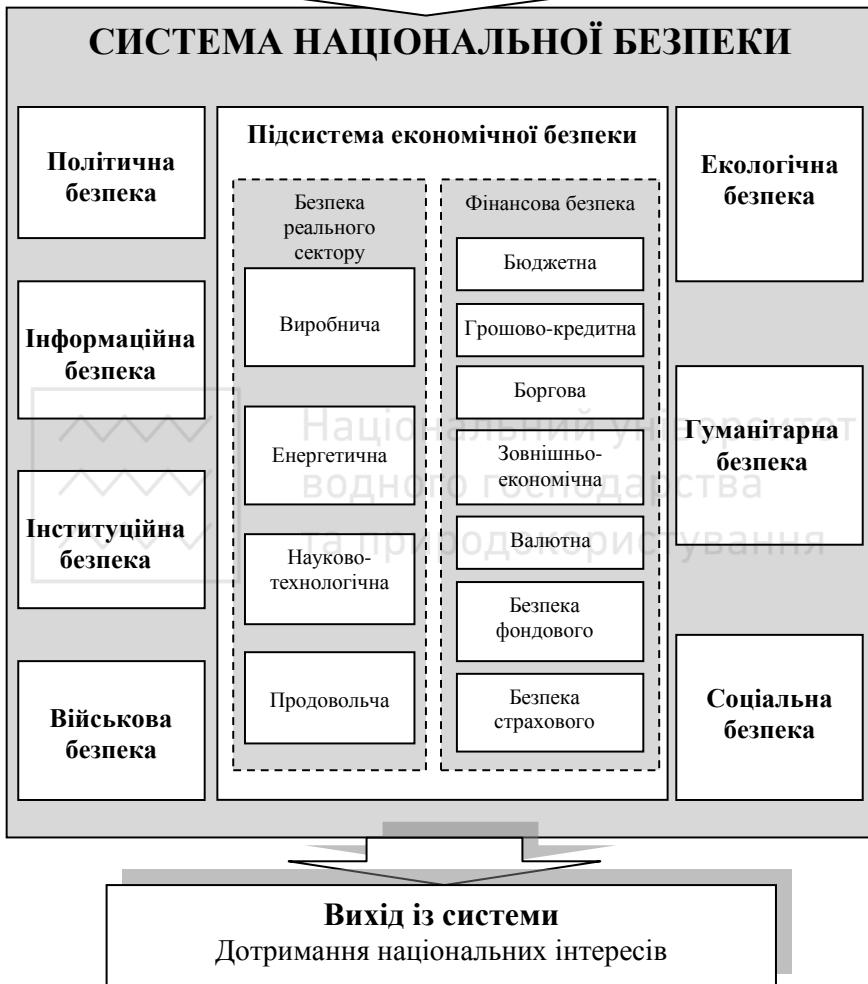

Рис. 1.2. Місце підсистеми економічної безпеки у системі національної

Проблеми дотримання економічної безпеки є надзвичайно актуальними. У сучасних умовах вони трансформуються відповідно

до змін економічного середовища. Тому потреба системних досліджень у даній сфері вимагає ґрунтовного теоретичного підходу, із урахуванням економічного змісту таких понять, як безпека, національні інтереси, загрози, індикатори тощо.

Від того, наскільки зможе бути розроблена і реалізована стратегія економічної безпеки України, залежать перспективи її розвитку як незалежної економічно розвинутої держави.

Сьогодні, аналізуючи стан економічної безпеки України, традиційно велика увага звертається на економічну незалежність (можливість здійснення державного контролю над національними ресурсами), захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, здатність вести ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни. Проте, в цьому контексті не можна уникнути дослідження взаємозв'язку економічної і екологічної складової національної безпеки.

Це зумовлено, зокрема, і посиленою увагою в останні десятиліття до Концепції сталого розвитку. Так, на Конференції ООН з питань навколошнього середовища і розвитку, яка відбулася 1992 р. в м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія), було проголошено про переход до моделі сталого розвитку.

Необхідність переходу на модель сталого розвитку всіх країн світу об'єктивно зумовлена демографічним «вибухом», сучасною науково-технічною революцією, а також нинішнім кризовим станом земної біосфери, істотним зниженням її відновлювальних, відтворювальних і асиміляційних можливостей внаслідок надмірних антропотехногенних навантажень на природу [178].

Доктрина сталого розвитку – це системна суспільно-соціальна доктрина, яка спрямована на зміну стосунків людини і природи задля розширення можливостей економічного зростання, та на створення скоординованої глобальної стратегії виживання людства, орієнтованої на збереження і відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери [181, с. 34].

Вважаємо, що питання дотримання економічної безпеки досить тісно переплітаються із принципами сталого розвитку.

Серед принципів сталого розвитку виділяють:

стримання і обмеження природного приросту населення. Реалізація соціально-демографічної політики, спрямованої на регулювання основних показників демографічного розвитку і росту населення;

- прискорений розвиток високотехнологічних виробництв, відмова від ресурсо- і енергомістких технологій. Структурна перебудова всієї економіки на користь глибоких і маловідходних технологій, екологічно небезпечних виробництв;
- принципово нові підходи до раціонального природокористування, що ґрунтуються на максимальному збереженні природних ресурсів і середовища життепомешкання суспільства, їх ефективному використанні;
- поступова зміна орієнтирів і критеріїв соціально-економічного розвитку, відмова від концепцій споживацького суспільства, перехід до критеріїв екологічно безпечної розвитку з розумним обмеженням рівня споживання;
- активне міжнародне співробітництво в пропаганді і реалізації принципів сталого розвитку в різних країнах [162, с. 36].

Стосовно вищенаведених принципів сталого розвитку слід зазначити, що їх дотримання має здійснюватись у глобальному вимірі, у тісній міжнародній співпраці. Разом із тим кожна країна здійснює свій внесок, який у той же час впливає на дотримання економічної безпеки.

Якщо принцип стримання і обмеження природного приросту населення не є актуальним для України в світлі сучасної демографічної ситуації, то прискорений розвиток високотехнологічних виробництв, відмова від ресурсо- і енергомістких технологій є основою дотримання виробничої безпеки і найбільш ефективним шляхом зниження витрат у виробничій та енергетичній сферах.

У контексті Концепції сталого розвитку наголосимо на необхідності в процесі дотримання економічної безпеки реального сектору здійснення раціонального природокористування. Незважаючи на те, що екологічна складова була виділена нами окремо від економічної, власне рівень споживання, а отже і використання природних ресурсів безпосередньо залежить від обсягів економічної діяльності та їх раціональності. Отже,

Сталий розвиток характеризує система індикаторів, які віднесені до розділів, пов'язаних з економічним розвитком, глобальним економічним співробітництвом, моделями споживання та виробництва (табл.1.4).

Порівнюючи перелік індикаторів економічної безпеки з індикаторами сталого розвитку, можна виявити певний набір спільних індикаторів (табл. 1.5). Порівняльний аналіз складу індикаторів сталого розвитку та економічної безпеки показує, що більшість індикаторів сталого розвитку (ВВП на душу населення, продуктивність праці, матеріаломісткість, споживання енергії, валові витрати на НДДКР у ВВП тощо) мають свої аналоги серед індикаторів різних складових економічної безпеки.

Слід зазначити, що коло індикаторів економічної безпеки (наведених в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки) є ширшим. Проте, аналогів таким індикаторам сталого розвитку, як частка жінок серед зайнятих не у сільському господарстві, інтернет-користувачі на 100 населення, частка доходів від туризму у ВВП, енергоінтенсивність за галузями, шкідливі відходи, утилізація відходів, розподіл за видами транспорту, у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки немає.

Це зумовлено, зокрема, і тим, що в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки не передбачено екологічної складової, а також окрема увага не приділяється функціонуванню транспортної системи, туризму, інформаційно-комунікаційної сфери. Концепція сталого розвитку системно поєднала три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну.

Економічний підхід полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій для створення потоку сукупного доходу, який би забезпечував принаймні збереження (не зменшення) сукупного капіталу (фізичного, природного, або людського), з використанням якого цей сукупний дохід створюється.

Таблиця 1.4

Індикатори сталого розвитку [181, с. 35]

Розділ	Підрозділ	Ключовий індикатор	Уточнюючі показники
Економічний розвиток	Макроекономіка	ВВП на душу населення	Заощадження
		Частка інвестицій у ВВП	Чисті заощадження як відсоток ВВП
			Рівень інфляції
	Сталість державних фінансів	Відношення боргу до ВВП	
		Зайнятість	Рівень безробіття
			Зайнятість найбільш вразливих категорій населення
	Інформаційно-комунікаційні технології	Продуктивність праці та вартість одиниці праці	
		Частка жінок серед зайнятих не у сільському господарстві	
	Дослідження та розробки	Інтернет-користувачі на 100 населення	Ліній стаціонарного зв'язку на 100 чоловік
			Кількість мобільного зв'язку на 100 чоловік
Глобальне економічне співробітництво	Торгівля	Дослідження та розробки	Валові витрати на НДДКР у ВВП
		Дефіцит поточного рахунку до ВВП	Частка імпорту з країн, що розвиваються
	Зовнішнє фінансування		Частка експорту до країн, що розвиваються
		Офіційна допомога розвитку як частка ВВП	Частка іноземних та закордонних прямих інвестицій у ВВП
			Частка іноземних приват-них переказів в ВВП
Моделі споживання та виробництва	Споживання матеріальних ресурсів	Матеріальна витратність економіки	Внутрішнє споживання матеріалів
	Використання енергії	Споживання енергії	Частка альтернативних джерел енергії
		Енергоінтенсивність за галузями	
	Поводження з відходами	Шкідливі відходи	
		Частка утилізованих відходів	Утилізація радіоактивних відходів
	Транспорт	Розподіл за видами транспорту	

Таблиця 1.5

Порівняльний аналіз складу індикаторів сталого розвитку та індикаторів економічної безпеки

Індикатори сталого розвитку		Індикатори економічної безпеки	
Підрозділ	Ключовий індикатор	Індикатор	Складова економічної безпеки
Сталість державних фінансів	Відношення боргу до ВНД	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП	Боргова
Дослідження та розробки	Валові витрати на НДДКР у ВВП	Питома вага видатків державного бюджету на науку у ВВП	Науково-технологічна
Торгівля	Відношення дефіциту поточного рахунку до ВВП	Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі	Бюджетна
Споживання матеріальних ресурсів	Матеріальна витратність економіки	Матеріаломісткість промислового виробництва	Виробнича
Використання енергії	Споживання енергії	Енергоємність ВВП	Енергетична

З погляду екології, сталий розвиток має забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем, їх життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Особливого значення набуває здатність таких систем самооновлюватися й адаптуватися до різноманітних змін. Тому вважаємо за доцільне розглянути детальніше екологічний аспект економічної безпеки.

Оскільки Україна нині охоплена не лише глибокою соціально-економічною, але й екологічною кризою, екологічна небезпека має безпосереднє відношення й до здоров'я людини, що має свій прояв не лише в окремих забруднених регіонах, але й у глобальних масштабах. Частота захворювань і голоду, породжуваних головним

чином екологічними факторами, зростає.

Є всі підстави говорити про наявність системної екологічної кризи. На жаль, на відміну від економічних проблем, питань інституціональних перетворень на ринкових засадах, реформування відносин власності, цінової політики тощо, екологічні проблеми економічного розвитку нашої держави практично залишаються поза увагою.

Особливе значення дослідження екологічного аспекту економічної безпеки пов'язано з аналізом, попередженням та прогнозуванням надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, що характеризуються постійним збільшенням матеріальних збитків і соціальних втрат. Адже наприкінці ХХ століття людство втрачало в результаті аварій і катастроф 5–10% сукупного валового продукту, тоді як його щорічний приріст становив лише 2–3% [167, с. 10].

Більшість вчених-аналітиків причину екологічної небезпеки бачать у стрімкому розвитку економічної діяльності суспільства. Тому особлива увага приділяється економічній оцінці забруднення навколошнього середовища та пошуку економічних шляхів виходу з екологічної кризи.

Таким чином, звичка жити одним днем та нещадно експлуатувати природні ресурси поставила Україну на межу прірви. Споживацьке ставлення до природи – це одна з головних загроз національній безпеці, тому екологія повинна нарешті стати пріоритетом в державній політиці. Лише в такому випадку людина та її інтереси будуть захищені.

Екологічна криза також суттєво впливає на економіку, зокрема зростає лімітучий вплив екологічних факторів на господарську діяльність, збільшуються масштаби економічної шкоди у сфері відтворення. Забруднення природного середовища і зниження якості кінцевої продукції з точки зору її екологічності та безпеки збільшує затрати на подолання негативних наслідків цих процесів. Існує непродумане збільшення споживчих ресурсів і руйнування навколошнього природного середовища.

Як Україна, так і весь світ втягується у процес витіснення біосфери техносфeroю. Крім того, прорахунки в урядовій економічній політиці та деформований, перекрученій ринок, який встановлює неадекватні ціни на природні ресурси, можуть завдати

істотної шкоди навколошньому природному середовищу [179, с. 5].

Зростання енергоємності та ресурсомісткості виробленої продукції, підвищення у структурі ВВП частки енергоємних галузей (хімічної, нафтохімічної, металургійної) поряд із збільшенням обсягів промислових відходів, накопичених у навколошньому середовищі, свідчить про те, що українські товари виробники найближчим часом зіткнуться з двома гострими проблемами: з різким підвищенням цін на сировину та необхідністю нести значні витрати, пов'язані з очищеннем навколошнього середовища.

Вченими підраховано, що сучасна біосфера Землі здатна підтримати нормальне функціонування і розвиток людства, кількість якого не перевищуватиме 4-5 млрд. чоловік, та ще й за умов оптимального розподілу національних прибутків, взаємодопомоги, взаємопідтримки й взаєморозуміння націй, ефективного використання загальнолюдського інтелекту для забезпечення добробуту всіх людей планети, раціонального природокористування і охорони довкілля. Навіть за стабілізації енерговиробництва на рівні теплового бар'єру (100 млрд. кВт) кількість населення не повинна перевищувати 10 млрд. чоловік (необхідна кількість енергії на душу населення становить близько 10 кВт).

Україна має надзвичайно вигідне географічне розташування, ще відносно багатий природний, економічний, людський потенціал, значні трудові ресурси, потужні наукові сили, розвинену транспортну мережу, досить високий рівень виробництва електроенергії. Ці фактори мають сприяти тому, щоб у найближчі роки Україна змогла вийти з надзвичайно тяжкої еколого-економічної кризи і на початку ХXI століття піднятися до рівня розвинених європейських країн.

Загрозами економічній безпеці з екологічної точки зору є як загально-планетарні – демографічна криза, загальне виснаження ресурсів, глобальне потепління, так і внутрішні - специфічні для України – нераціональне використання ресурсів, безгосподарна діяльність із значними викидами шкідливих речовин, наслідки Чорнобильської катастрофи тощо.

Соціальний аспект економічної безпеки, є, безумовно, теж важливим. Щодо економічної і соціальної безпеки існують різні підходи. Як видно з табл. 1.2, окрім вчені [55, 92, 136] вважають

соціальну безпеку складовою економічної. Такий підхід застосований і в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки. Проте, як вказано у працях зарубіжних вчених [204], а також проєктуючи на проблематику безпеки підходи, застосовані в Концепції сталого розвитку, економічна і соціальна безпека є двома повноцінними складовими національної безпеки. У контексті даного дослідження вважаємо логічним аналіз соціального аспекту економічної безпеки.

У дослідженні російського вченого Аріна О. [7, с. 18] зазначається, що відбулась невміла компіляція американських доктрин економічної безпеки, із нерозумінням змістового наповнення американських термінів. Особливо це стосується терміну «social security» (соціальна безпека), яку навіть самі американські вчені – не-теоретики нерідко називають «economic security». Разом з тим, коли вони формують концепцію Економічної безпеки в широкому розумінні, вони чітко відділяють соціальну безпеку від економічної безпеки у вузькому розумінні.

При цьому соціальну безпеку визначають як усвідомлене відчуття благополуччя, що породжує в індивідуума відносну впевненість у тому, що він або вона в змозі задовольнити свої основні потреби та бажання в сьогоденні і майбутньому [7, с. 18].

Соціальна складова орієнтована на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів у суспільстві [67].

Важливе місце серед загроз економічній безпеці через призму соціальних аспектів посідає безробіття. Як наслідок неповного використання трудових ресурсів, безробіття впливає як на економічне, так і на соціальне становище держави. Збільшення безробіття призводить до зниження матеріального добробуту населення, погіршення морального стану, зниження інтелектуального рівня, посилення деградаційних процесів.

Одним із головних економічних наслідків безробіття є невипущена продукція. Коли економіка не в змозі створити достатню кількість робочих місць для всіх, хто хоче і може працювати, потенційне виробництво товарів і послуг втрачається назавжди. Отже, безробіття заважає суспільству постійно рухатися вгору по кривій своїх потенційних можливостей.

Допустимим вважається такий рівень безробіття, перевищення якого оцінюється як загроза національній безпеці і стабільності у розрізі безробіття за певними соціальними групами. За ширшого підходу як критерій соціальної безпеки розглядається рівень безробіття, після досягнення якого можуть статися соціальні потрясіння.

Отже, економічна безпека має складну структуру, а отже, її дослідження потребує застосування макроекономічного інструментарію за багатьма напрямками.

1.2. Економічна безпека та її трактування в еволюції світової економічної думки

Враховуючи те, що економічна безпека є структурно складним поняттям, різні економічні вчення в тих чи інших аспектах торкаються основних її положень.

Кожна із економічних шкіл має потужний теоретичний базис і обґрунтовані економічні вчення. При зваженому підході до вивчення концепцій економічної безпеки окремі із напрацювань кожної школи можуть бути використані в подальших дослідженнях.

Незважаючи на те, що сам термін «економічна безпека» має відносно невелику історію, його економічне підґрунтя формувалось разом із розвитком світової економічної думки, починаючи з економічних ідей, що формувались у стародавньому світі.

Оскільки особливостями економічної думки стародавнього світу була її невіддільність від тогочасних політико-правових та релігійних уявлень, ідеалізація рабовласницької держави та захист переважно натурального господарства [73], можна припустити, що загрози економічній безпеці вбачались саме в розвитку торгівлі та лихварства, що могли б похитнути натуральне господарство та рабовласницький лад.

Праці мислителів Стародавнього Риму та Стародавньої Греції засвідчують перші спроби аналізу проблем поділу праці, обміну, грошей, властивостей товару, а також проектів ідеального господарського устрою (праці старогрецьких мислителів

Ксенофonta (430—354 до н.е.), Платона (428—374 до н.е.), Аристотеля (384—322 до н.е.) [73].

Зважаючи на богословський характер економічних вчень середньовіччя (Августина Блаженного (354—430), Фоми Аквінського (1225—1274) та ін.), вони були повністю підпорядковані релігійним догмам, найкращою формою господарювання вважалось натуральне господарство.

У період з XV по XVIII ст. — епоху первісного нагромадження капіталу та бурхливого розвитку міжнародної торгівлі провідним економічним вченням був меркантилізм [73].

Ідеологи меркантилізму були впевнені, що тільки гроші та скарби становлять багатство нації, окрім її держави [74, с. 31]. Із позицій меркантилізму достатній рівень безпеки забезпечувався за умови перевищення експорту над імпортом, збільшення обсягів вивезених товарів та ввезеного золота, захисту національної економіки від закордонних інвестицій. Про це свідчать праці представників раннього (В. Страффорд, Г. Скарффи) і пізнього (Т. Мен, А. Монкретьєн та ін.) меркантилізму.

Згідно теорій меркантилістів, пріоритетною вважалась сфера обігу, що фактично виводило на передній план безпеку фінансового сектора, а не реального.

У результаті розвитку економічної теорії у кінці XVII — на початку XVIII ст. виникла її перша наукова школа — класична політична економія, представниками якої були В. Петті, П. Буагільбер, Ф. Кене, А. Тюрго, А. Сміт. Аналізуючи праці провідних представників класичного напрямку політекономії, можна прослідкувати відсутність у них як таких передумов для необхідності забезпечення економічної безпеки, оскільки вони були прихильниками «вільної гри» господарських сил, а роль держави полягала лише у виконанні таких функцій, як оборона країни, правосуддя, народна освіта, утримання громадських установ тощо [74, с. 50].

Представники класичної економічної теорії вважали найбільш результативною формуєю власності приватну, державне регулювання є малоефективним у зв'язку з тим, що ринок — це повноцінний механізм, здатний до саморегулювання.

Поняття «безпека» як таке у фундаментальних працях класиків відсутнє, однак через призму сучасних уявлень можна зробити

висновок, що економіка знаходиться в стані безпеки тоді, коли відсутні перешкоди для функціонування ринкового середовища, ринок є конкурентним, державне втручання є мінімальним.

З позицій дотримання економічної безпеки варто звернути увагу на праці Дж.С.Мілля – послідовника вченъ класичної політекономії, у дослідженнях якого розглядаються певні аспекти діяльності держави, які можуть запобігати загрозам економічної безпеки. Зокрема, він відмічає, що державі доцільно орієнтувати державний банк на збільшення банківського процента, оскільки за цим настане приплив у країну іноземного капіталу і посилення національного валутного курсу та відповідно буде вжито заходів запобігання відтоку золота за кордон [107]. Як видно, тут питання фінансової безпеки також розглядаються як ключові.

Протиставивши космополітичній класичній теорії учения про національну економію, представники старої (Ф. Ліст, В. Рошер, Б. Гільдебранд, К. Кніс) та нової (Г. Шмоллер, Л. Бретано, К. Бюхер, В. Зомбарт, М. Вебер) історичної школи злагатили інструментарій економічних досліджень, сприяли усвідомленню необхідності міждисциплінарного підходу та виявлення специфічних особливостей інституціональної структури реальних економічних систем, порушили питання про необхідність державного регулювання та поступового реформування капіталізму на шляху його еволюційного розвитку [73].

На розвиток економічного знання про економічну безпеку мало вплив, зокрема, вчення Ф. Ліста. Основні положення, висунуті Лістом, можна звести до трьох взаємопов'язаних положень: теорія продуктивних сил; концепція стадійного економічного розвитку; положення про активну економічну роль держави [73].

У його вченнях головна увага звертається передусім на реальний сектор, зокрема, згідно теорії продуктивних сил, кожна окрема нація є продуктивною настільки, наскільки вона зуміє засвоїти цю спадковість від попередніх поколінь і зробити її власним надбанням, наскільки природні джерела, простір і географічне положення її території, чисельність населення і політична могутність дають їй змогу гармонійно розвивати всі галузі праці і поширювати свій моральний, розумовий, промисловий, торговельний і політичний вплив на інші нації і загалом на весь світ. Він показав вплив політичної єдності і державного управління на економічний розвиток, на прогрес

національного виробництва і примноження національного багатства. Зовнішньоторговельна політика має відповідати загальній економічній політиці. Державна влада погоджує і спрямовує зусилля окремих ланок національного господарства в ім'я довгострокових, корінних інтересів нації [116].

Ф.Ліст визнавав політичну економію наукою про складові державної політики, в основу якої покладено доктрину економічного розвитку окремої нації, що суперечило класичній економічній науці, яка вивчала проблеми загально цивілізаційного розвитку, його стимули та закономірності [74, с. 109].

Важливою умовою досягнення ідеального стану суспільства є здатність нації до створення багатств, що є важливішим за саме багатство. Тобто недостатньо, щоб праця й ощадливість забезпечували їй необхідну кількість товарів на даний момент, вона має бути здатною на жертву заради великого завдання – здобути ті інтелектуальні та соціальні сили, які Ф.Ліст називає «продуктивними силами» [74, с. 221].

Важливим положенням Ф.Ліста стосовно економічної безпеки, на наш погляд, є необхідність проведення протекціоністської політики держави, яка потрібна для захисту національних галузей промисловості. Така необхідність пов’язана з тим, що дотримання принципів лібералізму може зробити країну залежною від імпорту.

У теорії Б. Гільдербрanda – представника історичної школи – наведена схема ідеального господарства – кредитного, яке будуться на справедливому обміні і розподілі і якому не потрібні гроші як посередник та вимірювач вартості [74, с. 221]. Економічна безпека в цьому випадку забезпечується за допомогою планової економіки, яка ґрунтується на справедливості та високих моральних якостях.

Представником нової історичної школи Г.Шмоллером був запроваджений «етичний принцип». У теорії економічної безпеки він також має своє значення – ринкові відносини, державність, політика багато в чому визначаються моральними факторами.

Європейські соціалісти-утопісти (А.Сен-Сімон, Ш.Фур’є, Р.Оуен) наголошували на пріоритетності суспільних інтересів над індивідуальними і в цьому контексті формували моделі ідеальних держав, які базувались на націоналізації власності, колективізмі, комунізмі.

Формування нової парадигми в історії економічних учень пов'язане із розвитком маржиналізму. У контексті наукових досліджень економічної безпеки роль цього вчення полягає в розробці методології аналізу граничних економічних величин на рівні національної економіки.

Провідними напрямами розвитку економічної теорії у ХХ ст. стали інституціоналізм, неокласика та кейнсіанство, які пройшли тривалу теоретичну еволюцію впродовж ХХ ст., утворивши «mainstream» (провідну течію) сучасної економічної думки [73].

Особливе значення для економічних досліджень проблем безпеки держави має вчення Дж.М.Кейнса та його послідовників. Це пов'язано передусім із обґрунтуванням ролі держави в економічних процесах. Надзвичайно важливими є наступні положення даної теорії.

По-перше, обґрунтування концепції ефективного попиту, тобто потенційно можливого і регульованого державою попиту. Головна ідея даної теорії полягає в тому, щоб через активізацію і стимулювання сукупного попиту (загальної купівельної здатності) впливати на виробництво і пропозицію товарів і послуг, підвищити рівень зайнятості [77].

По-друге, багатоаспектне обґрунтування теорії економічної рівноваги дало змогу виявити фактори, взаємозалежності та сформувати комплекс практичних заходів задля досягнення макроекономічної рівноваги. Заходи, запропоновані Кейнсом, стосуються грошової, бюджетної політики, перерозподілу доходів, політики повної зайнятості.

З погляду макроекономічного аналізу вагомим внеском Дж.М.Кейнса в науку було те, що, аналізуючи сукупні народногосподарські величини, він прагнув встановити причинно-наслідкові зв'язки, залежності та пропорції між ними [74, с. 341].

Обґрунтування макроекономічного інструментарію державного регулювання економіки дозволяє визначити, виходячи з даної теорії, можливі внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці, а також шляхи їх уникнення, зменшення або ліквідації.

Попри те, що у сучасному визначенні економічна безпека трактується як стан захищеності від зовнішніх та внутрішніх загроз, важливим є її динамічний аспект, пов'язаний із економічним зростанням. Оскільки рівень економічного розвитку держави, стан

забезпеченості ресурсами не може бути статичним, необхідно враховувати також чинники, що впливають на економічне зростання. Вченими, що займались дослідженнями даного питання, були представники неокейнсіанства – Р.Харрод та О.Домар.

Неокейнсіанці прагнуть обґрунтувати умови стійкої рівноваги з використанням не тільки «дохідного ефекту» Кейнса, а й «виробничого ефекту», тобто повної зайнятості виробничих потужностей і робочої сили, а також виявити причини порушення такої рівноваги [74, с. 359]. Запропонований ними показник науково-технічного прогресу – капіталомісткість (відношення величини капіталу до обсягу випуску продукції) може бути використаний як індикатор економічної безпеки держави.

Проблемі економічного зростання присвячені також праці представників неокласичних теорій. У центрі неокласичного визначення проблеми економічного зростання стоїть ідея оптимальності ринкової системи як саморегулювального організму [74, с. 394].

Важливим здобутком неокласиків є розробка моделі виробничої функції, основна ідея якої полягала у визнанні того, що економіка функціонує за принципом порівнювання витрат та результатів, і процес саморегулювання економічного зростання базується на постійному контролі за рівнем віддачі (ефективності) окремих факторів виробництва та визначені пріоритетів щодо їх використання економічними суб'єктами [74, с. 396]. Однак дана модель не враховувала впливу зовнішніх факторів, які можуть мати характер потенційних загроз економіці.

Еволюція неокласичних ідей у ХХ ст. знайшла відображення у формуванні та розвитку неортодоксальних концепцій ринку та підприємництва (Дж. Робінсон, Е. Чемберлін, Й. Шумпетер), економічних теорій неолібералізму (Л. Мізес, Ф. Хайск, В. Ойкен) та неоконсерватизму (М. Фрідмен, А. Лаффер, Р. Лукас, Т. Сарджент та ін.) [73].

Заслуговує на увагу в контексті даного наукового дослідження ідея «спонтанного порядку» Ф. фон Хайека, який вважає, що стану економічної рівноваги реально не існує. Він виходить з того, що соціальний порядок, організація, взаємодія в суспільстві формуються позапланово, стихійно, але у визначених особливостями розвитку даного суспільства межах і напрямках. На

думку Ф.Хайска, спонтанний порядок можливий за двох умов – відмови від привласнення чужого та виконання добровільно взятих на себе зобов'язань [188, с. 63]. Ідею спонтанного розвитку ринкового порядку Ф.Хайек поширював і на гроші. Останні, на його думку, не можуть виступати у ролі інструменту економічної політики держави, яка має на меті забезпечення постійного темпу приросту грошової маси в обігу відповідно до попиту на гроші. З точки зору Ф.Хайєка, це суперечить самій природі цього явища. Стабільність грошової системи може бути досягнута, як думав Ф.Хайек, лише на шляху її лібералізації, яка передбачає відміну урядової монополії на емісію грошей і заміну її конкуренцією приватних емітентів [206].

Фактично, у рамках досліджень Хайска макроекономічний аналіз економічної безпеки є неможливим, і власне її сутність не має жодного змісту, оскільки економіка функціонує за «спонтанним порядком».

Теоретичною альтернативою неокласики став інституціональний напрям економічної думки, започаткований у першій третині ХХ ст. американськими дослідниками Т. Вебленом, Дж. Коммонсом, В. Мітчеллом. Звернувшись до позаекономічного тлумачення суті і рушійних сил економічного розвитку представники нової течії збагатили методологію та розширили предметну сферу економічної теорії [73].

Інституціоналізм не має єдиних теоретичних зasad. Об'єднує прихильників цього напряму методологія і критичне ставлення до ортодоксальної класичної і неокласичної теорій.

Основою підходу теорії нового інституціоналізму є переконання, що для кожного суспільства існує унікальна система інституцій, і тому уряд може розробити стратегію дій, яка відповідатиме потребам окремішної культури суспільства та сприятиме економічному зростанню. Через це немає країн, приречених на злідні; для будь-якого суспільства можна створити такі інституціональні межі, які у довгостроковому періоді забезпечать економічне зростання.

Еволюція інституціонального напряму у ХХ ст. пов'язана з розвитком неоінституціональної теорії (Дж. Гелбрейт, В. Ростоу, Д. Белл, Е. Тоффлер та ін.) і нової інституціональної теорії (Р. Коуз, Дж. Б'юкенен, Д. Норт та ін.) [73].

Р. Коуз розглядав поняття трансакційних витрат – витрат на пошук інформації про ціни, попит, пошук партнерів, укладання контрактів тощо. Р. Коуз стверджував, що скорочення трансакційних витрат, а отже підвищення ефективності функціонування економіки, забезпечується існуванням правових норм і їх дотриманням. Коуз зазначив, що визначення прав власності є важливою попередньою умовою ринкових угод. Якщо трансакційні витрати невеликі, а права власності чітко визначені і їх додержують суб'екти господарювання – ринок здатний до саморегулювання, що можна трактувати як підвищення рівня економічної безпеки держави.

Д.М. Б'юкенен – видатний американський економіст, якого визнають автором теорії суспільного вибору. В основу теорії суспільного вибору покладено ідею виявлення взаємозалежності політичних і економічних явищ, застосування економічних методів до вивчення економічних процесів. Прихильники теорії суспільного вибору пропонують реформування політичної системи, яке передбачає поширення ринкових відносин на політичну сферу. Таким чином, безпеку держави вони вбачали в політичній безпеці.

Щодо проблем безпосередньо економічної безпеки найбільшого поширення останнім часом отримали два підходи, дві школи західних дослідників. В одній з них (С. Браун, Б. Броді, У. Липман, М. Каплан, Г. Моргентау, С. Хоффман та інші) національна безпека та похідні категорії розглядаються крізь призму «національних інтересів», що, як правило, виявляються у вигляді ідеального та нормативного комплексу цілей. Представники іншої точки зору (А. Вольфертс, К. Норр, Ф. Трегер, Д. Кауффман, А. Архарія та інші) пов'язують національну безпеку із системою базисних цінностей суспільства як структурного, екзистенціального, так і функціонального рівня [36, с. 5].

Щодо першого підходу, то Г.Моргентау принцип національних інтересів розглядає як один із принципів політичного реалізму. Зосереджуючись здебільшого на міжнародній політиці, у концепції національного інтересу вчений розглядає міжнародну політику як сферу, відносно незалежну від таких областей, як економіка, релігія, етнічні стосунки. Моргентау відзначає, що без подібного теоретичного допущення неможливо створити теорію політики [211, с. 3-18].

Інтереси змінюються в залежності від історичних умов. Моргентау посилається на М. Вебера, який стверджував, що інтереси (матеріальні та ідеальні), а не ідеї утворюють тип соціальної дії. Різні види інтересів, які визначають політичні дії, формуються в конкретний історичний період і в конкретній політичній і культурній взаємодії. Інтереси – це довгострокові стандарти, за якими можна оцінювати політичні рішення і дії. Сучасний зв'язок між інтересами державою – це продукт історії і відповідно може змінювати свою конфігурацію [4].

Підсумовуючи вищевикладене, наведемо еволюцію парадигм тлумачення національної економічної безпеки, узагальнену вітчизняними вченими Мойсеєнко І.П., Флейчук М.І. [110, с. 275] (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Еволюція парадигм тлумачення національної економічної безпеки [110, с.275-276]

Характеристика парадигми	Камералістська концепція	Кейнсіанська концепція	Інституційна концепція
Час виникнення, сновоположник концепції	40-ві роки XIX ст., Ф. Ліст	30-ті роки ХХ ст., Дж. М. Кейнс	80-ті роки ХХ ст., Е. де Сото
Розуміння головної загрози національній економічній безпекі	Конкуренція чи інші дії зарубіжних країн	«Провали» ринку – нестабільність економічного зростання, безробіття, інфляція	«Провали» держави – адміністративні бар’єри, пошук ренти
Мета підвищення національної економічної безпеки	Економічна незалежність	Економічна і соціальна стабільність	«Верховенство права», захист прав власності
Інструменти підвищення рівня національної економічної безпеки	Протекціоністська торгова політика	Державне регулювання виробництва, зайнятості та грошового обігу, боротьба з тіньовою економікою	Зниження рівня платежів та послаблення реєстраційних процедур, боротьба з бюрократією і корупцією

Наукові дослідження економічної безпеки ґрунтуються на використанні макроекономічного інструментарію, який являє собою систему показників, економічних моделей, що використовуються в макроекономічному аналізі. Численні засоби економічної науки можуть бути використані при дослідженні економічної безпеки в різноманітних її аспектах.

Як зазначають І. П. Мойсеєнко, М. І. Флейчук, особливості формування науково-методичного інструментарію економічної безпеки України визначаються такими чинниками:

а) усі види діяльності щодо економічної безпеки суспільства мають багатодисциплінарний взаємопов'язаний характер, тому створення системи безпеки передбачає тісну інтеграцію різноманітних наук в загальній теорії безпеки;

б) випадковий характер (стохастичність) і невизначеність (ентропійність) соціально-економічних процесів породжують необхідність використання відповідного інструментарію вимірювання їх впливу на процеси життєдіяльності суб'єктів економіки (теорії конфліктів і катастроф, теорії компромісів і ризиків тощо) [110, с.276].

У розрізі структурних елементів економічної безпеки можуть бути застосовані такі макроекономічні інструменти (табл. 1.7).

Оскільки економічна безпека охоплює весь спектр економічних відносин, практично всі макроекономічні показники та моделі можуть бути застосовані в аналізі тих чи інших її складових.

Так, дослідження економічної безпеки на макрорівні передбачає аналіз показників обсягу національного виробництва (валового внутрішнього продукту, валового національного продукту, національного доходу тощо); рівня зайнятості (рівень безробіття, рівень зайнятості), рівня цін (індекса споживчих цін, дефлятора). Аналіз економічної рівноваги здійснюється із використанням підходу «видатки-обсяг виробництва», моделі «кейнсіанський хрест», підходу «витікання – ін’екції», моделі IS-LM. Взаємозв’язок інфляції і безробіття ілюструє крива Філіпса.

Таблиця 1.7

Застосування макроекономічного інструментарію при дослідженні структури економічної безпеки

Складові економічної безпеки	Макроекономічні інструменти	
	Показники	Моделі
Фінансова	Процентна ставка, операційний попит на гроші, попит на гроші як активи, швидкість обігу грошей, сукупний попит на гроші, пропозиція грошей, норма резервування, облікова ставка, валютний курс, дефіцит, профіцит державного бюджету, обсяг експорту, обсяг імпорту, чистий експорт, митні бар'єри, немитні бар'єри, квота, світова ціна, внутрішня ціна, платіжний баланс	Рівняння Фішера, кількісне рівняння обігу, модель рівноваги на грошовому ринку, модель попиту і пропозиції валюти, грошовий мультиплікатор, модель пропозиції грошей, крива Лаффера, Теорія Гекшера-Оліна, Теорема Столпера-Семюelsona, теорема Рибчинського, теорія конкурентних переваг Портера, модель Мандела-Флемінга
Науково-технологічна	Видатки з державного бюджету на науку	
Енергетична	Енергоємність	
Виробнича	Продуктивність праці, фондвіддача, фондомісткість, матеріаломісткість, валові інвестиції, чисті інвестиції, інвестиції в основний капітал, інвестиції в запаси, праця, земля, капітал, обсяг ресурсного потенціалу, рівень використання ресурсного потенціалу	Виробнича функція Коба-Дугласа, неокласична модель інвестицій, q Тобіна
Продовольчча	Рівень споживання продуктів харчування, рівень забезпеченості продуктами харчування	

Макроекономіка оперує досить різноманітним інструментарієм аналізу фінансової безпеки. Серед показників для аналізу можна виділити процентну ставку, облікову ставку, валютний курс. Рівновага фінансового ринку здійснюється із використанням понять «попит на гроші», «пропозиція грошей». Важливими показниками, що характеризують фінансову безпеку держави, є дефіцит та профіцит державного бюджету. Основні макроекономічні моделі,

що використовуються у цьому напрямку, - це рівняння Фішера, модель рівноваги на грошовому ринку, модель попиту і пропозиції валюти, модель пропозиції грошей. Визначення та оцінка ефективності ставок податків здійснюється за допомогою кривої Лаффера. Характеристика зовнішньоекономічної безпеки здійснюється за допомогою понять «експорт», «імпорт», «чистий експорт». В економічній теорії своє застосування знайшли теорія Гекшера–Оліна, теорема Столпера–Семюелсона, теорема Рибчинського, теорія конкурентних переваг Портера, модель Мандела–Флемінга. Дані теорії використовуються в економічних дослідженнях теорії зовнішньої торгівлі та зовнішньоторговельної політики, від стану яких досить сильно залежить рівень економічної безпеки країни.

Виробничу безпеку на державному рівні можуть характеризувати такі економічні показники, як продуктивність праці, фондівіддача, матеріаловіддача, матеріаломісткість. Взаємозв'язок факторів виробництва та обсягу національного доходу досить вдало ілюструє функція Коба–Дугласа. У складі виробничої безпеки досліджуються також показники валових інвестицій, чистих інвестицій, інвестицій в основний капітал, інвестицій в запаси. Дослідження теоретичних аспектів залежності обсягу інвестицій від реальної процентної ставки можна здійснювати за допомогою неокласичної моделі інвестицій.

Аналіз продовольчої безпеки здійснюється за допомогою показників рівня споживання продуктів харчування та рівня забезпеченості продуктами харчування.

Поняття «праця», «земля», «капітал», «обсяг ресурсного потенціалу», «рівень використання ресурсного потенціалу» можуть бути застосовані для аналізу ресурсної безпеки.

Слід відрізняти описані вище показники від індикаторів економічної безпеки. За допомогою індикаторів можна визначити числові значення та їх відповідність пороговим показникам безпеки. Показники та моделі використовуються для більш глибокого аналізу структурних змін, причинно-наслідкових зв'язків та змісту економічних процесів і явищ, що суттєво впливають на рівень економічної безпеки.

Як правило, у зарубіжній літературі традиційно питання економічної безпеки розглядаються в контексті теорії господарського ризику [198, с. 31].

Кількісний підхід до оцінки ризику країни дозволяє порівнювати різні країни за ступенем ризику, використовуючи єдиний числовий фактор ризику, який підсумовує відносний вплив певної кількості соціально-політичних факторів за допомогою різних політичних і соціальних індикаторів [140, с. 20].

Розглянемо основні рейтингові агентства і використовувані ними методики оцінок ризику країни (додаток А).

Так, наприклад, Business Environment Risk Intelligence (BERI) оцінює політичний ризик (зважена оцінка 10 політичних і соціальних змінних), операційний ризик (зважена за допомогою експертів оцінка 15 економічних, фінансових і структурних змінних) і R-фактор (зважена оцінка існуючої законодавчої системи, валутного курсу, валютних резервів та зовнішнього боргу) [170, с. 50].

За методикою рейтингового агентства Control Risks Group (CRG) ризик країни базується на оцінці політичних факторів [170, с. 50].

Economist Intelligence Unit для визначення інтегрального показника ризику оцінює політичний ризик, ризик економічної політики, економіко-структурний ризик і ризик ліквідності. Фактично, згідно даної методики враховується ситуація як в реальному секторі економіки, так і у фінансовому [170, с. 50].

Euromoney здійснює оцінку ризику країни, враховуючи економічні дані, політичний ризик, боргові показники, невиплачувані або реструктуровані в часі борги, кредитний рейтинг, доступ до банківських фінансів, доступ до короткострокових фінансів, доступ до ринків капіталу, дисконт по форфейтингу. Розрахунок наведених показників свідчить про переважання фінансових аспектів, які головним чином впливають на інтегральну оцінку ризику [170, с. 50].

International Country Risk Guide (ICRG) враховує наступні види ризику: політичний (50 пунктів з 100 в загальній оцінці), фінансовий (25 з 100) і економічний (25 з 100) ризики. Як видно, дана оцінка враховує як фактори реального сектора економіки, так і фактори фінансового сектора, які за питомою вагою спів мірні із факторами політичного ризику [170, с. 50]. І політичну, і

економічну оцінку ризику країни застосовує також агентство Moody's Investor Service. Standard & Poor's Ratings Group акцентує увагу на політичному ризику як бажанні країни платити вчасно за боргами і економічному - як здатності платити за боргами [170, с. 51].

Разом з тим, у дослідженні Сусанова Д. [170, с. 52] зауважується, що історія фінансових криз, що відбулися в Азії, Росії, Бразилії та ін. і призвели до значних втрат іноземних інвесторів, показала неспроможність рейтингових агенств і існуючих моделей оцінки державних і політичних ризиків у плані прогнозування і передбачення подібних подій.

Отже, макроекономічний інструментарій для дослідження економічної безпеки має широку сферу застосування. Макроекономічні показники та моделі можуть застосовуватись як для дослідження економічної безпеки реального сектора, так і для економічної безпеки фінансового сектора.

1.3. Макроекономічна оцінка впливу державних інститутів на систему економічної безпеки

Підтримка економічної безпеки є одним із важливих завдань держави. Як випливає із проведеного дослідження, стан економічної безпеки тісно переплітається із іншими економічними процесами. Як досить влучно зазначено у дослідженні І. П. Мойсеєнко, М. І. Флейчук, економіка України перебуває під значним впливом держави, що здатна суттєво змінювати хід економічного циклу, характер економічної динаміки, глибину і частоту криз, тривалість фаз циклу і співвідношення між ними. За активного впливу держави видозмінюється самий механізм циклічного руху. Завдяки державному регулюванню пом'якшуються циклічні коливання. Державна політика регулювання кризових ситуацій полягає в мінімізації економічного й соціального збитку, викликаного дією світової і національної економічних криз та реалізації стратегії розвитку на основі концепції економічної безпеки держави [110, с.274].

Оскільки економічна безпека є складною системою, кожна із складових якої є пов'язана із певними економічними процесами в країні, то державне регулювання, спрямоване на підвищення рівня економічної безпеки, повинно мати комплексний характер.

Виходячи з досвіду розвинутих країн, забезпечити соціально-економічний розвиток України можна як за допомогою адміністративних, так і економічних механізмів та інструментів.

Державне регулювання – це встановлення основних правил, координація та усунення відхилень у діяльності всіх інститутів, адміністративно-територіальних одиниць і суб'єктів господарювання від законодавчо закріплених стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку країн за допомогою адміністративних та економічних механізмів [108, с.13].

Роль державного регулювання в розв'язанні поточних економічних завдань зменшилась, але зросла в забезпеченні стратегічних умов розвитку. Національна економіка нині не може не може розвиватися без державного регулювання. Держава, перерозподіляючи національний дохід, змінює важливі макроекономічні пропорції, забезпечує розвиток фундаментальної науки, важливих галузей національної економіки, соціальної інфраструктури тощо [134, с. 288]. Держава покликана захищати конкурентні відносини й усувати монополістичні тенденції на ринках. Її завданням є захист національного товаровиробника на внутрішньому ринку і створення сприятливих умов для його зовнішньоекономічної експансії і т.д. [134, с. 289]

Економічної безпеки України можна досягти за умови економічної рівноваги в державі. А це залежить від наявності достатньої кількості основних ресурсів, сталості фінансово-кредитної і грошової системи, дієвості правоохоронної системи, готовності війська до захисту держави, надійності й ефективності системи самоврядування та державного управління [108, с. 57]. Державне втручання в економіку, участь держави в регулюванні господарських процесів у макроекономічній сфері передбачає наявність певних економічних та інвестиційних передумов. Серед економічних умов найважливішими є фінансові ресурси, оскільки для достатнього впливу на розвиток і функціонування національної економіки державі слід володіти значним обсягом державних фінансів [134, с. 278].

Відповідно до традиційних економічних теорій, структурні частини економічної безпеки є об'єктами державного регулювання у розрізі різних видів макроекономічної політики (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Державне регулювання підтримки економічної безпеки

Складові економічної безпеки	Макроекономічна політика
Безпека реального сектору	
Виробнича	Фіскальна, промислова
Енергетична	
Науково-технологічна	
Продовольча	
Безпека фінансового сектору	
Бюджетна	Фіскальна політика
Валютна	Валютна
Грошово-кредитна	Монетарна політика
Безпека страхового ринку	Регулювання фінансових ринків
Безпека фондового ринку	

Фіскальна політика, інструментами якої є податкове та бюджетне регулювання, чинить значний вплив безпосередньо на бюджетну безпеку. Однак сфера її дії бюджетною безпекою не обмежується. Через податкове регулювання можуть бути здійснена структурна переорієнтація економіки країни, активізація підприємницької діяльності, що викликає зміни рівня безпеки реального сектора економіки.

Податки як основний інструмент фіскальної політики є не тільки основним елементом формування доходів бюджетів усіх рівнів, а й головним джерелом фінансування видатків на суспільні потреби, тому відсутність раціонально побудованої податкової системи може привести не тільки до занепаду певної галузі виробництва, а й до економічної кризи в країні [102, с. 97].

Згідно теорії кривої Лаффера, що відображає зв'язок між ставкою податку і обсягом податкових надходжень, у міру зростання ставки податку від 0 до 100 податкові надходження будуть зростати від 0 до деякого максимального значення, а потім знизяться до нуля. Податкові надходження падають після деякої точки, тому що більш високі ставки податків стримують економічну

активність а, отже, податкова база (національний випуск і дохід) скорочуються [120, с. 477-478].

Нижчі ставки податків можуть створити стимули до роботи, інвестицій, заощаджень, інновацій і прийняття ділових рішень, підштовхуючи, таким чином, істотне розширення національного виробництва і доходу. Така розширення податкова база зможе підтримати податкові надходження на попередньому рівні навіть при тому, що ставки податків будуть нижчими. Скорочення дефіциту бюджету забезпечуватиметься за рахунок скорочення масштабів ухилення від оподаткування, а також за рахунок появи стимулів до виробництва і збільшення зайнятості [120, с. 478].

Як зазначалось вище, в Україні досить високий рівень податкового навантаження. У зв'язку з цим вкрай необхідним є таке державне регулювання, яке б зничило податковий тиск в країні. Таке зниження матиме вплив на наступні складові економічної безпеки:

- 1) техніко-виробнича, продовольча – шляхом стимулювання виробництва через зниження податкових ставок;

- 2) бюджетна – через збільшення податкових надходжень.

Економіка не миттєво реагує на зміну податкових ставок. Для цього потрібен час, впродовж якого держава має забезпечувати доходи до бюджету. Тобто, існує певний лаг між зниженням податкових ставок і зростанням податкових надходжень внаслідок виходу підприємців з тіні та нагромадження нових виробників. Саме в цей період доцільно було б використати кредити міжнародних фінансових організацій для поповнення бюджету [102, с. 100].

У колі економістів і політиків є декілька точок зору щодо проведення фіскальної політики і збалансування бюджету. Зокрема, одна група економістів є прихильниками правила щорічно збалансованого бюджету, згідно якого державні видатки не мають перевищувати надходжень до бюджету. Однак більшість економістів переконані, що щорічно збалансований бюджет посилює економічні коливання, а наявність дефіциту або надлишку бюджету може допомагати збалансувати економіку. Інша група економістів пропонує правило циклічно збалансованого бюджету, згідно якого бюджет не обов'язково має бути збалансованим щорічно; достатньо, щоб він був збалансований за весь діловий

цикл. Проте проведення фіiscalної політики відповідно до цього правила ускладнювалося б тим, що глибина спаду і піднесення, а водночас і розміри надлишку чи дефіциту бюджету, не збігаються. Внаслідок цього третя група вчених дотримується концепції функціональних фінансів. Згідно з цією концепцією, питання про збалансування бюджету не є головним, бо мета фіiscalної політики – досягнення рівноваги національної економіки, а не бюджету [133, с. 533].

Важливий вплив на фіnансові процеси в країні, які в свою чергу можуть мати позитивні чи негативні наслідки для реального сектору економіки, має грошово-кредитна політика.

Дослідження теоретичних зasad грошово-кредитної політики та практики її застосування в Україні присвячені праці таких вітчизняних вчених: О. І. Барановський, А.С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. А. Гриценко, С. М. Панчишин, М. І. Савлук.

Зокрема, як стверджує А. Гальчинський, головним результатом функціонування грошової системи є розроблення і реалізація певної грошово-кредитної політики. Позитивний вплив цієї політики на розвиток економіки визначає ефективність самої грошової системи. Монетарна політика при цьому визначається як комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення, заздалегідь визначених суспільних цілей, заходів щодо регулювання грошового обігу, які здійснює держава через центральний банк [33, с. 187].

Для проведення грошово-кредитної політики економістами пропонується враховувати такі три правила:

- 1) оптимальна монетарна політика ґрунтується на зростанні пропозиції грошей усталеним темпом, який не залежить від економічних умов;
- 2) монетарна політика має підтримувати певні темпи зростання номінального ВВП;
- 3) контроль за рівнем цін.

Врахування двох останніх правил захищає національну економіку від збурень, пов'язаних із зміною швидкості обігу грошей [133, с. 531].

Законом України «Про Національний банк України» грошово-кредитну політику визначено як комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення

стабільноти грошової одиниці України через використання визначених цим Законом засобів та методів [149].

Цілі грошово-кредитної політики мають багаторівневий характер. Так, основними стратегічними цілями є: економічне зростання; висока зайнятість; стабільність цін; стабільність відсоткових ставок; стабільність фінансових ринків; стабільність обмінного курсу [104, с. 182].

Наведені стратегічні цілі пов'язані не лише з фінансовим сектором. Їх досягнення сприяє підвищенню рівня також виробничої, енергетичної, продовольчої, соціальної безпеки.

Проміжні цілі грошово-кредитної політики перебувають виключно у компетенції центральних банків. Вони визначаються в основному на рік, що дає змогу впливати на динаміку макроекономічних процесів та, за потреби, переглядати вибрані цілі для корекції ринкової кон'юнктури з метою досягнення швидкоплинних цілей. Тактичні цілі досягаються в короткотерміновому періоді через регулювання параметрів грошового ринку. Для ринкових економік властивим є використання в ролі тактичних цілей грошової маси та відсоткових ставок. У переходів економіках поширене використання валютних курсів [104, с. 184].

При цьому Законом України «Про Національний банк України» визначено, що основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними [149].

Точки зору економістів розділяються щодо необхідності проведення активної чи пасивної економічної політики. Так, одна

група економістів вважає, що ринкова економіка є внутрішньо стабільною, і кращі результати забезпечує політика невтручання. Інша група економістів – прихильники активної монетарної і фіiscalальної політики, виходить з того, що в економіці часто виникають збурення в сукупному попиті та сукупній пропозиції. Активне використання фіiscalально-монетарного інструментарію дає змогу уникати коливань в обсязі національного виробництва, рівнях зайнятості й цін. Основними аргументами проти проведення активної фіiscalальної та монетарної політики є, по-перше, наявність лагів у процесі ухвалення та проведення економічної політики і, по-друге, особливості сподівань в учасників ринкового процесу [133, с. 525].

На сучасному етапі кожною країною залежно від економічних умов обирається адекватний тип макроекономічної політики. Ефективність макроекономічної політики є складовою індексу економічної свободи, за яким у 2013 році Україна посіла 161 місце (із значенням 46,3%). Динаміка Індексу економічної свободи демонструє, як після стрімкого покращення результату, починаючи з кінця 90-х років, Україна після 2005 року розпочала стійкий рух назад.

Аналіз основних складових зведеного Індексу економічної свободи 2013 (рис. 1.3) свідчить, що найбільш провальними були дії української влади в таких питаннях, як:

- право власності (оцінюється ступінь захищеності прав власності), де розрив між світовим значенням та індексом України становив 13,4 в.п.;
- свобода від корупції (оцінюється ступінь поширення корупції), де розрив між середньосвітовим значенням та індексом України становив 17,6 в.п.;
- втручання уряду (оцінюється ступінь навантаження на бюджет видатків уряду, частка державного сектору та втручання уряду у політику приватних підприємств), де розрив між середньосвітовим значенням та індексом України становив 31,7 в.п.;
- свобода підприємництва, де світове значення перевищує значення України на 17 в.п.;

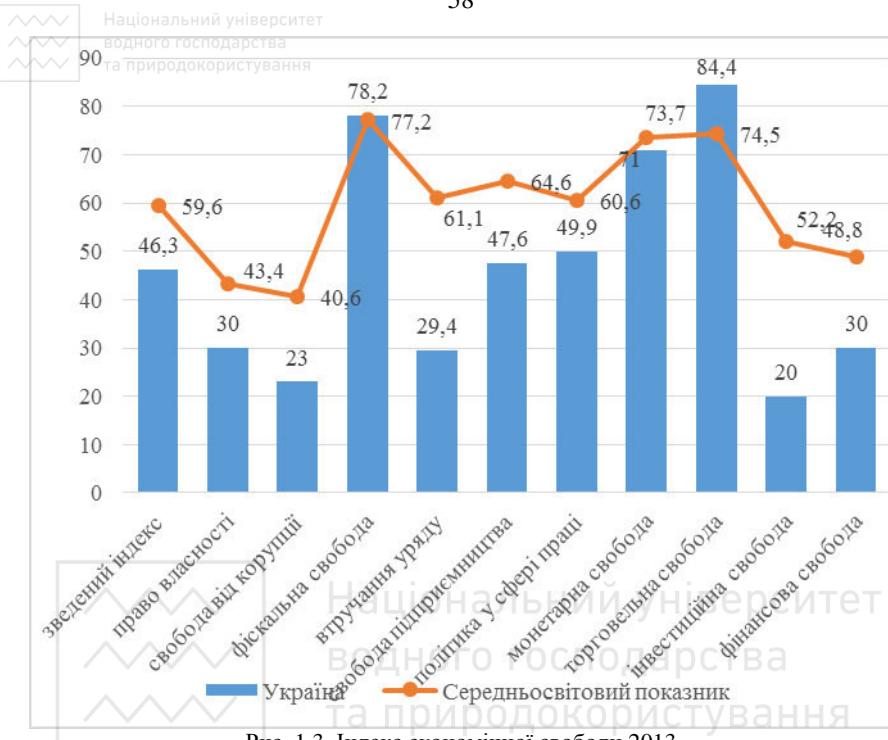

Рис. 1.3. Індекс економічної свободи 2013

Джерело: *The Heritage Foundation & the Wall Street Journal*

– інвестиції, де розрив між середньосвітовим значенням та індексом України становив 32,2 в.п. через обтяжливу бюрократію та правила, які стримують притілів інвестицій; заборону на володіння землею іноземними інвесторами;

– фінансова свобода (оцінюється ступінь розвитку фінансової системи та органів регулювання), де розрив між середньосвітовим значенням та індексом України становив 18,8 в.п. Причинами такого низького результату є те, що фінансова система України залишається слабкою і нерозвиненою, ринок капіталу перебуває на зародковій стадії; реструктуризація банківської системи відбувалась повільно.

У наш час спостерігається поєднання глобалізації світового господарства і одночасно посилення впливу регіонального чинника на світову економіку [108, с. 13].

Термін «глобалізація» має наступні трактування в класичній світовій науковій літературі:

«феномен злиття ринків окремих продуктів, вироблених великими багатонаціональними корпораціями» [87, с. 93];

«поширення ринкових механізмів ринку на всю планету, яке має дві сторони: зовнішню – географічне поширення капіталізму шляхом вивезення виробничих капіталів, утворення в інших країнах субпідрядних виробництв, надання міжнародних кредитів; і внутрішню – сприйняття слаборозвинутими країнами капіталістичного динамізму шляхом або пасивного засвоєння, або в інноваційній формі» [210, с. 19];

«безперервна інтеграція ринків, національних держав і технологій до фантастичного рівня, що уможливлює прискорений глибокий і дешевий, ніж коли-небудь, рух індивідуумів, корпорацій і національних держав до світового співтовариства» [205, с. 9-10].

Із точки зору К. Омає [9, с. 116], на сучасному етапі вже існує світ «без кордонів», в умовах якого національні держави більше не відіграють провідної ролі, а їх місце займають глобальні корпорації, які не належать жодній державі та продукують стандартизовані в глобальному вимірі продукти, товари та послуги.

Серед причин глобалізації виділяють наступні:

- науково-технічний прогрес;
- розширення сфери діяльності міжнародних організацій і лібералізація зовнішньої торгівлі;
- транснаціоналізація компаній;
- стандартизація ринків та утворення мегасуспільства;
- глобалізація тіньової економіки [108, с. 13].

Аналіз явища глобалізації здійснюється з точки зору наступних ключових процесів:

- рух товарів між країнами і секторами економіки;
- рух послуг між країнами і секторами економіки;
- рух фінансового капіталу між країнами;
- пересування людей між країнами, викликане потребами здійснення економічних функцій;
- валютні операції на міжнародних валютних ринках;
- рух інтелектуальної продукції та ідей між дослідними та навчальними центрами [81, с. 44-47].

Щодо економічної безпеки доцільно розглянути вплив ТНК як важливих гравців у світовому економічному співтоваристві. В умовах глобалізації транснаціональні корпорації певним чином набувають впливу, вагомішого за вплив національних урядів. При цьому пріоритетними стають інтернаціональні економічні інтереси, що ґрунтуються на мирному співіснуванні країн з метою максимізації прибутку.

Сьогодні ТНК контролюють понад 57% світового промислового виробництва, 69% міжнародної торгівлі, більш як 81% патентів і ліцензій на нову техніку, технології та ноу-хау, майже 90% прямих зарубіжних інвестицій. Практично вся торгівля сировиною на світових ринках контролюється ТНК, у тому числі 90% світової торгівлі пшеницею, кавою, кукурудзою, лісоматеріалами, тютюном, залізною рудою; 85% — міддю, бокситами; 80% — оловом, чаєм; 75% — натуральним каучуком, сирою нафтою [68].

Такий стан справ несе в собі як перспективи для економічної безпеки, так і вагомі загрози, пов'язані із нехтуванням національних інтересів.

У зв'язку із цим відповідної адаптації потребує законодавство з питань дотримання національної безпеки, оскільки в чинних стратегіях та концепціях національної безпеки питання глобалізації не розглядаються.

Для визначення ступеню глобалізації певної країни та її місця в рейтингу глобалізації застосовується KOF Індекс глобалізації, введений у 2002 році. Загальний індекс охоплює економічні, соціальні та політичні аспекти глобалізації. Він визначає глобалізацію як процес створення мереж зв'язку між учасниками на мультиконтинентальних відстанях, через різні потоки людей, інформації та ідей, капіталу та товарів. Під глобалізацією розуміється процес, який руйнує національні кордони, інтегрує національні економіки, культури, технології і управління та продукує складні відносини взаємозалежності.

Зокрема, трьома складовими індексу є:

- економічна глобалізація — характеризується як рух товарів, капіталу і послуг, а також інформація і думки, які супроводжують ринковий обмін;
- політична глобалізація, що характеризується розповсюдженням державної політики;

соціальна глобалізація, виражена в поширенні ідей, інформації, зображень і людей [200].

У рейтингу глобалізації [200], складеному в 2013 році, що базується на інформації 2010 року, Україна за індексом глобалізації посідає 47 місце із значенням індексу 67,78. Значення індексу економічної глобалізації становить 64,84 (64 місце), соціальної глобалізації – 57,78 (69 місце), політичної глобалізації – 86,07 (42 місце). У рейтингу наведено дані по 207-ми країнах світу.

За інтегрованим коефіцієнтом глобалізації найвищий рейтинг мають Бельгія, Ірландія та Нідерланди. Російська Федерація посідає 48 місце.

За рівнем економічної інтеграції лідерами в рейтингу є Сингапур, Люксембург та Ірландія, за рівнем соціальної інтеграції – Кіпр, Сингапур, Ірландія, за рівнем політичної інтеграції – Італія, Франція, Бельгія.

Порівняно високий рівень політичної глобалізації України пов'язаний із наявністю в Україні достатньої кількості посольств інших країн, а також активною участю в міжнародних організаціях.

Оцінка глобального середовища, глобальних факторів відбувається за трьома складовими: оцінка наявності і значущості фактора; оцінка динаміки та змін фактора; оцінка ризику.

Глобальне середовище обумовлене глобальними процесами, які відбуваються у світі. Глобальні процеси людство поділяє на позитивні та негативні. Негативні прояви, з точки зору людства, називають глобальними проблемами [108, с. 15].

З точки зору економічної безпеки існують перспективи її підвищення, а також загрози, пов'язані із явищем глобалізації.

Так, підвищенню економічної безпеки України можуть сприяти наступні фактори, пов'язані із глобалізацією:

- 1) збільшення обсягів торгівлі у зв'язку із поглибленням спеціалізації і міжнародного поділу праці;
- 2) економічне зростання, більш висока продуктивність, розповсюдження передових технологій;
- 3) економія на масштабах виробництва;
- 4) посилення міжнародної координації;
- 5) зростання прямих іноземних інвестицій;
- 6) можливість отримання доступу до зовнішніх фінансових ресурсів;

7) полегшення отримання доступу до інформації як стратегічного ресурсу.

Водночас, як зазначається Флейчук М.І., ступінь позитивного впливу глобалізаційних процесів на економіку окремих країн залежить від місця, яке вони займають у світовій економіці, фактично основну частину переваг отримують багаті країни або окремі індивіди [187, с. 39].

Головною загрозою економічній безпеці України, викликаною розвитком глобалізаційних процесів, є висока ймовірність не вистояти в конкурентній боротьбі окремих галузей промисловості, що, у свою чергу, підриває реальний сектор економіки. Okрім цього, невизначеність у сфері валютних курсів та нестабільність фінансових ринків, як, зокрема, і показала остання фінансова криза, є істотною загрозою фінансовій безпеці зокрема і національній безпеці в цілому. Okрім цього, зростання ролі ТНК при поширенні глобалізації призводить до того, що на державному рівні дія важелів, що дозволяють утримувати відповідний рівень економічної безпеки, може нівелюватись.

До проблем, спровокованих глобалізаційними процесами та потенційно загрозливих для всіх країн, можна віднести:

- нерівномірність розподілу переваг від глобалізації в розрізі окремих галузей національних економік;
- вірогідність деіндустріалізації національних економік;
- можливість переходу контролю над економікою окремих країн від суверенних урядів до потужніших в економічному плані інституцій, наприклад, ТНК або міжнародних організацій;
- можливу дестабілізацію фінансової сфери, потенційну регіональну або глобальну нестабільність через взаємозалежності національних економік на світовому рівні, при цьому локальні економічні коливання або кризи в одній країні можуть мати регіональні або навіть глобальні наслідки [187, с. 42].

Транснаціональний капітал доволі часто може діяти всупереч національній безпеці країн, розрушати державність країн, впливаючи негативно на політичну і економічну ситуацію в них. Створюючи конкуренцію національним державам, ТНК можуть здійснювати негативний вплив на розвиток національного бізнесу, що визиває протидію зі сторони національних економік. Виступаючи в якості володарів могутніх ресурсів (прямі інвестиції

ТНК в приймаючі країни складають близько 200 млрд.дол.), ТНК застосовують різні способи тиску на державні уряди з ціллю зменшення імовірності інвестиційного ризику [173, с. 108].

Отже, процеси глобалізації чинять об'єктивний вплив як власне на весь народногосподарський комплекс держави, так і на рівень економічної безпеки. Цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. Тому головним завданням у контексті підвищення рівня економічної безпеки держави є реалізація можливостей глобалізації та створення передумов для ліквідації або мінімізації дії негативних чинників.

РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОВЗЯЗОК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ІЗ ОСНОВНИМИ ПОКАЗНИКАМИ ФУНКЦІОНАВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1. Чинники економічної безпеки в транзитивній економіці

У сучасних умовах розвитку економіки України на рівень економічної безпеки держави впливає значна кількість чинників. О.М. Чечель, враховуючи особливості системи економічної безпеки, трактує поняття «чинник» як сукупність взаємнообумовлених активних економічних обставин і процесів, що визначають розвиток самостійних економічних сфер, життєво важливих для забезпечення економічної безпеки і економіки в цілому [193]. При цьому вчений класифікує чинники економічної безпеки на:

- 1) позитивні (конструктивні) і негативні (деструктивні);
2) зовнішні (пов'язані із застосуванням ресурсів ззовні, необхідних для стабільного розвитку) і внутрішні (пов'язані з розвитком економічних сфер на основі використання власних ресурсів).

На наш погляд, дію чинників на економічну безпеку держави слід розглядати, починаючи з інституційного забезпечення, оскільки, як підкреслено Х. Несадураї, спосіб, яким створюються ринкові правила, є критично важливим для управління економічною безпекою [215, с. 3]. Вплив інституційних зasad є визначальним для формування такої економічної системи, при якій би реалізувались економічні інтереси держави та мінімізувався вплив загроз економічній безпеці. Інституційне забезпечення є тим вагомим чинником, який створює передумови формування сучасної збалансованої економічної системи на основі європейських стандартів.

Отже, є підстави розглянути вплив інституційної безпеки на економічну.

За визначенням Д. Норта інституції – це правила гри в суспільстві, встановлені людьми обмеження, що структурують їхню

повторювану взаємодію. Вони задають рамки функціонування економіки та суспільства протягом певного проміжку часу [216].

Фактично інституції можна розуміти і так, як інші теоретики інституціоналізму – Д. Марч та Й. Ольсен у своїй книжці «Перевідкриття інституцій» розуміють правила: «усталений порядок, процедури, домовленості, ролі, стратегії, організаційні форми і технології, навколо яких будується політична діяльність... переконання, парадигми, кодекси, культура і знання, які оточують, підтримують, удосконалюють і заперечують ці ролі та усталений порядок» [73].

Ефективні інституції та організації характеризуються таким чином.

1. Межі чітко визначені.
2. Узгодженість між правилами придбання власності та постачання і місцевими умовами.
3. Наявність угоди про колективний вибір. Більшість індивідів, яких зачіпають правила діяльності, можуть брати участь у зміні цих правил.
4. Систематичні перевірки стану ресурсів спільної власності й поведінки власників; інспектори є підзвітними власникам або самі є власниками.
5. Застосування санкцій до власників, які порушують правила діяльності; покарання залежить від серйозності та обставин порушень.
6. Наявність механізму розв'язання конфліктів.

Мінімальне визнання права (зовнішнього урядового органу) організовувати. Якщо спільні ресурси є частиною більшої системи, то придбання власності, постачання, моніторинг, забезпечення виконання правил, розв'язання конфліктів, урядові дії організуються у кілька рівнів підприємств [69, с. 687].

Д. Норт розглядає три інституційних «зрізи»: а) неформальні (неофіційні) обмеження; б) формальні (офіційні) правила; в) механізми примусу, що ефективно забезпечують дотримання цих обмежень і правил (суди, поліція і т.д.). Всі разом вони утворюють інституційну структуру суспільства й економіки [73].

Від інституційного середовища певним чином залежить рівень економічної безпеки держави.

Інституційним середовищем є основні політичні, соціальні та правові норми, які є базою для виробництва, обміну й споживання [183, с. 8]. При цьому в структурі формальних інститутів виділяють політичні інститути, економічні інститути, системи контрактації [17, с. 26].

Серед політичних інститутів, на наш погляд, доцільно виділити законодавчі норми та сукупність державних органів влади, які так чи інакше здійснюють регулювання соціально-економічними та політичними процесами.

Центральним законодавчим актом в Україні, де визначено базові концепції безпеки, є Конституція України. Серед положень, що стосуються економічної безпеки, в Конституції зазначені наступні:

- 1) захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу;
- 2) зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права;
- 3) виключно законами України визначаються: основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку. Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави [83].

У Конституції також визначені правові основи функціонування Ради національної безпеки і оборони України. В Україні прийнятий базовий Закон «Про основи національної безпеки України» [150]. Даним законом закріплюються правові норми підтримання економічної безпеки в структурі національної, визначені загрози, національні інтереси, а також пріоритетні напрямки забезпечення національної. До нормативно-правових основ економічної безпеки належать окремі статутні і галузеві закони та підзаконні акти, зокрема Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України», Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України».

Окремі дослідники [55, 139] наголошують на необхідності прийняття Концепції економічної безпеки України та на її базі Закону «Про економічну безпеку України», де будуть визначені життєво важливі національні економічні інтереси, індикатори та загрози економічній безпеці, засади створення системи національної безпеки, наведений механізм забезпечення економічної безпеки.

Конституцією України та чинними нормативними актами визначено повноваження окремих органів влади у сфері національної і економічної безпеки (табл. 2.1).

Як видно із таблиці, питаннями досягнення національної безпеки (у тому числі економічної) займаються в межах своїх повноважень практично всі органи влади. Специфічною інституцією при цьому є Рада національної безпеки і оборони України, до сфери повноважень якої безпосередньо належать питання економічної безпеки.

Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України.

Справедливим, на наш погляд, є зауваження А. Потьомкіна щодо того, що Конституційний Суд України теж варто вважати суб'єктом забезпечення національної безпеки, адже він неодноразово, в ході провадження у справах, вирішував питання, пов'язані з різними складовими національної безпеки України (політичною, економічною, соціокультурною тощо) і реалізовував національні інтереси України [144].

Вітчизняні дослідники наголошують на недостатній діяльності гілок влади, суперечності чинного законодавства. Зокрема, як наголошують вчені, деструктивною для економічної безпеки є слабкість судової влади, особливо механізму виконання її рішень. Це створює сприятливе середовище для зростання корупції [41, с. 8].

Таблиця 2.1

**Повноваження суб'єктів підтримання національної безпеки
[150]**

Суб'єкт	Повноваження
Президент України	Як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України здійснює загальне керівництво у сферах національної безпеки та оборони України
Верховна Рада України	У межах повноважень, визначених Конституцією України, визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, основи національної безпеки, формує законодавчу базу в цій сфері, схвалює рішення з питань введення надзвичайного і воєнного стану, мобілізації, визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України
Рада національної безпеки і оборони України	Координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сферах національної безпеки і оборони; з урахуванням змін у геополітичній обстановці вносить Президенту України пропозиції щодо уточнення Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрини України
Кабінет Міністрів України	Як вищий орган у системі органів виконавчої влади забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, обороноздатності, національної безпеки України, громадського порядку і боротьби із злочинністю
Національний банк України	Визначає та проводить грошово-кредитну політику в інтересах національної безпеки України
Міністерства, Служба безпеки України та інші центральні органи виконавчої влади	У межах своїх повноважень забезпечують виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України завдань, здійснюють реалізацію концепцій, програм у сфері національної безпеки, підтримують у стані готовності до застосування сили та засоби забезпечення національної безпеки
Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування	Забезпечують вирішення питань у сфері національної безпеки, віднесених законодавством до їхньої компетенції
Правоохоронні органи	Ведуть боротьбу із злочинністю і протидіють тероризму, забезпечують захист і врятування населення в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характерів
Суди загальної юрисдикції	Здійснюють судочинство у справах про злочини, що завдають шкоди національній безпеці України
Прокуратура України	Здійснює повноваження у сфері національної безпеки України відповідно до Конституції України та Закону України "Про прокуратуру України"

Економічні інститути визначають можливі форми організації господарської діяльності, у межах якої окремі індивіди чи групи

кооперуються між собою чи вступають у конкурентні відносини [17, с. 27].

На рівень економічної безпеки чинять значний вплив практично всі економічні інститути. Так, права власності, рівень конкуренції, умови торгівлі, зовнішньоекономічні обмеження безпосередньо впливають на економічну діяльність держави і фактично формують базовий рівень економічної безпеки.

Погоджуємося із думкою Гринів Л.С. у тому, що зрощування влади (у всіх її формах) та власності є основним підґрунтям корумпованості економіки, системної бюрократизації.

Деформаційні процеси у відносинах власності засвідчують те, що в Україні й досі немає повноцінного ринкового середовища, його інституційного забезпечення, і насамперед інституту громадянського суспільства [41, с. 836].

Третім формальним інститутом є інститут контрактациї. Інститути контрактациї визначають умови угоди між покупцем і постачальником. Контракти розглядаються як правила, які структурують в часі та просторі відносини між двома або більше економічними суб'єктами на основі специфікації обмінюваних прав і зобов'язань відповідно до досягнутої між ними угоди [17, с. 27]. Від рівня розвитку інститутів контрактациї залежить швидкість угод на внутрішньому та зовнішньому ринку, що є одним із факторів економічного зростання.

Попри законодавче регулювання, у своїй взаємодії з іншими людьми – у родині, суспільстві та економічній діяльності - кожна особа здебільшого керується традиційними нормами поведінки та звичаями. І хоча неофіційні правила не піддаються чіткому визначенню і немає однозначних способів перевірки їхньої значущості – вони дуже важливі для нормального функціонування економіки й суспільства загалом [17, с. 23].

Важливе значення для людства мають і культурні особливості, стан суспільних норм і установок для сприйняття того або іншого економічного інституту, тобто неформальні правила, які можуть охоплювати іншу територію, ніж формальні. Та чи інша територіальна соціально – економічна поведінка залежить від таких чинників, як природні особливості даної території (природа, клімат, геополітичне положення, наявність/відсутність корисних копалин);

ментальність представників даної території; рефлексія території в суспільній свідомості (як її асоціюють) [71].

Таким чином, економічна безпека держави безпосередньо залежить від економічної, політичної, культурної, соціальної систем, що склалися в суспільстві. І безліч факторів впливу на ці системи опосередковано впливають і на рівень економічної безпеки. окрім з факторів визначають національні інтереси держави, інші – виражают загрози економічній безпеці. Грунтовні дослідження і максимальне врахування їх дій дозволяють створити достатній запас стійкості економічної системи.

У розрізі наведених складових економічної безпеки, можна виокремити наступні чинники, що впливають на рівень безпеки реального та фінансового сектора економіки (табл. 2.2, 2.3).

Таблиця 2.2

Чинники впливу на безпеку реального сектора економіки

Складова безпеки	Чинники впливу
Виробнича	Ресурсна забезпеченість
	Ефективність використання ресурсів
	Технічний стан виробничих потужностей
Енергетична	Забезпеченість енергетичними ресурсами
	Співвідношення власних і зовнішніх енергетичних ресурсів
	Стан залежності від одного постачальника енергетичних ресурсів
	Рівень енергомісткості виробництва
Науково-технологічна	Стан технологічної бази
	Рівень розробки науково-технічних програм
	Рівень розвитку вітчизняного наукового потенціалу та фундаментальних наукових досліджень
	Рівень залежності від зовнішніх науково-технічних розробок
	Рівень наукомісткості виробництва
Продовольча	Стан агропромислового комплексу
	Рівень платоспроможності населення
	Стан забезпеченості продуктами харчування вітчизняного виробництва
	Наявність і рівень продовольчого запасу
	Рівень розвитку сільського господарства

У розрізі окремих складових економічної безпеки реального сектора важливим чинником впливу є забезпеченість всіма видами ресурсів. Проте навіть за умови достатньої такої забезпеченості не меншу роль відіграє ефективність їх використання. А це означає,

що у структурі виробництва має бути переважання обробних галузей над галузями добувної промисловості.

Таблиця 2.3

Чинники впливу на фінансову безпеку держави

Складова безпеки	Чинники впливу
Бюджетна	Стан бюджетного та податкового законодавства
	Рівень тінізації економіки
	Збалансованість державних видатків
	Ефективність податкової політики
Грошово-кредитна	Ефективність грошово-кредитної політики
	Стан балансу доходів та витрат населення
	Рівень заощаджень
	Рівень довіри до банківського сектора
Боргова	Обсяги тіньової економіки
	Стан фінансування зовнішнього та внутрішнього боргу
Зовнішньо-економічна	Ефективність бюджетної політики щодо динаміки зовнішнього та внутрішнього боргу
	Рівень протекціоністських заходів держави
	Обсяги зовнішньої торгівлі
Валютна	Ефективність митної політики
	Стан валютних торгів
Безпека фінансових ринків	Обсяги золотовалютних резервів держави
	Інституційне забезпечення функціонування фінансових ринків
	Обсяги торгівлі цінними паперами та їх похідними
	Обсяги страхових послуг
	Розвиток інфраструктури фондового та страхового ринку

Окрім цього, мають застосовуватись такі технології, які б сприяли економії всіх видів ресурсів за умови високої результативності виробництва. Рівень розвитку промисловості та сільського господарства, їх структурна побудова є тими факторами, що чинять безпосередній вплив на рівень економічної безпеки держави.

Слід зазначити, що негативний вплив світової кризи на реальний сектор слід вбачати у суттєвому послабленні можливостей держави підтримувати промисловий комплекс; скорочення обсягів державного фінансування програм розвитку галузей виробництва; уповільненні темпів зростання промислового виробництва та втраті окремих позицій вітчизняними промисловими підприємствами на внутрішньому і зовнішньому ринках. Позитивні наслідки впливу кризи у реальному секторі полягають в оптимізації функціонування

підприємств реального сектора, які потерпіли від кризи; звільнення ринкового середовища від неконкурентоспроможних підприємств; інтенсифікації співробітництва з внутрішніми інвесторами [108, с. 13].

Як наведено в табл. 2.3, безпека фінансового сектора в розрізі її складових залежить як від економічної активності, збалансованості доходів і витрат суб'єктів господарювання та населення, так і від державної політики в бюджетній, податковій, грошово-кредитній та інших сферах, що обслуговують фінансові потоки в державі.

Комплексна дія зазначених факторів визначає стан складових економічної безпеки реального та фінансового сектора, аналіз яких дозволяє виявити шляхи уникнення загроз та напрямки діяльності держави для забезпечення дотримання національних економічних інтересів.

На сучасному етапі нестабільного політичного, соціального, економічного розвитку України питання дотримання економічної безпеки стає досить актуальним. Ті загрози, які формувались ще з часів набуття незалежності, зараз набувають особливої гостроти.

У Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України під загрозами економічній безпеці України розуміють сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері [147].

Загроза виступає як вихідний, початковий ступінь, генетична основа розвитку небезпеки. При цьому під економічною небезпекою розуміють конкретну і реальну форму розвитку загрози [123, с. 10]. Отже, загрози мають більш абстрактний характер, ніж економічна небезпека. Проте вивчення лише економічних небезпек як реалізованих загроз дозволить досягнути короткострокових цілей. Стратегічні ж напрямки підтримки економічної безпеки держави слід розробляти, враховуючи всі можливі загрози в різних сферах.

Дослідження наукової літератури за даною тематикою [41, с. 3-8] дозволяють сформувати систему внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці України в розрізі її складових (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Структура загроз економічній безпеці України

Складова економічної безпеки	Загрози		
	Внутрішні		Зовнішні
1	2	3	
Виробнича	Високий рівень матеріаломісткості виробництва		Витіснення іноземними товарами вітчизняної продукції з внутрішнього ринку
	Високий рівень зношеності основних фондів		
	Деформована структура виробництва, відсутність науково-обґрунтованої структурної перебудови економіки		
	Незадовільна орієнтація на виробництво продукції кінцевого споживання		
	Домінування видобувних і базових галузей з низьким ступенем переробки сировини		
	Застарілі технології у більшості галузей виробництва		
	Розвал системи відтворення виробничого потенціалу, надання переваг поточним витратам на шкоду капітальним		
	Значне падіння обсягів виробництва		
	Монополізація економіки, низький рівень конкуренції		
	Низький рівень продуктивності ресурсів		
	Низький рівень інвестиційної діяльності		
	Недостатня розвіданість власної мінерально-сировинної бази, особливо тих її компонентів, які Україна змушена імпортуюти		Монопольна залежність від імпорту багатьох видів продукції стратегічного характеру
Енергетична	Домінування енергоємних галузей економіки		Висока залежність від імпортних енергоресурсів
	Нестача енергетичних ресурсів		
	Низький рівень видобутку нафти, газу, вугілля для забезпечення власних потреб		
Науково-технологічна	Низький рівень державної підтримки розвитку науки і техніки		Некерований відтік за кордон інтелектуальних ресурсів
	Незадовільний стан матеріально-технічного та фінансового забезпечення наукових досліджень		Недосконала система збереження державних таємниць економічного характеру
Продовольчча	Збитковість сільського господарства України		Втрата позицій України на світовому аграрному ринку
	Диспаритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію		
	Неналежна якість продовольчої продукції, яка постачається на споживчий ринок		

продовження табл. 2.4

1	2	3
Фінансова	Недосконала фінансово-бюджетна система, неефективність системи контролю за витратами бюджетних коштів, невчасне прийняття Державного бюджету	Нерозвиненість сучасної фінансової інфраструктури
	Неподумана грошово-кредитна політика держави	Зростання зовнішньої заборгованості
	Неефективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків	Нераціональне використання іноземних кредитів
	Надмірний дефіцит Державного бюджету та переважно емісійне його покриття	Нерегульований приплив в Україну іноземного капіталу та надання йому переваги порівняно з вітчизняним
	Високий рівень інфляції	Надмірна відкритість економіки України, невиважена лібералізація зовнішньоекономічної діяльності
	Зростання «тіньової» економіки, посилення її криміналізації	
	Необґрунтоване зростання цін на споживчому ринку, відсутність паритету цін на сільськогосподарську та промислову продукції	
	Істотна виснаженість ключових джерел фінансових ресурсів - прибутку суб'єктів господарювання, доходів бюджетів усіх рівнів, амортизаційних відрахувань, ресурсів цільових фондів та ін.	
	Нелегальний вивіз з України капіталу, переховування валютних коштів за кордоном	Відсутність експортно-імпортної збалансованості
	Недостатній державний контроль за здійсненням експорту та імпорту	Нераціональна структура експорту
	Нерозвиненість сучасної інфраструктури підтримки конкурентоспроможності українського експорту	

Аналіз загроз економічній безпеці України дає змогу зробити наступні важливі висновки. Наведені загрози є системними і мають вагомий вплив на усі без виключення економічні сектори.

Несприятливі умови для розвитку реального сектора економіки, які виникають внаслідок неефективного державного регулювання, призводять до зменшення обсягів виробництва, гальмування оновлення основних фондів, розробки і впровадження нових технологій. Це, в свою чергу, позначається на рівнях зайнятості, середньої заробітної платі і стані трудових ресурсів. Особливі загрози в сучасних умовах виникають в енергетичному секторі внаслідок високої енергоємності виробництва та залежності від

монопольного постачання енергетичних ресурсів. Фінансова криза внесла дестабілізацію в грошово-кредитну систему України, що виявилось досить значною загрозою, яка вплинула не тільки на фінансовий ринок, але й на всю економічну систему.

За визначенням західного економіста Е. Фейга, до складу «тіньової» економіки включається вся економічна діяльність, що за тих чи інших причин не враховується офіційною статистикою і не включається до складу валового національного продукту [120, с. 4].

Тіньова економіка не є однорідною за своїм складом і включає декілька секторів, які мають різний вплив як на економіку держави, так і на економічну безпеку.

В табл. 2.5 наведена характеристика основних секторів тіньової економіки з точки зору їх впливу на економічну безпеку. Зважаючи на те, що в офіційній статистиці масштаби тіньової економіки не відображаються, виникають проблеми з оцінкою обсягів тіньових секторів. Зарубіжні вчені умовно поділяють методи вимірювання тіньової економіки на дві групи: мікрометоди (прямі методи) та макрометоди (опосередковані методи) [3, с. 181].

До мікрометодів відносять:

- аналіз записів у податкових книгах;
- опитування населення та експертів про участь у неформальній економічній діяльності;
- метод товарних потоків, коли вивчається шлях товарів і послуг від виробника до споживача, а також зіставляються дані щодо ресурсів товарів та послуг і їх використання.

До макрометодів включають:

- виявлення розбіжностей різних статистичних даних через порівняння доходів, розрахованих різними способами; через порівняння зареєстрованих доходів і витрат;
- визначення за показником зайнятості, який базується на припущеннях, що зменшення офіційного сектору економіки зумовлене перепливом трудових ресурсів у неофіційний, тобто в тіньовий сектор;
- монетарні (грошові) методи: аналіз попиту на готівку, питома вага позабанківського обігу готівки, аналіз та визначення обсягів грошових операцій та угод;

Таблиця 2.5

Характеристика впливу тіньової економіки на економічну безпеку

Сектор тіньової економіки [103, с.13]	Коротка характеристика [103, с.13-14]	Вплив на складові економічної безпеки
Сектор домашніх господарств	Здійснює виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг, що споживаються всередині домашніх господарств	Неврахування доходів, отриманих у даному секторі, в офіційній статистиці при визначенні ВВП. Позитивний вплив на соціальне забезпечення населення (підвищення рівня соціальної безпеки)
Неформальний сектор («світлосіра» економіки)	Складається з дрібних виробників та їх найманих робітників разом із самостійними виробниками товарів та послуг (наприклад, транспортних, будівельних, ремонтних тощо), а також комерсантів-посередників	Неврахування доходів, отриманих у даному секторі, в офіційній статистиці при визначенні ВВП. Незначне недоотримання податкових надходжень до бюджету (негативний вплив на бюджетну безпеку). Збільшення рівня доходів населення і дрібних товаровиробників (підвищення рівня соціальної безпеки)
«Темно-сірий» сектор «тіньової» економіки	Пов'язаний з більш серйозними порушеннями діючих законів (наприклад, про реєстрацію підприємницької діяльності та найманої робочої сили; ухилення від сплати податків із значних доходів)	Неврахування доходів, отриманих у даному секторі, в офіційній статистиці при визначенні ВВП. Значне недоотримання податкових надходжень до бюджету (негативний вплив на бюджетну безпеку). Порушення законодавства про оплату праці та про охорону праці (негативний вплив на соціальну безпеку)
«Чорний» (в т. ч. кримінальний) сектор	Має справу з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням соціально небезпечних та руйнівних для розвитку особистості продукції та послуг (крадіжки і перепродаж краденого, ракет, наркотики, корупція, «відмивання» та фальшування грошей, «кіллерські послуги», торгівля живим товаром тощо)	Здійснення протиправної діяльності, надзвичайно високі доходи від якої не оподатковуються. Виробництво і продаж товарів у цій сфері підвищує рівень криміналізації економіки і діє негативно на всі складові економічної безпеки
Диверсифіковані частки «чорної економіки»	Проникнення «чорної економіки» в традиційну економіку і функціонування її за рахунок легальної сфери (усі види корупції та присвоєння державної власності)	Недоотримання доходів до бюджету, розкрадання державної власності, що діє негативно на всі складові економічної безпеки

– структурний метод, що базується на підрахуванні розмірів

тіньової економіки в різних сферах виробництва з подальшим зведенням показників та виявленні частки тіньової економіки у ВНП;

– метод м'якого моделювання, що ґрунтується на обчисленні та зіставленні таких факторів, як: рівень оподаткування; етика стосовно сплати податків і рівень державного регулювання (кількість зайнятих в адміністративних службах у відсотках до загальної зайнятості); рівень зайнятості (кількість працюючих у відсотках до чисельності всього населення); тривалість робочого тижня; кількість іноземних працюючих у відсотках до загальної кількості зайнятих [3, с.182].

В Україні затверджені Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки [148], згідно яких застосовуються такі методи: «витрати населення – роздрібний товарооборот», фінансовий, монетарний, електричний, метод збитковості підприємств.

Обчислення рівня тіньової економіки за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» полягає у виявленні наявності перевищенні споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки [148].

Обчислення рівня тіньової економіки за фінансовим методом полягає у визначенні тенденцій зміни пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, та валовим доходом підприємств (господарських об'єднань), установ, організацій (далі - підприємства) у країні в цілому або в і-му виді економічної діяльності. При цьому припускається, що зростання в часі частки вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, відносно валового доходу підприємств (за вирахуванням впливу об'єктивних чинників у періоді, що аналізується) є свідченням закріплення тенденції зростання рівня тіньової економіки [148].

Обчислення рівня тіньової економіки за монетарним методом полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, до базового періоду, за який прийнято 1991 рік [148].

Обчислення рівня тіньової економіки за електричним методом полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання

електроенергії з приростом ВВП. При цьому припускається, що приrost внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП. Якщо має місце перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тіньовій економіці [148].

Обчислення рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств полягає у визначенні граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки [148].

Результати розрахунків обсягів тіньового сектору в Україні за різними методами обрахунку наведені на рис. 2.1 [174, с.14].

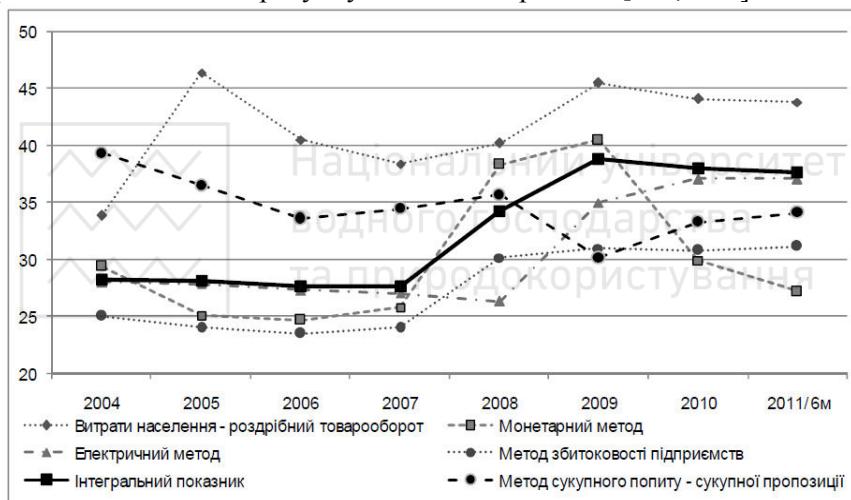
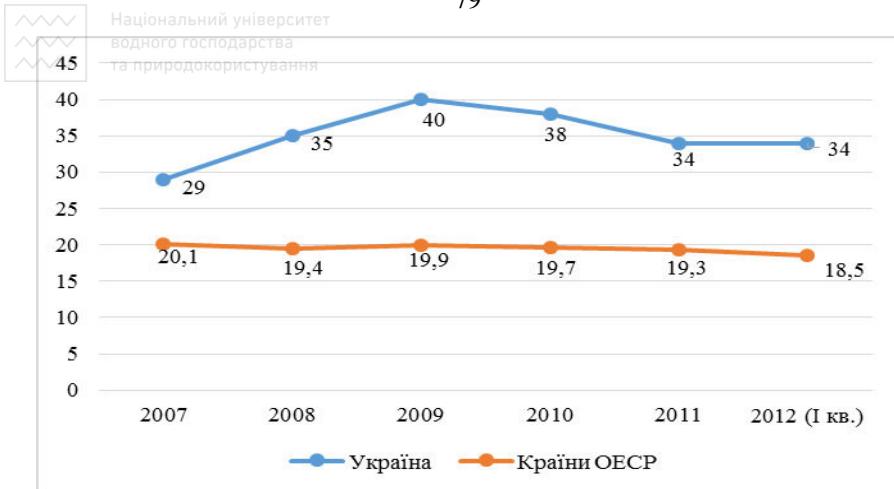

Рис. 2.1. Рівень тіньової економіки України, обчислений за різними методами, % ВВП [174, с. 14]

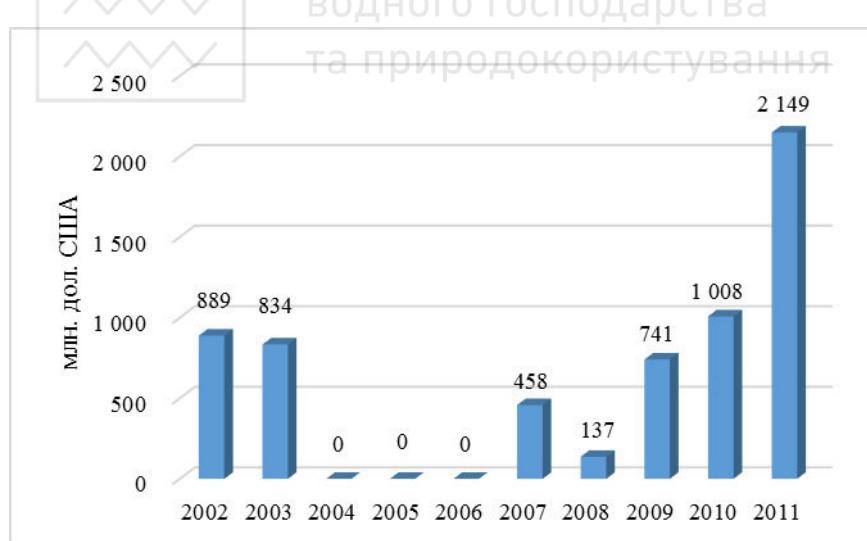
Як видно із наведеного рисунка, рівень тіньової економіки знаходиться в межах від 30 до 45% ВВП, що є досить високим показником і значно перевищує рівень країн ОЕСР (рис. 2.2).

Джерело: *Global Financial Integrity*

Рис. 2.2. Обсяг тіньової економіки в Україні, % ВВП

Кумулятивний відтік тіньового капіталу з країни за період з 2002-2011 рр. становив 6,216 млрд дол. (рис. 2.3).

Джерело: *Global Financial Integrity*

Рис. 2.3. Динаміка тіньового відтoku капіталу в Україні у 2002-2011 роках, млн. дол.

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень, у якій характеризуються масштаби та напрямки подолання тіньової економіки, аналізуються причини тінізації економіки України. Зокрема, зазначено, що традиційно причиною тінізації економіки розглядається надмірний податковий тягар. Проте порівняння податкового навантаження та рівня тінізації економіки окремих країн світу приводить до висновку, що це не єдина її причина: в Україні загальне податкове навантаження на підприємство складає 55,5%. Разом з тим, у Франції він найбільший серед європейських країн і складає 65,8%, в Австрії дорівнює 55,5%, Швеції – 54,6%. Водночас, масштаби тіньової економіки в країнах ОЕСР сягають лише 10-25%. У Греції податкове навантаження складає майже 47 %, разом з тим, рівень тінізації в цій країні більший, ніж в середньому по Європі, і дорівнює близько 25% [174, с. 10].

Серед причин розвитку тіньової економіки України виділяють (табл. 2.6.)

На основі аналітичних матеріалів дослідники Національного інституту стратегічних досліджень роблять висновок про те, що найбільший вплив на зростання рівня тіньової економіки чинять наступні фактори:

- 1) суперечливість та дублювання законодавчої та нормативно-роздорядчої бази в окремих секторах;
- 2) недієвість організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства.
- 3) неефективність функціонування судової та правоохранної системи;
- 4) неефективне адміністрування податків;
- 5) високий рівень злочинності;
- 6) відсутність історичної практики дотримання норм та моральних стандартів законосуслухняної поведінки під час провадження господарської діяльності та сплати податків у суб'єктів господарювання та громадян [174, с. 11-12].

У Програмі економічних реформ президента зазначено серед індикаторів успіху при реформуванні податкової системи зниження частки тіньової економіки до 2014 р. на 30% порівняно з рівнем 2010 р. [154].

Таблиця 2.6

Причини розвитку тіньової економіки [146, с.164]

Характер причин	Перелік причин
економічні	<ul style="list-style-type: none">– криза фінансової системи;– високі ставки, велика кількість та складний механізм розрахунку податків;– встановлення пільгових умов функціонування окремим суб'єктам господарювання;– прагнення підприємців одержати надприбутки;– взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами;– занадто високий рівень податків
соціальні	<ul style="list-style-type: none">– низький рівень життя населення;– високий рівень безробіття та орієнтація частини населення на те, щоб отримати дохід будь-яким способом;– нерівномірний розподіл валового внутрішнього продукту
правові	<ul style="list-style-type: none">– слабке забезпечення правоохоронних структур необхідними матеріально-технічними ресурсами;– низький рівень правового пізнання та правової культури населення;– слабка підготовка робітників правоохоронних закладів до діяльності в нових економічних умовах;– необмежене нормативно-правове поле у державному законодавстві та значна кількість механізмів здійснення тіньових операцій;– відсутність чіткої межі між офіційною та тіньовою діяльностями
державні	<ul style="list-style-type: none">– корумпованість державних служб різноманітних владних структур, контрольних служб: податкової, санепідемконтролю, пожежної безпеки тощо;– умови, що дають змогу використовувати державне майно та майно організаційних структур заради одержання неофіційного приватного доходу державними чиновниками та управлінцями;– можливість лобіювання власних інтересів суб'єктами господарювання у державних інстанціях через залучення фірмами до свого штату у вигляді “консультантів” посадових осіб вищих та найвищих рангів

Прогресування масштабів тіньової економіки багато в чому пов'язане із недосконалим розвитком системи державного

Фактично, дієвий державний фінансовий контроль є не лише діагностичною системою, що вказує на відхилення від норм, а здатний забезпечити запобігання незаконному та неефективному використанню фінансових ресурсів держави. Проблема в тому, що фінансовий контроль в Україні до цього часу не має системного характеру і не забезпечує виконання тих завдань, які повинен виконувати як на макро-, так і на мікрорівні.

Ідеально функціонуюча система державного фінансового контролю для дотримання фінансової безпеки держави, на наш погляд, повинна забезпечувати:

- 1) дотримання фінансової дисципліни;
- 2) законність, ефективність, прозорість та цільове використання фінансових ресурсів держави;
- 3) повноту формування державного та місцевих бюджетів;
- 4) ефективний перерозподіл ВВП між різними галузями економіки та соціальними групами.

Недотримання цих цілей викликає значні загрози фінансовій безпеці держави (рис. 2.4).

Визначення загроз економічній безпеці України є передумовою розробки комплексу заходів для їх нейтралізації або зменшення негативного впливу, що є предметом подальших досліджень.

2.2. Вплив економічної безпеки на показники ефективності національної економіки

Економічна безпека реального сектора та фінансова безпека визначають інтегральний рівень економічної безпеки держави.

Згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки [147], інтегральний індикатор економічної безпеки обчислюється за формулою:

$$I = \sum_j b_j \cdot I_j ,$$

де b_j – вагові коефіцієнти сфер економіки;

I_j - інтегральний індекс j -ї сфери економіки.

Рис. 2.4. Загрози фінансовій безпеці держави, пов’язані із неефективністю системи державного фінансового контролю

Ваговий коефіцієнт j -ї сфери визначається експертним шляхом як відношення суми балів, що дали всі експерти даній сфері, до загальної суми балів. Значення вагових коефіцієнтів b_j відповідно до вказаної Методики наведені в табл. 2.7.

Значення вагових коефіцієнтів бюджетної, грошово-кредитної валютої, боргової, страхової, фондою, банківської безпеки використовуються для визначення рівня фінансової безпеки і їх сума дорівнює одиниці. У свою чергу, становлять одиницю в сумі вагові коефіцієнти макроекономічної, виробничої, фінансової, інвестиційної, зовнішньоекономічної, науково-технологічної, соціальної, демографічної, енергетичної, продовольчої безпеки.

Значення вагових коефіцієнтів b_j для розрахунку інтегрального індикатора економічної безпеки [147]

Сфера економіки	Значення вагового коефіцієнта
Макроекономічна	0,1005
Виробнича	0,0769
Фінансова, у т.ч.	0,1127
Бюджетна	0,2023
Грошово-кредитна	0,1953
Валютна	0,1558
Боргова	0,1256
Страхова	0,0628
Фондова	0,0953
Банківська	0,1629
Інвестиційна	0,0939
Зовнішньоекономічна	0,0901
Науково-технологічна	0,1183
Соціальна	0,0808
Демографічна	0,0836
Енергетична	0,1324
Продовольча	0,1108

Якщо розглядати значення наведених вагових коефіцієнтів, можна зробити наступні висновки. Найбільший вплив на економічну безпеку має енергетична, оскільки значення її вагового коефіцієнту є найвищим. Найменше впливає на інтегральний рівень, за оцінками експертів, виробнича безпека. При цьому, однак, слід зазначити, що безпека реального сектора економіки (виробнича, енергетична, науково-технологічна, продовольча) чинить значно більший вплив на інтегральний індикатор, ніж фінансова, ваговий коефіцієнт якої складає 0,1127.

Для виявлення впливу кожної із наведених складових на інтегральний рівень економічної безпеки застосуємо один із прийомів факторного аналізу – прийом ланцюгових підстановок. Проведення факторного аналізу інтегрального рівня економічної безпеки дозволить виявити за достатньо великі проміжки часу

ключові тенденції, що мали вплив на його загальне значення. Це дозволяє, визначити позитивні та негативні чинники і їх причини, а також виявити резерви зростання показника економічної безпеки за рахунок тих факторів, що чинили негативний вплив у минулих роках.

Зауважимо, що розрахунок буде здійснено, виходячи із формули, що наведена в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки [147]. Неважаючи на те, що ряд складових, включених зазначеною Методикою до економічної безпеки, на наш погляд, мають розглядатись окремо від неї (соціальна, демографічна), а ряд інших – розглядатись у контексті інших складових (макроекономічна, інвестиційна, зовнішньоекономічна), такий аналіз дозволить виявити загальні тенденції та фактори, що мають найбільший вплив на економічну безпеку.

Вихідні дані до факторного аналізу наведені в табл. 2.8. Наведена інформація характеризує динаміку інтегральних значень складових економічної безпеки, розрахованих Міністерством економічного розвитку та торгівлі України та Національним інститутом стратегічних досліджень при Президентові України за Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України.

Факторна модель має вигляд:

$$y = 0,1005x_1 + 0,0769x_2 + 0,1127x_3 + 0,0939x_4 + 0,0901x_5 + 0,1183x_6 + 0,0808x_7 + 0,0836x_8 + 0,1324x_9 + 0,1108x_{10},$$

де y – інтегральний індикатор економічної безпеки;

x_1 – індикатор макроекономічної безпеки;

x_2 – індикатор виробничої безпеки;

x_3 – індикатор фінансової безпеки;

x_4 – індикатор інвестиційної безпеки;

x_5 – індикатор зовнішньоекономічної безпеки;

x_6 – індикатор науково-технологічної безпеки;

x_7 – індикатор соціальної безпеки;

x_8 – індикатор демографічної безпеки;

x_9 – індикатор енергетичної безпеки;

x_{10} – індикатор продовольчої безпеки.

Таблиця 2.8

**Вихідні дані до факторного аналізу інтегрального рівня
економічної безпеки за 2000-2011 роки***

Рік	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Макроекономічна	54,8	55,6	54	60,5	61,8	63	73,9	67,2	65,6	50	49	43
Виробнича	55	64,5	68	67,9	72,8	82,1	71,4	74,1	73,6	47	56	58
Фінансова	55	60,3	63,4	71,6	71,9	73,9	71,3	70,6	68,3	60	62	63
Інвестиційна	65,2	65,3	62,8	70,6	78,1	87,6	86,9	93,1	85,4	62	58	58
Зовнішньо-економічна	84,8	93,4	91,3	82,8	80,8	93,7	94,3	92,5	86,2	83	76	68
Науково-технологічна	49,6	60,3	58,7	54,6	56,7	55	57,8	59,1	58,5	52	44	48
Соціальна	59,3	62,3	64,1	66	69,5	73,1	75,2	76,7	83,2	75	75	75
Демографічна	46	46,5	47,7	51,7	52,2	53,4	56,3	56	55,2	51	51	53
Енергетична	62,6	65,1	65,5	65,9	65,9	65,4	65,9	68,5	70,6	54	52	55
Продовольчча	51,7	63	55,6	56,3	71,4	70	72,7	69,7	67,7	79	79	80
Інтегральний рівень	58,2	63,6	62,9	64,5	67,9	70,9	72	72,9	65	61	60	60

* за даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі України та розрахунками Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

За допомогою прийому ланцюгових підстановок, який полягає в почерговій заміні кожного з факторів з базового значення на значення поточного року, визначимо вплив кожного з факторів на результатуючий показник – інтегральний індикатор економічної безпеки.

Розрахунки впливу факторів на інтегральний показник безпеки за 2000-2011 роки наведені в додатку С.

Результати факторного аналізу наведені в табл. 2.9

Рис. 2.5. графічно ілюструє внесок кожної із складових економічної безпеки на зміну її інтегрального рівня порівняно з попереднім роком. Дані табл. 2.15 та рис. 2.4 свідчать про те, що кожного року вплив факторів був різної спрямованості та різної величини.

Таблиця 2.9

**Результати впливу факторів на інтегральний рівень
економічної безпеки у 2001-2011 роках**

Складова економічної безпеки	Вплив на інтегральний рівень економічної безпеки, в.п.											
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Загальний вплив фактора
Макроекономічна	0,08	-0,16	0,65	0,13	0,12	1,10	-0,67	-0,16	-1,57	-0,10	-0,60	-1,19
Виробнича	0,73	0,27	-0,01	0,38	0,72	-0,82	0,21	-0,04	-2,08	0,69	0,15	0,19
Фінансова	0,60	0,35	0,92	0,03	0,23	-0,29	-0,08	-0,26	-1,19	0,23	0,11	0,64
Інвестиційна	0,01	-0,23	0,73	0,70	0,89	-0,07	0,58	-0,72	-2,92	-0,38	0,00	-1,40
Зовнішньо- економічна	0,77	-0,19	-0,77	-0,18	1,16	0,05	-0,16	-0,57	-0,86	-0,63	-0,72	-2,08
Науково- технологічна	1,27	-0,19	-0,49	0,25	-0,20	0,33	0,15	-0,07	-0,84	-0,95	0,47	-0,26
Соціальна	0,24	0,15	0,15	0,28	0,29	0,17	0,12	0,53	-0,14	0,00	0,00	1,79
Демографічна	0,04	0,10	0,33	0,04	0,10	0,24	-0,03	-0,07	-0,42	0,00	0,17	0,52
Енергетична	0,33	0,05	0,05	0,00	-0,07	0,07	0,34	0,28	-1,92	-0,26	0,40	-0,73
Продовольча	1,25	-0,82	0,08	1,67	-0,16	0,30	-0,33	-0,22	1,03	0,00	0,11	2,91
Загальний вплив факторів	5,33	-0,68	1,67	3,31	3,08	1,08	0,14	-1,31	-10,91	-1,4	0,9	0,39

Так, у 2001 році відбулось зростання загального індикатора економічної безпеки, і цьому сприяло зростання індикаторів усіх складових. Найбільший позитивний вплив здійснила науково-технологічна (+1,27) та продовольча безпека (+1,25). У 2002 році негативний вплив факторів перевищив позитивний. Продовольча безпека, підвищення якої в попередньому році сприяло значному збільшенню рівня економічної безпеки, у 2002 стала причиною зниження інтегрального показника на 0,82. При цьому позитивно вплинула на економічну безпеку (+0,35) динаміка фінансової безпеки. До 2007 року також спостерігався неоднозначний вплив факторів, проте під їх дією інтегральний показник зростав. У 2008 році лише динаміка показників соціальної та енергетичної безпеки призвела до певного зростання рівня економічної безпеки. Решта факторів мали негативний вплив (найбільший – інвестиційна (-0,72)). 2009 рік – найнесприятливіший рік для економічної безпеки держави, що пов’язано із фінансовою кризою.

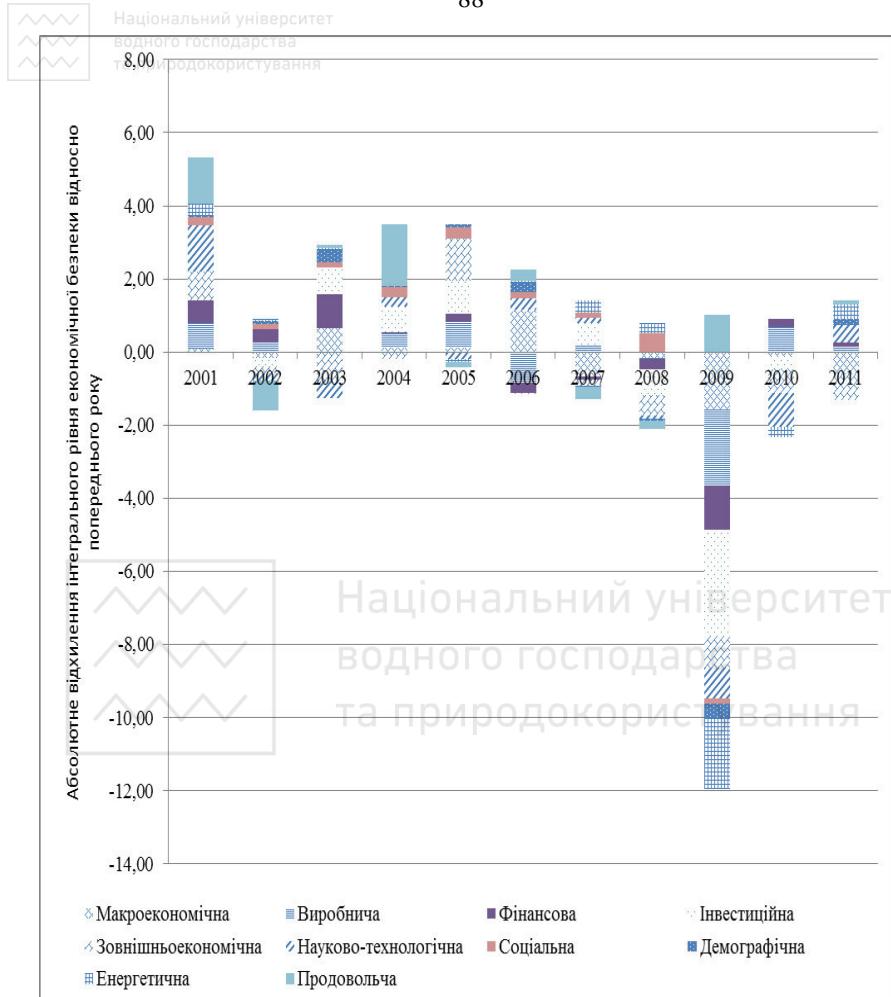

Рис. 2.5. Вплив складових економічної безпеки на динаміку її інтегрального рівня

Усі складові економічної безпеки мали негативну динаміку, за винятком продовольчої. Сумарний негативний вплив у цьому році на рівень економічної безпеки становив майже 12 при сумарному позитивному 1. У 2010 році негативні тенденції скоротились і сумарний негативний вплив склав 2,32 при позитивному 0,92. У 2011 році продовжувалось покращення і інтегральний показник зрос порівняно з попереднім періодом на 0,09.

За результатами факторного аналізу за останні роки можна зробити наступні висновки. Не існує чітко простежуваних тенденцій впливу окремої складової економічної безпеки на її інтегральний рівень. У 2010 році інтегральний показник рівня економічної безпеки був невисоким і становив 59,68, що на 1,4 менше за попередній період. Найбільший вплив на динаміку даного показника за наведений період здійснив індикатор науково-технологічної безпеки (під дією його впливу інтегральний коефіцієнт зменшився на 0,95). Порівняно високий негативний вплив спостерігався також за коефіцієнтом зовнішньоекономічної безпеки (-0,63). Досить позитивно на інтегральний індикатор вплинула динаміка коефіцієнта виробничої безпеки (розмір впливу даного фактора становив +0,69). Вплив інших складових економічної безпеки був дещо нижчим. Так, зміна індикатора макроекономічної безпеки призвела до зниження інтегрального індикатора на 0,1, підвищення рівня фінансової безпеки призвело до збільшення інтегрального рівня економічної безпеки на 0,23, зниження показника інвестиційної безпеки понизило інтегральний показник на 0,38. До зниження узагальнюючого індикатора призвело скорочення рівня енергетичної безпеки. Під впливом даного показника індикатор економічної безпеки скоротився на 0,26. Показники соціальної, демографічної та продовольчої безпеки змін не зазнали і на інтегральний рівень економічної безпеки не вплинули.

У 2011 році відбулось незначне зростання інтегрального індикатора економічної безпеки – на 0,09 і досягло значення 59,77. Найбільший вплив на таке зростання здійснив ріст індикатора науково-технологічної безпеки (приріст результуючого показника склав 0,47). Позитивно вплинули на динаміку інтегрального показника зростання виробничої, фінансової, демографічної, енергетичної, продовольчої безпеки. Негативним був вплив зміни індикаторів макроекономічної та зовнішньоекономічної безпеки (їх вплив на інтегральний показник відповідно склав -0,6 та -0,72).

Макроекономічний аналіз окремих складових економічної безпеки має за мету виявити загрози та розробити стратегічні та поточні цілі, спрямовані на їх ліквідацію чи обмеження в межах кожної складової – виробничої, енергетичної, бюджетної безпеки тощо. Проте, очевидно, що рівень безпеки однієї складової чинить

вплив на рівень інших складових економічної безпеки. Для визначення розміру такого впливу застосуємо елементи кореляційного методу.

Вихідними даними для аналізу є офіційно розраховані згідно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки значення складових економічної безпеки, починаючи із 1996 року (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Вихідні дані для аналізу взаємного впливу між складовими економічної безпеки*

Рік	Фінансова	Виробнича	Науково-технологічна	Енергетична	Продовольча
1996	42,6	45,8	44,2	62,1	53,1
1997	51,6	46,4	54,4	58	60,7
1998	44,7	46,7	51,3	58,7	47,7
1999	51	45,9	49,9	59,2	50,4
2000	55	55	49,6	62,6	51,7
2001	60,3	64,5	60,3	65,1	63
2002	63,4	68	58,7	65,5	55,6
2003	71,6	67,9	54,6	65,9	56,3
2004	71,9	72,8	56,7	65,9	71,4
2005	73,9	82,1	55	65,4	70
2006	71,3	71,4	57,8	65,9	72,7
2007	70,6	74,1	59,1	68,5	69,7
2008	68,3	73,6	58,5	70,6	67,7
2009	60	46	52	54	79
2010	62	57	44	52	79
2011	63	58	48	55	80

* за даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі України та розрахунками Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Для оцінки лінійного кореляційного зв'язку між двома складовими економічної безпеки застосуємо коефіцієнт кореляції Пірсона (табл. 2.11), характеристика якого була наведена раніше.

Таблиця 2.11

**Матриця кореляційних коефіцієнтів між складовими
економічної безпеки**

	Виробнича	Фінансова	Науково-технологічна	Енергетична	Продовольча
Виробнича	x	0,90	0,66	0,73	0,35
Фінансова	0,90	x	0,58	0,49	0,59
Науково-технологічна	0,66	0,58	x	0,74	0,05
Енергетична	0,73	0,49	0,74	x	-0,22
Продовольча	0,35	0,59	0,05	-0,22	x

Результати, отримані в табл. 2.11, свідчать про наступне.

Коефіцієнт кореляції між такими складовими безпеки, як виробнича і фінансова, становить 0,9, що свідчить про наявність дуже тісного взаємного впливу. Досить тісним є також зв'язок між виробничию та енергетичною безпекою, про що свідчить значення коефіцієнта кореляції 0,73, а також між науково-технологічною та енергетичною безпекою (коефіцієнт 0,74). Такий взаємозв'язок є очевидним, оскільки забезпеченість енергоресурсами є одним з визначальних чинників виробничого процесу і пов'язаний з науково-технологічною діяльністю. Найменш тісний зв'язок з іншими складовими спостерігається за показником продовольчої безпеки. Це може бути пояснено тим, що забезпеченість продуктами харчування у короткостроковому періоді мало пов'язана із іншими складовими економічної безпеки.

Для визначення рівня економічної безпеки використовується значна кількість показників, що характеризують виробничий процес, використання енергетичних та інших ресурсів, фінансові показники тощо. Це приводить до висновку, що рівень економічної безпеки досить тісно пов'язаний із ефективністю національної економіки. На доведення цієї тези застосуємо елементи кореляційного аналізу.

Аналіз проведемо між інтегральними рівнями економічної безпеки та окремих складових безпеки реального сектора і такими показниками ефективності національної економіки, як ВВП на одного зайнятого та ВВП на одиницю спожитої енергії.

Вихідними даними для аналізу є офіційно розраховані згідно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки, значення складових економічної безпеки, починаючи із 1996 року (табл. 2.12) та дані Світового банку про ВВП на одного зайнятого та ВВП на одиницю спожитої енергії.

Таблиця 2.12

Вихідні дані для аналізу взаємного впливу між показниками економічної безпеки та ефективності національної економіки*

Рік	ВВП у цінах 1990 року на одну особу зайнятого населення, дол. США	ВВП у цінах 2005 року на одиницю спожитої енергії (дол. США / кг.ум.палива)	Інтегральний індикатор виробничої безпеки	Інтегральний індикатор енергетичної безпеки	Інтегральний індикатор економічної безпеки
1996	5752	1,20	45,8	62,1	52,6
1997	5737	1,22	46,4	58	55,3
1998	5688	1,27	46,7	58,7	53
1999	5815	1,27	45,9	59,2	53,7
2000	6319	1,36	55	62,6	58,3
2001	6985	1,48	64,5	65,1	63,6
2002	7227	1,54	68	65,5	62,9
2003	7895	1,58	67,9	65,9	64,5
2004	8853	1,78	72,8	65,9	67,9
2005	8925	1,84	82,1	65,4	70,9
2006	9558	2,05	71,4	65,9	72
2007	10231	2,22	74,1	68,5	72,2
2008	10433	2,29	73,6	70,6	71,1
2009	9200	2,30	46	54	61
2010	9564	н/д	57	52	60

* за даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, розрахунками Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України та даними Світового банку

Для оцінки лінійного кореляційного зв'язку між двома складовими економічної безпеки застосуємо коефіцієнт кореляції Пірсона.

Цей показник завжди набуває значення в числовому інтервалі від -1 до +1. Додатний коефіцієнт кореляції ($r>0$) свідчить про «прямий» зв'язок між ознаками, а від'ємний ($r<0$) — про «зворотний» зв'язок. Щільність зв'язку оцінюється за абсолютним

значенням коефіцієнта кореляції. Нуль ($r=0$) свідчить про відсутність лінійного зв'язку між ознаками. Максимальні значення ($r=1$ та $r=-1$) коефіцієнта свідчать про повний (або функціональний) лінійний зв'язок між ознаками. Проміжні значення ($-1 < r < 0$ та $0 < r < 1$) інтерпретуються так: чим більшим є абсолютне значення показника, тим тісніший кореляційний зв'язок [166, с. 331-332].

Кореляційний коефіцієнт між показниками економічної безпеки та ефективності національної економіки визначимо за допомогою функції KOPPEL табличного редактора Microsoft EXCEL (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Кореляційні коефіцієнти між показниками економічної безпеки та економічної ефективності

Показники економічної ефективності	Показники економічної безпеки	Значення кореляційного коефіцієнта
ВВП на одну особу зайнятого населення	Інтегральний індикатор виробничої безпеки	0,68
	Інтегральний індикатор економічної безпеки	0,85
ВВП на одиницю спожитої енергії	Інтегральний індикатор енергетичної безпеки	0,37
	Інтегральний індикатор економічної безпеки	0,81

Результати, отримані в таблиці, свідчать про наступне. ВВП на одну особу зайнятого населення досить тісно пов'язаний із інтегральним індикатором виробничої безпеки та інтегральним індикатором економічної безпеки. Так, кореляційний коефіцієнт даного показника із показником виробничої безпеки становить 0,68, що свідчить про існування тісного прямого зв'язку між ними. Ще більш тісний зв'язок спостерігається між ВВП на одну особу та показником економічної безпеки, який має більш загальний характер, ніж індикатор виробничої безпеки. Така ситуація, із нашої точки зору, пов'язана із тим, що ВВП на одну особу зайнятого населення має вплив і на інші складові економічної безпеки, який, враховуючи синергетичну дію, посилює кореляційні зв'язки.

Тіснота зв'язку між іншими показниками – ВВП на одиницю спожитої енергії та індикаторами енергетичної та економічної

безпеки, має подібний характер. Взаємозв'язок між ВВП на одиницю спожитої енергії та індикатором енергетичної безпеки характеризує коефіцієнт кореляції +0,37. Це свідчить про існування зв'язку, однак не досить тісного. Між ВВП на одиницю спожитої енергії та індикатором економічної безпеки коефіцієнт кореляції становить +0,81. Отже, обчислені кореляційні коефіцієнти свідчать про те, що економічна безпека та економічна ефективність перебувають під тісним взаємним впливом.

У свою чергу, у структурі економічної безпеки безпека реального сектора економіки досить тісно пов'язана із фінансовою. Перебуваючи під постійним взаємним впливом, ці складові економічної безпеки мають розглядатись невід'ємно одна від одної.

2.3. Роль економічної безпеки держави у підвищенні рівня людського розвитку

Оскільки власне економічна діяльність як на макрорівні держави, так і на мікрорівні окремих суб'єктів господарювання призначена для задоволення потреб населення, дотримання економічної безпеки обов'язково має бути пов'язаним із людським розвитком.

У класичному розумінні засновника доповіді про людський розвиток Махбуба уль Хака дається наступне визначення людського розвитку: «Основною метою розвитку є розширення вибору для людей. У принципі, людина може робити вибір нескінченну кількість разів і з часом змінювати його. Люди часто цінують досягнення, що взагалі або безпосередньо не відображаються у показниках зростання доходів, наприклад такі, як ширший доступ до знань, краще харчування та медичне обслуговування, bezpechne житло, низький рівень злочинності та вуличного насильства, задоволення дозвіллям, політичні та культурні свободи, відчуття залучення до життя громади. Метою розвитку є створення середовища, що надає людям можливість насолоджуватися довгим, здоровим і творчим життям» [118].

Оскільки дотримання економічної безпеки в кінцевому результаті має забезпечувати соціальний розвиток населення і високий рівень життя, вважаємо за доцільне провести кореляційний

аналіз між інтегральним рівнем економічної безпеки та Індексом людського розвитку, який, на наш погляд, є найбільш інформативним інтегрованим показником у соціальній сфері.

Індекс людського розвитку (ІЛР) є сумарним показником розвитку людини. Він демонструє середній рівень досягнень країни за трьома базовими вимірами людського розвитку: довголіттям і здоров'ям, доступом до знань та гідним рівнем життя. ІЛР є середнім геометричним нормалізованих індексів, що відображають досягнення за кожним виміром [118, с. 121].

Статистична інформація щодо інтегрального рівня економічної безпеки та індексу людського розвитку, починаючи із 1999 року, є вихідними даними аналізу (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Вихідні дані для кореляційного аналізу

Рік	Інтегральний рівень економічної безпеки*	Індекс людського розвитку**
1999	53,7	0,721
2000	58,2	0,744
2001	63,6	0,742
2002	62,9	0,755
2003	64,5	0,766
2004	67,9	0,777
2005	70,9	0,776
2006	72,0	0,774
2007	72,9	0,788
2008	65,0	0,796
2009	61,0	0,720
2010	60,0	0,725
2011	60,0	0,729

* за даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі України

** за даними Національної доповіді про людський розвиток [118]

Виконаємо специфікацію економетричної моделі – на основі вихідних даних побудуємо діаграму розсіювання (рис. 2.6).

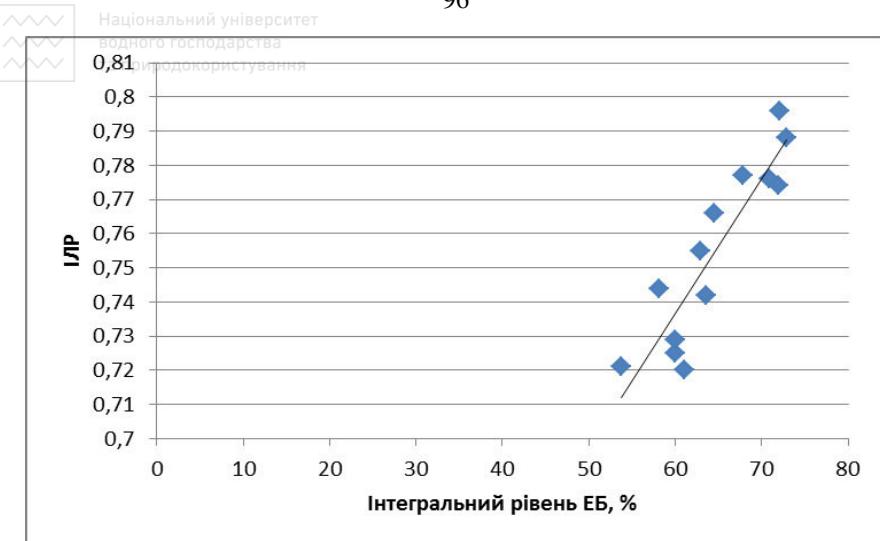

Рис. 2.6. Діаграма розсіювання

З отриманої діаграми можна зробити висновок, що дана економетрична модель відповідає моделі парної лінійної регресії. За незалежну змінну приймо інтегральний рівень економічної безпеки (x), залежну – індекс людського розвитку (y). Загальна модель парної лінійної регресії може бути записана у наступному вигляді (2.1):

$$y = \beta_0 + \beta_1 x + \varepsilon, \quad (2.1)$$

де β_0 , β_1 – параметри моделі, ε – не спостережувана випадкова величина.

Вибіркова функція регресії має вигляд:

$$\hat{y} = b_0 + b_1 x, \quad (2.2)$$

де \hat{y} є оцінкою умовного математичного сподівання $M(y|x)$.

Це параметричне рівняння прямої, тому на площині xOy вибірковій функції парної лінійної регресії відповідає вибіркова пряма регресії.

Вектор оцінок \mathbf{B} при цьому визначається за наступною залежністю :

$$\mathbf{B} = (X'X)^{-1} X'Y, \quad (2.3)$$

де X – матриця спостережень ,
 X' – транспонована матриця,
 Y – вектор спостережень за залежною змінною.

$$X' X = \begin{vmatrix} n & \sum_{i=1}^n x \\ \sum_{i=1}^n x & \sum_{i=1}^n x^2 \end{vmatrix}. \quad (2.4)$$

$$(XY) = \begin{vmatrix} \sum_{i=1}^n y_i \\ \sum_{i=1}^n y_i x \end{vmatrix}. \quad (2.5)$$

$$B = \begin{vmatrix} b_0 \\ b_1 \end{vmatrix}. \quad (2.6)$$

Розрахунок за формулами (2.4), (2.5), (2.6) дає наступні результати.

$$X' X = \begin{vmatrix} 13 & 839,7 \\ 839,7 & 54688 \end{vmatrix}.$$

$$(XY) = \begin{vmatrix} 9,813 \\ 635,608 \end{vmatrix}.$$

$$B = \begin{vmatrix} 0,501 \\ 0,004 \end{vmatrix}.$$

Отже, підставивши невідомі параметри в рівняння регресії, отримаємо:

$$y = 0,501 + 0,004x.$$

Це означає, що має місце пряма пропорційність.

На основі вибіркової функції регресії розраховуємо розрахункові значення залежної змінної моделі y (Індексу людського розвитку) і залишків e . Розрахунки представимо у вигляді таблиці 2.15.

Таблиця 2.15

Розрахунок параметрів моделі кореляційної залежності

№ з/п	x	y	x^2	xy	$\hat{y}_i = b_0 + b_1 x_i$	$e_i^2 = (y_i - \hat{y}_i)^2$	$(x - \bar{x})^2$
1999	53,7	0,721	2883,69	38,72	0,712	0,000079	118,6
2000	58,2	0,744	3387,24	43,3	0,73	0,000203	40,86
2001	63,6	0,742	4044,96	47,19	0,751	0,000080	0,985
2002	62,9	0,755	3956,41	47,49	0,748	0,000046	2,864
2003	64,5	0,766	4160,25	49,41	0,754	0,000133	0,009
2004	67,9	0,777	4610,41	52,76	0,768	0,000084	10,94
2005	70,9	0,776	5026,81	55,02	0,78	0,000013	39,79
2006	72	0,774	5184	55,73	0,784	0,000098	54,87
2007	72,9	0,788	5314,41	57,45	0,787	0,000000	69,02
2008	72,1	0,796	5198,41	57,39	0,784	0,000137	56,37
2009	61	0,72	3721	43,92	0,741	0,000431	12,9
2010	60	0,725	3600	43,5	0,737	0,000140	21,09
2011	60	0,729	3600	43,74	0,737	0,000061	21,09
Сума	839,7	9,813	54687,6	635,6	9,813	0,00150486	449,4
Середнє	64,59	0,755	4206,74	48,89	0,755	0,000115758	34,57

Вибірковий коефіцієнт парної кореляції між індексом людського розвитку та інтегральним рівнем економічної безпеки розрахуємо за допомогою вбудованої функції MS EXCEL. Даний коефіцієнт становить 0,906. Це означає, що між змінними існує тісний прямий зв'язок.

Коефіцієнт детермінації становить 0,8214. Отже, 82,14% зміни ІЛР пояснюється саме зміною інтегрального рівня економічної безпеки, а 17,86% - іншими неврахованими в моделі випадковими факторами, що свідчить про високу адекватність побудованої моделі статистичним даним.

Перевіряємо адекватність моделі на основі критерію Фішера. Критичне значення критерію Фішера $F_{kp} = 4,96$. Розрахункове значення критерію Фішера знаходимо за формулою:

$$F = \frac{R^2}{1-R^2} (n-2) = 36,78.$$

Оскільки $F > F_{kp}$, то дана модель є статистично значимою і адекватною статистичним даним.

На основі критерію Фішера, а також аналізу коефіцієнтів парної кореляції та детермінації можна зробити висновок, що дана модель є адекватною реальному процесу і статистично значущою.

Отже, за результатами проведених обчислень згідно методу найменших квадратів, зв'язок між Індексом людського розвитку (у) та інтегральним рівнем економічної безпеки (х) можна виразити наступним рівнянням:

$$y = 0,501 + 0,004x.$$

Із значень параметрів рівняння випливає, що між вказаними індексами існує прямий зв'язок, а зміна інтегрального рівня економічної безпеки на 1% призведе до зміни індексу людського розвитку в тому ж напрямку на 0,004.

При цьому, як уже було вказано, коефіцієнт кореляції між досліджуваними величинами становить 0,906. Це значення є дуже близьким до одиниці, а отже індекс людського розвитку і інтегральний рівень економічної безпеки є дуже тісно пов'язаними між собою.

Із цього можна зробити висновок, що рівень людського розвитку, що включає, окрім економічних показників рівня життя населення, також і нематеріальні - довголіття і здоров'я, доступ до знань, прямо залежить від рівня економічної безпеки. Отже, її дотримання є передумовою суспільного розвитку.

РОЗДІЛ 3. МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Стан та тенденції економічної безпеки реального сектору України на сучасному етапі

Поглиблений аналіз економічної безпеки держави слід здійснювати у розрізі її складових. Базовим при цьому є визначення індикаторів у реальному та фінансовому секторах економіки.

Як було нами визначено в першому розділі, до складових безпеки реального сектору належать такі: виробнича, енергетична, науково-технологічна, продовольча.

Формалізація процесу формування концепції і стратегії економічної безпеки держави передбачає використання значної кількості показників стану економічної безпеки країни. У сукупності вони дають уявлення про загальний рівень економічної безпеки держави, який визначається такими параметрами, як «поріг чутливості», «поріг вразливості», «поріг розпаду», «стан спокою».

«Поріг чутливості» є рівнем безпеки, при якому система починає відчувати наявність змін. «Поріг вразливості» – рівень безпеки, при якому система починає розбалансовуватись. «Поріг розпаду» – рівень безпеки, при якому система зазнає нищівних змін. «Стан спокою» – рівень безпеки, при якому забезпечується розвиток системи [54, с. 42].

При дослідженні стану економічної безпеки використовуються різноманітні методи. У своїй роботі ми використаємо основні з них – оцінку макроекономічних показників; оцінку темпів економічного зростання за допомогою динаміки основних макроекономічних показників; методи статистичного аналізу [54, с. 42].

Для аналізу економічної безпеки використовується система індикаторів. Серед показників-індикаторів економічної безпеки виділяють такі групи:

- економічного зростання (динаміка і структура національного виробництва і доходу, показники обсягів і темпів промислового виробництва, галузева структура господарства та динаміка окремих галузей, капіталовкладення та ін.);

- що характеризують природно-ресурсний, виробничий, науково-технічний потенціал країни;

- що характеризують динамічність і адаптивність господарського механізму, а також його залежність від зовнішніх факторів (рівень інфляції, дефіцит консолідованого бюджету, дія зовнішньоекономічних факторів, стабільність національної валюти, внутрішня і зовнішня заборгованість);

- якості життя (ВВП на одну особу, рівень диференціації доходів, забезпеченість основних груп населення матеріальними благами і послугами, працевдатність населення, стан навколошнього середовища та ін.) [56, с. 72];

- ефективність використання ресурсів (фондомісткість, матеріаломісткість, енергоємність та ін.).

Розглянемо характерні особливості виробничої безпеки та її вплив на ефективність національної економіки.

Для виробництва національного доходу використовують чотири групи ресурсів – працю, капітал, землю та підприємницький хист, які можна розчленувати на дещо ширше коло, виокремивши ще технологію та організацію виробництва, енергію, інформацію тощо [101, с. 75]. Зважаючи на це, на рівень виробничої безпеки будуть здійснювати вплив наступні чинники:

- рівень розвитку технологій;
- стан організації виробництва;
- рівень розвитку виробничої та соціальної інфраструктури;
- стан інформаційного забезпечення виробничих процесів;
- можливість доступу до необхідних ресурсів.

Макроекономічним інструментом для дослідження виробничої безпеки є виробнича функція, яка виражає функціональну залежність між вхідними економічними ресурсами – капіталом і працею – та величиною національного продукту чи доходу [101, с. 77].

У Методиці розрахунку рівня економічної безпеки наведені наступні індикатори виробничої безпеки:

- коефіцієнт ліквідації промислових фондів;
- частка у промисловому виробництві обробної промисловості;
- частка у промисловому виробництві машинобудування;
- матеріаломісткість промислового виробництва;
- фондомісткість промислової продукції;

рентабельність операційної діяльності промислових підприємств;

— індекс реального промислового виробництва у % до 1990 року;

— ступінь зносу основних засобів промисловості [147].

Основні індикатори виробничої безпеки наведені в додатку Б.

За даними додатка Б можна зробити висновок про те, що значення багатьох індикаторів виробничої безпеки не відповідають нормативним. Так, коефіцієнт ліквідації промислових фондів за досліджуваний період не досягнув нормативного значення 2,5. Динаміка його не була однозначною, починаючи із 2008 року відбулось його скорочення і в 2010 році його значення становило 0,67. Це свідчить про те, що промислові фонди ліквідовуються у менших обсягах, ніж вважається оптимальним і це призводить до невисокого рівня їх оновлення. Частково це також є причиною незадовільного значення іншого індикатора – ступеню зносу основних засобів промисловості. Цей коефіцієнт за період з 2000 по 2010 рік характеризувався нестійкою тенденцією до зростання і на кінець 2010 року майже вдвічі перевищував нормативне значення. Високий ступінь зносу є причиною низької ефективності виробництва.

Якщо частка обробної промисловості близька до порогового значення, то частка машинобудування в загальній структурі майже вдвічі менша нормативної. Це свідчить про недостатньо вдалу структуру промислового виробництва України, оскільки машинобудування є тією галуззю економічної діяльності, яка здійснює вагомий внесок у науково-технічний прогрес країни, фондозабезпечення інших галузей.

Щодо показників ресурсомісткості, то індикатор фондомісткості здебільшого за даний період відповідає нормативному значенню, при цьому показник матеріаломісткості є надто високим. Це підвищує рівень витрат на одиницю продукції, що, у свою чергу є причиною низької рентабельності операційної діяльності, яка також не досягає порогових значень, рекомендованих Методикою розрахунку рівня економічної безпеки.

Розглядаючи виробничу безпеку, слід зазначити, що важливим її показником є також індекс реального промислового виробництва (рис. 3.1).

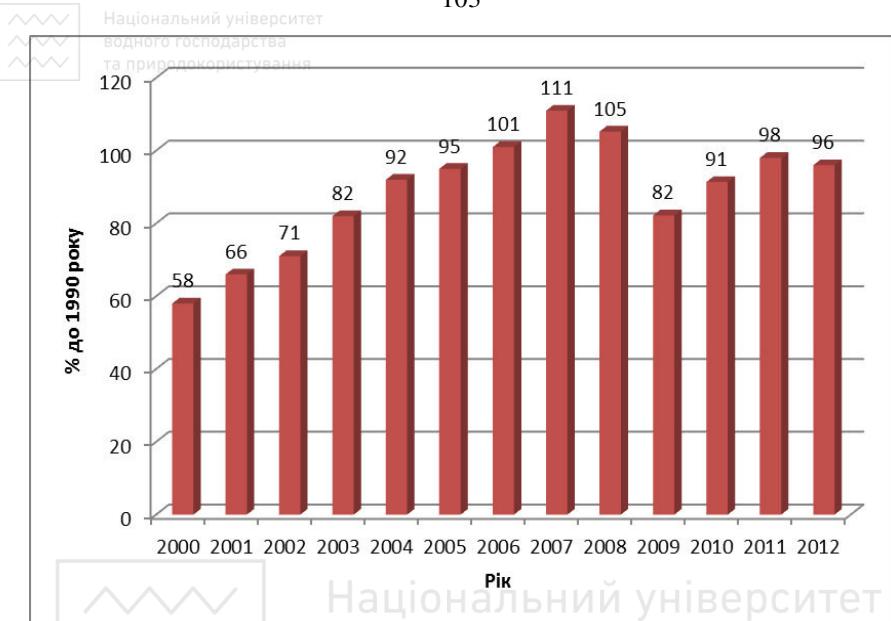

Рис. 3.1. Індекси промислової продукції*

* за даними Державної служби статистики

До 2007 року відбувалось зростання індексу промислового виробництва порівняно із 1990 роком. Лише в 2006 році промислове виробництво досягнуло рівня 1990 року. Зростання продовжилося і в 2007 році. Проте, починаючи із 2008 року виробництво промислової продукції розпочало скорочення у зв'язку із світовою кризою і попри його зростання порівняно із рівнем попереднього року на кінець 2010 року його значення становило 91% від рівня 1990-го року.

У 2011 р. промислове виробництво в Україні продовжило післякризове зростання, проте темпи його приросту уповільнилися до 7,3% проти 11,2% у 2010 р. Зростання головним чином забезпечувалось за рахунок експортно-орієнтованих галузей – машинобудування, хімічної та нафтохімічної промисловості, металургії [112].

Починаючи з серпня 2012 року відбулося зменшення обсягів промислового виробництва (щомісячний спад – близько 2%) [126]. Такі тенденції є загрозливими для економічної безпеки держави, оскільки промислове виробництво є визначальним фактором для

розвитку інших сфер життєдіяльності. А досягнення виробничої безпеки є запорукою економічного зростання.

Слід виділити наступні загрози виробничій безпеці:

- повільне вдосконалення відновлювальних пропорцій у промисловості;

- відсутність ефективної інноваційної політики;

- значний ступінь зносу основних засобів промисловості. Так, безпечне значення ступеню зносу основних засобів, відповідно до методики визначення рівня економічної безпеки – не більше 35%.

Як видно із табл. 3.1, такий норматив не дотримується за жодним із видів промисловості;

- залежність України від зовнішньої кон'юнктури;

- низька частка науково-технічних галузей;

- недостатнє використання високотехнологічної продукції власного виробництва.

Таблиця 3.1

Ступінь зносу основних засобів*

Показник	2009 рік	2010 рік
Промисловість	61,8	63,0
Добувна	46,1	47,8
Переробна	64,9	66,8
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	62,2	60,7
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	39,6	40,8

* за даними Державної служби статистики

Враховуючи фактори впливу на виробничу безпеку, вважаємо дану сукупність індикаторів слід доповнити таким показником, як зарплатомісткість (відношення витрат на оплату праці до обсягу виробленої продукції) поряд із такими показниками, як матеріаломісткість та фондомісткість.

Зарплатомісткість характеризує частку витрат на оплату праці у собівартості одиниці продукції. Даний показник у контексті дотримання економічної держави є необхідним, оскільки за його допомогою можна визначити ступінь створення доданої вартості. Мінімальна частка заробітної плати у структурі собівартості виготовленої продукції у високорозвинутих країнах – 40% [126], що можна встановити як пороговий індикатор даного показника.

Так, у 2009 році частка зарплати у собівартості продукції в Україні становила 6,8%, у 2010 – 6,3%, у 2011 – 5,9%, у США така частка становить близько 80%. У цей же час частка оплати праці у складі ВВП у 2009 році становила 49,4, у 2010 – 49,9% [126].

Така ситуація, коли в структурі ВВП частка оплати праці перевищує частку її в собівартості продукції більше, ніж у 8 разів, свідчить про те, що у промисловості більшість працівників отримує мінімальні заробітні плати і продукує мінімальну додаткову вартість. У США навпаки – превалують високооплачувані робочі місця [122].

У контексті виробничої безпеки доцільно розглянути динаміку індикаторів, що характеризують інвестиційну активність (додаток Б). Як вказує проф. В. Кириленко, українській економіці притаманний низький рівень інвестиційної безпеки. Це викликано такими обставинами:

- по-перше, відсутністю цивілізованого фондового ринку й, відповідно, портфельних інвестицій, які можуть бути джерелом реальних доходів населення в майбутньому;
- по-друге, відсутністю рівня довіри населення до фінансових інститутів та органів державної влади;
- по-третє, відсутністю реальних механізмів застосування внутрішніх та зовнішніх інвестицій в економіку;
- по-четверте, наявністю несприятливою інвестиційного клімату в країні та ін [79].

Вказані обставини підтверджують і числові значення індикаторів інвестиційної безпеки. Зокрема, відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП, відношення чистого приrostу прямих іноземних інвестицій до ВВП, частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій знаходяться далеко поза межами нормативних значень, регламентованих Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України.

Рівень економічної незалежності держави у великий мірі залежить від стану паливно-енергетичного комплексу. Оскільки витрати на енергоресурси займають значну питому вагу в складі собівартості виготовленого кінцевого продукту, енергетична безпека має важому роль у структурі безпеки реального сектору економіки.

Ключовими складовими паливно-енергетичного комплексу України є галузі паливної промисловості (нафтова, газова, вугільна, торф'яна, сланцева) та електроенергетика, що включає теплові, гідро- та атомні електростанції.

На наш погляд, розгляд стану енергетичної безпеки доцільно розглядати в наступних аспектах:

- рівень забезпечення власними енергетичними ресурсами;
- рівень використання власних енергетичних ресурсів;
- рівень розвитку енергетичної інфраструктури;
- рівень диверсифікації зовнішніх джерел надходження енергетичних ресурсів;
- рівень споживання енергетичних ресурсів та розробки енергозберігаючих технологій.

Одна із найважливіших загроз енергетичній безпеці України – висока енергоємність. Так, за даними Світового банку [131], у 2010 в країнах ЄС енергоємність ВВП становила 122 кг. ум. палива на 1 тис. дол. США, у той же час енергоємність ВВП України становила 435 кг. ум. палива на 1 тис. дол. США, тобто більше в 3,5 рази.

До 2030 року енергоємність України заплановано знизити до показників, що вдвічі менші за показники 2004 р. Однак енергоємність України до 2030 року буде на 15-20% вище за показники ЄС-25 у 2004 р. [142, с. 6].

Україна, як і ЄС, імпортує енергію у значних обсягах. Так, за даними Світового банку, у 2009 році ЄС імпортував 51% спожитої енергії, у той час як Україна – 33% [130]. У довготривалому періоді передбачається певна зміна ситуації. До 2030 року ЄС повинен буде імпортувати близько 64% первинних енергетичних потреб, у той же час залежність України від імпорту буде становити близько 21% первинних потреб. Головна причина полягає в тому, що Україна має намір скоротити внесок природного газу. Таке скорочення буде збалансовано збільшенням використання місцевого вугілля та запуском додаткових атомних станцій, поновлюваних джерел енергії [142, с. 6].

Як відомо, забезпеченість газовими ресурсами є стратегічно важливим елементом виробничого процесу на рівні держави. Розглянемо, яким чином впливає стан газової промисловості на рівень енергетичної безпеки України.

Основні показники, що характеризують рівень споживання газу в Україні, наведені в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Обсяги та оплата споживання природного газу у 2011 році*

Категорія споживачів	Обсяг спожитого газу, млн. кубометрів	Вартість спожитого газу, млн. грн.	Оплата спожитого газу, млн. грн.	Рівень оплати за спожитий газ, %	Борг за спожитий газ, млн. грн.
Населення	17264,0	8321,8	7102,3	85,3	1219,6
Бюджетні організації	909,8	2947,5	2809,2	95,3	138,3
Підприємства комунальної теплоенергетики	10627,9	19175,7	10909,1	60,0	7266,6
Споживачі промислового та енергетичного комплексу	15212,2	51418,0	48870,1	95,0	2547,9

* за даними НАК «Нафтогаз України»

Ціна за метр кубічний для населення становила 0,43 грн., для промисловості – 2,64 грн.

Для отримання об'єктивного уявлення про забезпеченість газовими ресурсами України та її вплив на стан енергетичної безпеки, проведемо порівняльний аналіз обсягів споживання газу відносно ВВП України та інших країн світу (табл. 3.3).

За даними таблиці прослідковується значна газомісткість ВВП України та Росії порівняно з іншими країнами світу. Якщо для Росії така ситуація може бути виправдана значними обсягами власних дешевих ресурсів, то за існуючими умовами поставки газу до України, для нашої держави така ситуація є однією із важливих загроз економічній безпеці.

Таблиця 3.3

**Порівняльний аналіз обсягів споживання природного газу у
2010 році відносно ВВП країн світу***

Показники	Україна	Росія	США	Китай	Велико-Британія	Німеччина	Польща
Загальний обсяг споживання газу, млн. куб.м.	46117,1	501436	683371,5	87080	87450	96260	16330
ВВП, млн. дол.	137929	1479819	14582400	5878629	2246079	3309669	468585
Припадає куб.м. споживання газу на 1 дол. ВВП	0,3344	0,3388	0,0469	0,0148	0,0389	0,0291	0,0348

* складено на основі [203, 208]

Слід також додати, що за рівнем споживанням газу Україна посідає 15 місце серед країн світу [203], а за рівнем ВВП – 53-є місце [208].

Порівняно невеликі обсяги споживання газу іншими досліджуваними країнами пояснюються переважанням в структурі їх промисловості переробних галузей, високотехнологічних, які потребують менших затрат енергоресурсів. Okрім цього, розвинутими країнами світу активно впроваджуються альтернативні джерела енергії, що також зменшує потребу в дорогих ресурсах природного газу.

У 2004 році розподіл енергії в ЄС, що вироблялась з відновлювальних джерел, становив 6,52% (енергетичного балансу) і за джерелами виглядав так: 1,47% гідроенергетика, 4,4% спалення і переробка відходів, 0,64% сонячна та геотермальна енергія. В Україні за рахунок відновлювальних джерел вироблялось 0,91% (енергетичного балансу) і за джерелами виглядав так: 0,72% гідроенергетика, 0,19% спалення і переробка відходів, 0,0014% сонячна та геотермальна енергія [142, с. 27].

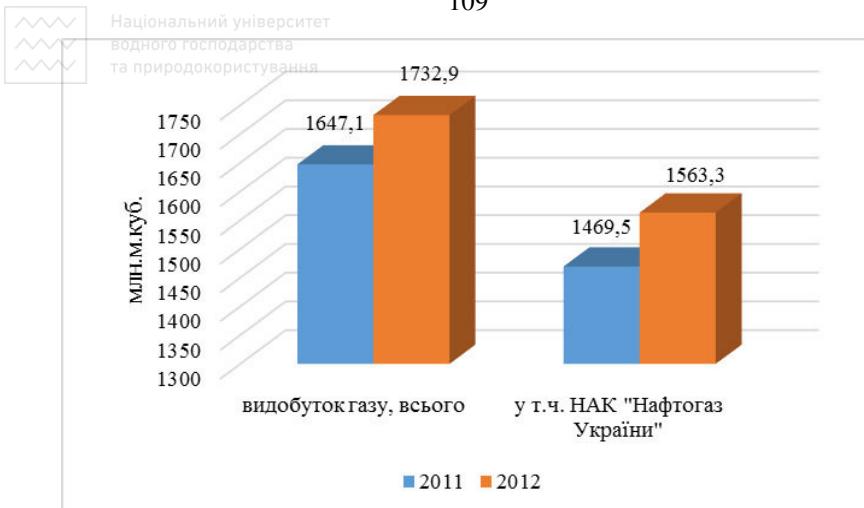

Рис. 3.2. Видобуток газу в Україні в 2011-2012 роках

Слід зазначити, що обсяг власного видобутку газу повністю задовольняє споживчі потреби населення (при обсягу видобутку у 2011 році 20139,2 млн. куб. м. обсяг споживання складав 17264 44038,4 млн. куб. м.). Рівень забезпеченості власними ресурсами газу у 2011 році склав 45,7%.

За 2012 рік видобуток газу на 85,8 млн. куб. м більше ніж за 2011 рік [128].

У прогнозах потреб енергії в ЄС встановлено на рівні 8,9% у період до 2030 року. За прогнозами, природний газ та відновлювальні джерела енергії стануть найбільш зростаючим видом палива в енергетичній системі ЄС-25. Показники росту в декілька разів перевищують загальне зростання потреб в енергії [142, с. 3].

Природний газ – єдине паливо, споживання якого, за припущенням, стійко буде знижуватись протягом зазначеного періоду на 39,5%. Це головним чином пов'язано із підвищенням цін на газ. За сценарієм потужного росту енергоспоживання, заміщення природного газу базується на зростанні споживання твердого палива, атомної та відновлювальних джерел енергії. Відповідно до цього, частка природного газу становитиме 18% від первинного енергоспоживання до 2030 року [142, с. 5].

Серед показників енергетичної безпеки в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки виділяють: енергоємність ВВП; ступінь забезпечення паливно-енергетичними ресурсами, частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави; частка домінуючого паливного ресурсу у споживанні паливно-енергетичних ресурсів; знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу; відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП; завантаження транзитних частин нафто- та газотранспортних систем; обсяг видобутку вугілля; частка імпорту палива з однієї країни (компанії) в загальному його обсязі [147].

Значення індикаторів енергетичної безпеки наведені в додатку В.

Аналізуючи наведені індикатори, слід зазначити, що найбільшою загрозою економічній безпеці в енергетичній сфері є надзвичайно висока енергоємність ВВП, яка, фактично, є причиною інших загроз. Критично високою є також частка імпорту палива з однієї країни в загальному її обсязі, що ставить у залежність від імпорту енергоресурсів. Високий ступінь зносу основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу також негативно впливає на його ефективність.

На наш погляд, наведені показники не повністю розкривають рівень енергетичної безпеки. Вони не враховують рівень розвитку енергетичної інфраструктури, а також можливостей збереження відходів. Тому слід їх доповнити такими показниками, як: частка альтернативних джерел енергії в загальному обсязі.

Остання чверть ХХ ст. характеризувалась зміною умов і факторів економічного зростання. Значення екстенсивних факторів розвитку економіки зменшувалося; одночасно зросла вага інноваційних процесів, впровадження нової техніки, технології і матеріалів. У розвинених країнах формується новий технологічний базис, головну роль в якому відіграють нововведення [134, с. 286]

Як влучно зауважують дослідники Л.А. Антоненко, К.А. Дера [5, с. 18], не проаналізувавши дослідження стану використання новітніх технологій в глобальному інноваційному просторі, важко визначитись з пріоритетами побудови державної моделі інноваційного розвитку. Це, у свою чергу, визначає актуальність аналітичних досліджень технологічної безпеки.

Досвід розвинутих країн показує, що для успішного реформування економіки необхідно здійснювати активну промислову політику, що є комплексом політичних, економічних, технологічних, організаційних факторів, спрямованих на зростання продуктивності вітчизняної промисловості [55, с. 53].

У «Глобальному звіті про конкурентоспроможність» (The Global Competitiveness Report 2010-2011), що готується Світовим економічним форумом (World Economic Forum) [217] серед 12-ти складових конкурентоспроможності країн виділено такі складові, як технологічну підготовку та інновації.

Зокрема, така складова, як технологічна готовність, вимірює швидкість, із якою економіка впроваджує існуючі технології для підвищення продуктивності галузей, окрім приділяючи увагу потенціалу повного використання інформаційних і комунікаційних технологій у щоденній діяльності і виробничому процесі для підвищення ефективності і конкурентоспроможності [217]. При цьому, однак, зазначено, що незалежно від того, розвинуті чи нерозвинуті технології в країні, це не впливає на саму можливість доступу до нових технологій та їх імплементації.

Щодо другої складової – інновацій, то під ними в даному випадку розуміється ефективне інвестування в дослідження та розробки, особливо в приватному секторі; наявність установ із високим якісним рівнем наукових досліджень; тісна наукова співпраця між університетами та підприємствами; захист інтелектуальної власності. Умови кінця ХХ – початку ХXI ст., пов’язані зі зростанням ролі інновацій у розвитку національної економіки, стимулюють формування саме конкурентно-ринкових відносин [134, с. 288].

За рівнем технологічної готовності в рейтингу країн у 2010-2011 рр. Україна посідає 83 місце серед 139 країн, за показником «Інновації» - 63-те [217].

На основі статистичної інформації щодо розвитку науки і техніки проаналізуємо динаміку основних показників, що мають вплив на рівень технологічної безпеки (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Динаміка кадрового забезпечення наукової діяльності

Показник	Роки									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Чисельність науковців, осіб*	113341	107447	104841	106603	105512	100245	96820	94138	92403	89534
Темп росту, %	-	94,80	97,57	101,68	98,98	95,01	96,58	97,23	98,16	96,90
Чисельність докторів наук в економіці України, осіб*	10603	11008	11259	11573	12014	12488	12845	13423	13866	14418
Темп росту, %	-	103,82	102,28	102,79	103,81	103,95	102,86	104,50	103,30	103,98
Чисельність кандидатів наук в економіці України, осіб*	60647	62673	64372	65839	68291	71893	74191	77763	81169	84000
Темп росту, %	-	103,34	102,71	102,28	103,72	105,27	103,20	104,81	104,38	103,49
Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт (у фактичних цінах), мілрд. грн.*	2275	2496,8	3319,8	4112,4	4818,6	5354,6	6700,7	8538,9	8653,7	9867,1
Темп росту, %	-	109,75	132,96	123,87	117,17	111,12	125,14	127,43	101,34	114,02
Індекс споживчих цін	106,1	99,4	108,2	112,3	110,3	111,6	116,6	122,3	112,3	109,1

* за даними Державної служби статистики

За даними табл. 3.4 можна прослідкувати тенденцію до зменшення загальної чисельності науковців (щороку в середньому на 2-4%). Кількість кандидатів та докторів наук при цьому зростає (щорічний темп – 3-4%). За досліджуваний період також зберігається стійка тенденція до зростання обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт. Хоча темпи зростання є мізерними, враховуючи динаміку індексу споживчих цін. Зростання обсягів виконаних науково-технічних робіт має позитивний вплив на рівень науково-технологічної безпеки.

У структурі виконаних наукових та науково-технічних робіт (табл. 3.5) у 2010 році найбільшу питому вагу становили розробки (51,05%).

Таблиця 3.5

Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт*

Рік	Всього, у фактичних цинах, млн.грн.	У тому числі							Питома вага обсягу виконаних наукових і науково- технічних робіт у ВВП, %	
		фундаментальні дослідження, млн.грн.	у % до всього	прикладні дослідження, млн.грн.	у % до всього	Розробки, млн.грн.	у % до всього	науково- технічні послуги, млн.грн.		
2001	2275	353,3	15,53	304,9	13,40	1317,2	57,90	299,6	13,17	1,11
2002	2496,8	424,9	17,02	343,6	13,76	1386,6	55,54	341,7	13,69	1,11
2003	3319,8	491,2	14,80	429,8	12,95	1900,2	57,24	498,6	15,02	1,24
2004	4112,4	629,7	15,31	573,7	13,95	2214	53,84	695	16,90	1,19
2005	4818,6	902,1	18,72	708,9	14,71	2406,9	49,95	800,7	16,62	1,09
2006	5354,6	1141	21,31	841,5	15,72	2741,6	51,20	630,5	11,77	0,98
2007	6700,7	1504	22,45	1132,6	16,90	3303,1	49,29	761	11,36	0,93
2008	8538,9	1927,4	22,57	1545,7	18,10	4088,2	47,88	977,7	11,45	0,9
2009	8653,7	1916,6	22,15	1412	16,32	4215,9	48,72	1109,2	12,82	0,95
2010	9867,1	2188,4	22,18	1617,1	16,39	5037	51,05	1024,6	10,38	0,9

* за даними Державної служби статистики

Частка фундаментальних досліджень у структурі становить 22,18%, прикладних досліджень – 16,39%. Порівняно із початком досліджуваного десятиліття частка розробок скоротилася (із 57,9%), натомість частка як фундаментальних, так і прикладних досліджень зросла.

Дані, наведені в табл. 3.6, свідчать про те, що порівняно із 2000 роком питома вага підприємств, що займалися інноваціями, скоротилася із 18% до 13,8%, а питома вага підприємств, що впроваджували інновації – із 14,8% до 11,5%.

Серед країн європейського союзу найнижчі показники інноваційної активності мають Португалія – 26% та Греція – 29%, але навіть вони в два рази вищі за аналогічні показники в Україні. Порівняно з країнами-лідерами, такими, як Нідерланди (62%), Австрія (67%), Німеччина (69%), Данія (71%) та Ірландія (74%) розрив ще більший – 3-4 рази [99, с. 272].

Значення індикаторів науково-технологічної безпеки ілюструють дані додатка Д. Основними чинниками негативного впливу є поступове зменшення питомої ваги видатків державного бюджету у ВВП та зменшення кількості спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, у загальній чисельності зайнятих в економіці.

Таблиця 3.6

Впровадження інновацій на промислових підприємствах

	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Впроваджено нових технологічних процесів, процесів	у т.ч. маловідходні, ресурсо-зберігаючі	Освоєно виробництво інноваційних видів продукції*, найменувань	з них нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2000	18,0	14,8	1403	430	15323	631	
2001	16,5	14,3	1421	469	19484	610	6,8
2002	18,0	14,6	1142	430	22847	520	7,0
2003	15,1	11,5	1482	606	7416	710	5,6
2004	13,7	10,0	1727	645	3978	769	5,8
2005	11,9	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2006	11,2	10,0	1145	424	2408	786	6,7
2007	14,2	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2008	13,0	10,8	1647	680	2446	758	5,9
2009	12,8	10,7	1893	753	2685	641	4,8
2010	13,8	11,5	2043	479	2408	663	3,8

* за даними Державної служби статистики

Досить низькою за досліджуваний період є частка підприємств, що впроваджують інновації. При нормативному значенні 50% фактичний показник не перевищував 15% у 2000-2010 роках, при цьому найвищі показники спостерігались саме у 2000-2002 роках, а в 2010 році частка таких підприємств становила 11,5%. Тенденції до зниження рівня інноваційної активності є загрозами технологічній безпеці України, зважаючи на протилежні тенденції в зарубіжній практиці.

Із окремого аспекту технологічної діяльності в сучасних умовах екологічний фактор набув настільки актуального характеру, що дає достатньо підстав розглянути вплив екологічної безпеки держави на стан безпеки реального сектора економіки.

Лише при забезпеченні належного рівня екологічної безпеки можна говорити про економічну безпеку. Виснаження природних ресурсів, сучасні техногенні катастрофи роблять країну досить вразливою та залежною від зовнішніх джерел.

За даними джерела [53] впродовж минулого століття температура на планеті підвищилася на 0,6 градусів за Цельсієм, що є наслідком так званого «парникового ефекту». Його головна причина – викиди в атмосферу двоокису вуглецю внаслідок спалювання твердого палива. Поряд з цим повітря забруднюють ще кілька десятків інших токсичних сполук та газів.

Екологічна небезпека має безпосереднє відношення й до здоров'я людини, що має свій прояв не лише в окремих забруднених регіонах, але й у глобальних масштабах. Частота захворювань і голоду, породжуваних головним чином екологічними факторами, зростає. Так, збільшення кількості онкологічних та алергічних захворювань тісно пов'язане з погіршенням якості навколошнього середовища. Найродючіші українські черноземи (понад 70% території) забруднені пестицидами й нітратами. Середня концентрація забруднення на один квадратний кілометр у 6,4 разів більша, ніж у США і у 3,2 рази більша, ніж у країнах ЄС (які мають співмірну густоту населення).

Є всі підстави говорити про наявність системної екологічної кризи. На жаль, на відміну від економічних проблем, питань інституціональних перетворень на ринкових засадах, реформування відносин власності, цінової політики тощо, екологічні проблеми економічного розвитку нашої держави практично залишаються поза увагою.

Більшість вчених-аналітиків причину екологічної небезпеки бачать у стрімкому розвитку економічної діяльності. Тому особлива увага приділяється економічній оцінці забруднення навколошнього середовища та пошуку економічних шляхів виходу з екологічної кризи.

Антропогенне навантаження на навколошнє середовище в Україні продовжує зростати, про що свідчать наступні показники [53]:

- обсяги викидів шкідливих речовин у атмосферу складають нині близько 10 тонн на 1 км², або понад 130 кг у розрахунку на одну особу. Це у кілька разів більше, ніж у розвинених країнах світу;
- Україна має найвищий в Європі рівень розораності сільськогосподарських угідь, споживання водних ресурсів, вирубки лісів;
- витрати свіжої води на одиницю виробленої продукції в Україні перевищують аналогічні показники Франції – у 2,5 рази, ФРН – у 4,3 рази, Великобританії і Швеції – у 4,2 рази;
- накопичено понад 35 млрд. тонн відходів. Площа земель, яку вони займають, становить 130 тис. га. Як вторинна сировина у

вітчизняній промисловості використовується лише 8% загального обсягу відходів;

– інтенсивною ерозією уражено 18% території України. Понад 54,6 тис. кв. кілометрів території України забруднено радіацією. Територія зони відчуження сьогодні становить понад 2546 кв. кілометрів.

Таким чином, споживацьке ставлення до природи – це одна з головних загроз національній безпеці, тому екологія повинна нарешті стати пріоритетом в державній політиці. Лише в такому випадку людина та її інтереси будуть захищені.

Вченими підраховано, що сучасна біосфера Землі здатна підтримати нормальне функціонування і розвиток людства, кількість якого не перевищуватиме 4-5 млрд. чоловік, та ще й за умов оптимального розподілу національних прибутків, взаємодопомоги, взаємопідтримки й взаєморозуміння націй, ефективного використання загальнолюдського інтелекту для забезпечення добробуту всіх людей планети, раціонального природокористування і охорони довкілля. Навіть за стабілізації енерговиробництва на рівні теплового бар'єру (100 млрд. кВт) кількість населення не повинна перевищувати 10 млрд. чоловік (необхідна кількість енергії на душу населення становить близько 10 кВт).

За останні десятиліття ці умови не витримуються, наслідком чого є розвиток глобальних енергодемографічної й екологічної кризи [10, с. 13-14].

На думку Мунтіяна В. [115, с. 258], критичний стан навколошнього середовища в Україні зумовлений здебільшого внутрішніми причинами, зокрема, екстенсивним використанням всіх видів природних ресурсів, що тривало протягом десятиліть, без врахування можливостей природних регіонів до самовідтворення й самоочищення; довготривалим адміністративно-командним концентруванням на невеликих площах великої кількості надпотужних промислових комплексів та інших «гігантів соціалістичної індустрії», прискореною реалізацією гігантоманських планів втручання в навколошнє середовище. Значної шкоди завдало повне нехтування традиціями господарювання, можливостями природи регіонів та інтересами корінного населення; перехідністю сільського господарства й хибні

засади його організації (типу величезних колгоспно-радгоспних господарств). Розгортання меліораційних робіт і їх проведення у величезних обсягах без належних наукових обґрунтувань і ефективних технологій надзвичайно збільшили кількість екологічних проблем.

Повна відсутність ефективних довгострокових екологічних експертіз усіх планів і проектів розвитку промислового господарства, енергетики, транспорту протягом повоєнного періоду; використання на переважній більшості виробництв старих і дуже старих технологій і обладнання, які вже давно потребують заміни; відсутність ефективно діючих законів щодо охорони навколошнього середовища й підзаконних актів для їх ефективної реалізації ще більш поглинюють екологічну кризу в Україні. Відсутність постійної об'єктивної інформації про екологічний стан довкілля, причини його погіршення, винуватців забруднення і заходи для поліпшення ситуації; надзвичайно низький рівень екологічної освіти не лише широких мас населення, а й керівників підприємств, урядових організацій, загальна низька екологічна свідомість і культура не дозволяють ефективно протидіяти розвитку екологічної кризи.

Різке прискорення негативних економічних, соціально-політичних, екологічних процесів в Україні пов'язане з найбільшою техногенною катастрофою ХХ ст. – аварією на Чорнобильській АЕС.

У Науковій доповіді Національного інституту стратегічних досліджень [117] зазначено, що нормування присутності техногенних сполук у природних біоценозах базується на пріоритетності захисту насамперед людини. Це є головним при встановленні меж гранично допустимих концентрацій (ГДК) таких сполук у воді, повітрі і продуктах харчування.

Більшість чинних нині природоохоронних правил і нормативів були опрацьовані на базі досягнень санітарно-гігієнічної науки 60-х років, в основу яких покладено витратно-екстенсивний підхід до природокористування. Ці правила і нормативи викладено у декількох сотнях різних документів, і переважна їхня частина має тільки дорадчий характер.

У Науковій доповіді Національного інституту стратегічних досліджень [117] визначені головні недоліки існуючого природоохоронного нормування, зокрема відсутність:

- єдиної концепції;
- уніфікованих принципів і методів;
- просторово-часової диференціації та обмежень на використання екологічних нормативів у різних природних зонах;
- організаційних і матеріально-технічних умов для розгортання науково-дослідних робіт з проблем забезпечення екологічної безпеки, включаючи й екологічне нормування;
- зв'язку окремих норм між собою.

Виходячи з вищеприведеного дослідження, вважаємо за доцільне визначити індикатори екологічної безпеки з урахуванням економічних критеріїв, які можуть бути поділені на три групи (див. табл. 3.7).

Мунтіян В. [115, с. 263] наводить два напрямки формування передумов сталого розвитку та розв'язання екологічних проблем в Україні, серед яких:

- 1) зміна співвідношення між виробництвом капітальних і споживчих благ;
- 2) формування ефективної інвестиційної політики, спрямованої на розробку, освоєння та використання природо- і ресурсозберігаючих, мало- та безвідходних технологій, виробництво екологічно чистих видів продукції.

Важливою складовою економічної безпеки реального сектора в сучасних умовах є продовольча безпека.

Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України визначено такі показники продовольчої безпеки: стан агропромислового комплексу; рівень платоспроможності населення; стан забезпеченості продуктами харчування вітчизняного виробництва; наявність і рівень продовольчого запасу; рівень розвитку сільського господарства [147].

Індикатори, що характеризують їх стан, наведені в додатку Е.

Таблиця 3.7

Індикатори екологічної безпеки країни*

Характерис- тики	Індикатори екологічної безпеки		
	Територіальні нормативи питомих навантажень	Галузеві нормативи	Поресурсні нормативи
Порядок розрахунку	Розраховуються як відношення загальної суми антропогенного навантаження (ступінь прямого і опосередкованого впливу людей, господарства на природу в цілому та окремі її компоненти і елементи) до загальної площин або об'єму	Розраховуються на одиницю товарної продукції або гривню вартості основних фондів	Розраховуються як нормативи використання певних ресурсів до їх загальної розрахункової маси
Призначення	Характеристика екологічної стійкості економіки в умовах комбінованої дії кількох антропогенних факторів з урахуванням як природного, так і антропогенного районування	Характеризують вплив на головні природні компоненти специфічних для кожної галузі економіки факторів екологічного ризику. Ці норми повинні орієнтувати на неухильне зменшення навантажень на природне середовище	Мають гарантувати більш раціональне використання всіх видів природних ресурсів, забезпечити їхнє розширене відтворення

*складено на основі [115]

Як видно із даного додатку, нормативи дотримуються лише за такими категоріями продуктів харчування, як риба та рибопродукти, цукор, олія, хлібо-булочні вироби. За рештою продуктів харчування фактичне споживання є меншим за встановлені нормативи, що свідчить про недотримання продовольчої безпеки.

Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає

раціональні нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці.

У 2010 році в Україні по більшості основних видів продовольства фактичне споживання знаходилося нижче раціональних норм (табл. 3.8). У 2010 році під впливом падіння доходів населення відбулося зменшення фактичного споживання молока, м'яса та риби населенням країни, незважаючи на його суттєве відставання від раціональних норм.

Таблиця 3.8

Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування

(на особу на рік; кілограмів)

Показник	Раціональна норма (розрахунки МОЗ України)	Фактичне споживання у 2010 році (дані Держкомстату)	Індикатор достатності споживання
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101,0	110,8	1,10
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	80,0	52	0,65
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко)	380,0	205,4	0,54
Риба і рибопродукти	20,0	14,5	0,72
Яйця (шт.)	290	290,0	1,00
Овочі та баштанні	161,0	149,0	0,93
Плоди, ягоди та виноград	90,0	48,2	0,54
Картопля	124,0	130,0	1,05
Цукор	38,0	38,0	1,0
Олія рослинна всіх видів	13,0	15,2	1,17

Як видно із додатка Е, динаміка споживання продуктів харчування є нестійкою за наведений період. Позитивним є збільшення обсягу споживання м'яса, фруктів, ягід, горіхів, винограду у 2010 році. Проте за іншими категоріями продуктів

харчування спостерігається скорочення споживання, що свідчить про зниження рівня продовольчої безпеки України.

Виходячи із результатів аналізу економічної безпеки реального сектора економіки, можна зробити висновок, що її рівень безпосередньо залежить від наступних факторів:

- структурна побудова реального сектора економіки;
- обсяги виробництва продукції;
- рівень енергоефективності виробництва;
- рівень забезпеченості попиту товарами, продукцією вітчизняного виробництва.

Виявлені тенденції вітчизняної економіки в реальному секторі свідчать про те, що найбільше загроз у реальному секторі пов'язані із високою енергоефективністю, яка, у свою чергу, зумовлена тим, що в структурі виробництва переважають сировинні галузі. Низький розвиток науково-технологічної сфери, невисокий рівень впровадження інновацій та передових технологій у виробництво не дають можливості розвитку тим галузям економіки, які б були конкурентоспроможними в умовах глобалізованої економіки.

3.2. Реалізація критеріїв фінансової безпеки як чинник досягнення рівноваги вітчизняної економіки

Функціонування економічної системи держави вдало характеризує модель кругопотоку, зміст якої полягає у безперервному русі ресурсів, продукції, доходів між домогосподарствами, фірмами, державою та іншими країнами. Дано модель також є підтвердженням того, що у структурі економічної безпеки безпека реального сектора економіки досить тісно пов'язана із фінансовою. Фінансовий сектор, обслуговуючи реальний, забезпечує його необхідною грошовою масою, а отже, містить власні важелі впливу і на реальний сектор. Отже, перебуваючи під постійним взаємним впливом, економічна безпека реального сектора та фінансова безпека мають розглядатись невід'ємно одна від одної.

Як було визначено в першому розділі, фінансова безпека має внутрішні складові, серед яких бюджетна, боргова, валютна,

грошово-кредитна, зовнішньоекономічна, безпека страхового ринку, безпека фондового ринку.

Від перебування зазначених складових у прийнятних межах залежить як інтегральний рівень економічної безпеки, так і досягнення економічної рівноваги на макрорівні.

На підставі досвіду Великої Депресії Дж.М. Кейнс показав, що в національній економіці можуть виникати недостатні сукупні видатки, менші за ті, які потрібні для купівлі товарів і послуг, вироблених за повної зайнятості. У цьому разі фактичний рівень безробіття буде вищий за його природну норму. Економіка переживатиме спад, зростатиме вимушене безробіття [133, с. 221]. При досягненні рівності сукупних видатків та обсягу виробництва встановлюється економічна рівновага.

Підтримка економічної рівноваги значною мірою залежить від стану фінансового сектору, а отже, дотримання фінансової безпеки є однією з передумов досягнення рівноваги.

Проведемо аналіз складових фінансової безпеки в перехідній економіці України.

Важливою складовою фінансової безпеки є бюджетна безпека, оскільки через бюджетні важелі здійснюється регулювання сукупних видатків, що, у свою чергу, має вплив на обсяг ВВП. Такими бюджетними важелями є податкове регулювання та здійснення закупівель товарів і послуг за бюджетні кошти.

Як зазначено у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України [147], бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів.

Деменок О. В. зазначає, що рівень бюджетної безпеки держави є обернено пропорційним до величини бюджетного дефіциту [49]. Таке твердження надмірно звужує поняття бюджетної безпеки.

Стан бюджетної безпеки безпосередньо пов'язаний із формуванням та виконанням державного бюджету, що є балансом доходів і видатків держави, який ухвалюється на фінансовий рік [132, с. 402]. У зв'язку з цим на рівень бюджетної безпеки впливає з одного боку обсяг доходів держави, з іншого – обсяг видатків.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено

законодавством України (включаючи трансферти, плату за адміністративні послуги, власні надходження бюджетних установ) [15].

Бюджетним кодексом України визначено наступний склад доходів бюджету:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) трансферти [15].

При цьому до неподаткових надходжень належать:

- 1) доходи від власності та підприємницької діяльності;
- 2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності;
- 3) інші неподаткові надходження.

Трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі [15].

Структура та динаміка доходів державного бюджету України наведена в табл. 3.9.

Як видно із таблиці, за досліджуваний період спостерігається тенденція до підвищення доходів державного бюджету. Винятком є 2009 рік, у якому спостерігається зниження доходів на 9,5% порівняно з минулим роком.

У структурі доходів найбільшу частку складають податкові надходження (69,37% у 2010 році). Частка неподаткових надходжень за досліджуваний період коливалась і починаючи із 2000 року зросла із 24,76% до 27,06%. Зостання частки неподаткових надходжень оцінюється позитивно, оскільки свідчить про збільшення надходжень від адміністративних зборів, від підприємницької діяльності тощо. Іншим складовим доходів Державного бюджету України належить досить невелика питома вага в загальній структурі.

Таблиця 3.9

Структура та динаміка доходів державного бюджету України в 2000-2010 роках*

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Доходи Державного бюджету України, всього, млрд.грн.	36,23	39,73	42,53	52,71	68,74	103,87	131,95	165,9	231,7	209,7	240,6
Темп росту, %	-	109,66	107,05	123,94	130,41	151,11	127,03	125,73	139,66	90,5	114,74
Індекс інфляції, %	128,2	112	100,8	105,2	109	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4
Податкові надходження	19,84	21,92	28,9	35,73	44,85	74,48	94,81	116,7	167,9	148,9	166,9
у % до всього	54,76	55,17	67,95	67,79	65,25	71,71	71,85	70,34	72,46	71,01	69,37
Неподаткові надходження	8,97	14,24	12,6	15,79	22,38	28,24	35,75	42,1	52,9	50,7	65,1
у % до всього	24,76	35,84	29,63	29,96	32,56	27,19	27,09	25,38	22,83	24,18	27,06
Інші доходи	7,42	3,57	1,03	1,19	1,51	1,15	1,39	7,1	10,9	10,1	8,6
у % до всього	20,48	8,99	2,42	2,26	2,20	1,11	1,05	4,28	4,70	4,82	3,57

*Пораховано на основі даних Державного казначейства України <http://treasury.gov.ua/>

Оскільки податкові надходження чинять найбільший вплив на загальну величину доходів, розглянемо цю складову більш детально. Вадливим показником для аналізу при цьому є податкове навантаження (табл. 3.10).

Як видно із табл. 3.10, із наведеного переліку країн найнижче податкове навантаження у Хорватії – 26,6%, найвище – у Франції – 44,6%. Податкове навантаження в Україні – 37,7%. На наш погляд, такий показник не повною мірою відображає реальну ситуацію, враховуючи значний обсяг тіньового сектору в Україні.

Справжній рівень податкового навантаження в Україні складає 70-80% від отриманого доходу без врахування податкового навантаження на заробітну плату та собівартість продукції [52, с. 215]. Загрозами економічній безпеці, що пов’язані із надмірним податковим навантаженням, є:

- стимулювання зростання тіньового сектору економіки і, відповідно, можливе скорочення податкових надходжень;
- негативний вплив на інвестиційне середовище;
- гальмування розвитку підприємництва.

Таблиця 3.10

Порівняльний аналіз податкового навантаження в окремих країнах у 2010 році [221]

Країна	Відсоткове відношення податкових надходжень до ВВП країни
Австрія	42,9
Велика Британія	38,9
Греція	35,1
Естонія	32,3
Іспанія	33,9
Італія	43,1
Латвія	29,1
Німеччина	40,6
Польща	34,9
Франція	44,6
США	26,9
Японія	28,3
Україна	37,7
Туреччина	23,5
Хорватія	26,6
Македонія	28,3
Росія	34,1

Основною причиною надмірного податкового навантаження в Україні є його нерівномірність, що призводить до тінізації економіки, порушення принципів рівності та справедливості в оподаткуванні, втрати фіскальної функції податку і надходжень бюджету, сприяє гальмуванню інвестиційних процесів [52, с. 216].

Грамотно продумана та дієва податкова політика сприяє збільшенню доходів державного бюджету, а отже, підвищує рівень бюджетної безпеки. Проте, не менший вплив на економічну безпеку чинить ефективне використання цих доходів, тобто видатки державного бюджету.

При цьому зміна державних видатків вагоміше впливає на сукупні видатки (а отже, і на стан економічної рівноваги), ніж рівновелика зміна податків. Державні видатки чинять безпосередній вплив на сукупні видатки, тоді як зміна податків впливає на сукупні

видатки не безпосередньо, а через зміну використованого доходу, а отже зміну споживання [133, с. 238].

Для повного аналізу структури видатків державного бюджету проаналізуємо їх за функціональною класифікацією (додаток Ж).

Якщо розглядати структуру видатків за тими функціями, які виконує держава, то слід зазначити, що найбільшу частку в їх структурі посідає соціальний захист та соціальне забезпечення (22,83% у 2010 році). Тенденція до зростання як абсолютної суми видатків за даною статтею, так і їх частки у загальних видатках державного бюджету, певною мірою свідчить про розширення соціальних функцій держави, проте може мати негативні наслідки у зв'язку із збільшенням видатків споживання.

Більшість складових видатків зменшились у 2009 році, що пов'язано із кризовими явищами в економіці країни. У 2010 році спостерігалаася динаміка до зростання абсолютної суми видатків за всіма державними функціями. Характерним, однак, є те, що на економічну діяльність темп росту видатків був меншим за індекс інфляції в досліджуваному році.

Невідповідність видатків доходам державного бюджету призводить до виникнення дефіциту або надлишку бюджету.

Дефіцит бюджету – це та сума, на яку видатки уряду за певний рік перевищують його доходи. Національний, або державний, борг – це загальна нагромаджена сума дефіцитів бюджету за вирахуванням надлишків, що існували в країні [100, с. 450].

Вагомий вплив на порушення зовнішньої рівноваги має зростання зовнішнього боргу країни, і, відповідно, зниження боргової безпеки країни.

Головними причинами виникнення і зростання державного боргу є:

- постійний дефіцит державного бюджету;
- фіскальна політика, направлена на зменшення податкового тиску без відповідного скорочення державних витрат;
- вплив політичних бізнес-циклів (збільшення витрат напередодні виборів з метою завоювання популярності у виборців);
- мілітаризація, ведення воєн і т.д. [164, с. 224].

Сучасна фінансова наука передбачає класифікацію бюджетного дефіциту за такими ознаками:

- строком виникнення: плановий (затверджений в Законі України Про Державний бюджет на відповідний рік), звітний (фактичний дефіцит на кінець року);

- місцем виникнення: зовнішній та внутрішній;

- формою вияву: відкритий (офіційно затверджений у законі про Державний бюджет), прихований та квазіфіiscalний (прихований дефіцит, обумовлений квазіfіiscalною діяльністю держави);

- причинами виникнення: вимушений та невимушений;

- напрямами дефіцитного фінансування: активний (призводить до розвитку економіки) та пасивний (підкоряється законам інфляції);

- критерієм визначення складових: фактичний (різниця між поточними видатками та доходами), циклічний (результат дії стабілізаторів), структурний (різниця між видатками та доходами в умовах повної зайнятості);

- строком дії: стійкий та тимчасовий;

- зв'язком з державним боргом: первинний (різниця між величиною дефіциту та виплатою відсотків за борг), операційний [35, с. 18-19].

Динаміку дефіциту зведеного бюджету України ілюструє табл. 3.11

Таблиця 3.11

Динаміка дефіциту зведеного бюджету та державного боргу України *

№ з/п	Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1	Дефіцит зведеного бюджету	593,4	(1635,4)	(506,9)	11009,0	7806,3	3700,8	7671,4	14183,1	37258,1	64684,9	23057,9	50730,7
2	у % до ВВП	0,3	(0,7)	(0,2)	3,2	1,8	1,7	0,7	1,5	4,1	5,9	1,8	3,62
3	Державний борг України, млрд. грн.	63,3	64,5	66,1	67,7	63,1	66,1	71,3	130,7	227,0	323,5	357,3	399,1
4	у % до ВВП	31,0	28,6	24,7	19,6	14,3	12,1	9,9	13,8	24,9	29,9	24,7	28,5

* за даними Міністерства фінансів України <http://www.minfin.gov.ua/>

Як видно із табл. 3.11, спостерігається стійка тенденція до зростання як бюджетного дефіциту, так і державного боргу України.

На практиці у розвинутих країнах бюджет зводиться з дефіцитом, при цьому вони не розглядаються як незбалансовані. У ЄС бюджет визначається збалансованим, коли виконується 2 обмеження: на обсяги дефіциту 3% ВВП і на величину боргу 60%

ВВП [63, с. 44]. Перше обмеження для України, як видно, не виконується.

Дж. М. Кейнс та послідовники кейнсіанської економічної теорії легалізували використання дефіциту бюджету як інструменту бюджетної політики, що стимулює сукупний попит та забезпечує умови для подальшого економічного зростання. Російський науковець В. May виділяє три перешкоди, що знижують ефективність бюджетного стимулювання Росії. До них він відносить: високу інфляцію, котра має двозначний характер; монополізм, який не дозволяє ефективно використовувати бюджетні стимули; ефективність роботи державного апарату [135, с. 366].

Оскільки зростання державного боргу є вагомою загрозою економічній безпеці України, зважаючи на значну залежність від зовнішніх джерел фінансування, то адекватне управління збалансуванням бюджетного дефіциту та погашенням зовнішнього і внутрішнього боргу має бути пріоритетним напрямком фіiscalної політики України.

За результатами аналізу індикаторів бюджетної безпеки (додаток 3) можна зробити висновок про перебування в допустимих межах таких індикаторів, як рівень перерозподілу ВВП через зведеній бюджет, відношення дефіциту, профіциту торгово-виробничого балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, обсяг трансфертів з державного бюджету у % до ВВП. Загрозами фінансової безпеці, виходячи із вищеперечислених індикаторів, є відносно великий обсяг дефіциту державного бюджету відносно ВВП (5,9% у 2010 році). Значно перевищують допустимі рівні обсяги покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень (53,69% у 2010 році) при пороговому значенні 30%.

Причинами зазначених проблем є [154]:

- неефективні й негнучкі видатки. Структура видатків бюджету негнучка, що підвищує уразливість економіки щодо шоків. У 2009 р. понад 90 % загального фонду держбюджету складали захищені статті. При цьому, згідно зі звітами Рахункової палати, кожна третя гривня з бюджету витрачалася неефективно;
- хронічне перевищенння та швидке зростання зобов'язань стосовно бюджетних ресурсів, що спричинює постійне коригування

бюджету, податкового законодавства й ускладнює адміністрування та прогнозування;

- слабкий фіiscalний менеджмент. Бюджетне планування обмежується річним горизонтом. Аудит державних фінансів зосереджений на фінансових аспектах, а аналіз ефективності видатків вимагає поглиблення;

- слабке управління державним боргом. Значна частка зовнішніх зобов'язань (66,8%) у сукупному державному боргу робить його уразливим до валютних коливань. Значна частка гарантованого державного боргу (28,4%) створює ризик зростання урядових зобов'язань;

- непрозорість державних фінансів. Неповне розкриття інформації про стан держсектору призводить до прихованих дисбалансів і зростання держсектору.

Тісно пов'язана з бюджетною боргова безпека – такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи [147].

Її стан характеризує також набір індикаторів, наведених у додатку І.

Порівняно з індикаторами інших складових фінансової безпеки, значення індикаторів боргової безпеки багато в чому мають загрозливі значення. Відношення загального обсягу державного, зовнішнього і внутрішнього боргу до ВВП знаходяться в допустимих межах і не перевищують 30% ВВП, проте спостерігається їх значне зростання, починаючи із 2009 року. Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу на кінець 2010 року більше ніж в 10 разів перевищує критичне значення. Методикою [147] встановлено порогове значення відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг не більше 70%. При цьому реальне його значення в 2010 році становить 169,44%. Такі значення індикаторів свідчать про те, що високий рівень зовнішньої заборгованості становить значну загрозу фінансовій зокрема та національній в цілому безпеці держави.

Важливого значення для встановлення економічної рівноваги має рівновага на валютному ринку, із якою досить тісно пов'язана валютна безпека. Під валутною безпекою розуміють такий стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, безперешкодного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках [185].

Валюта пов'язана з функціонуванням грошей у міжнародному обігу, з економічними відносинами громадян, фірм та урядів різних держав [133, с. 203]. У зв'язку з цим на стан валютного ринку впливає велика кількість чинників різного характеру, у той час як і власне валютний курс має вагомий вплив на стан економіки, зокрема через платіжний баланс країни.

Як зазначає Т. Філіпенко, найбільша загроза стабільності грошей лежить у площині грошово-кредитної політики, яка вимагає високої компетентності. Однак на стан економіки країни впливають різні причини. Багато з яких перебувають за межами грошово-кредитної політики. Однак і грошово-кредитна політика не була збалансованою, стратегічно зваженою, розвивалася головним чином на принципах оперативного реагування, а отже, не працювала на перспективу. Були допущені грубі помилки при виході з рубльової зони. У наслідок Росія висунула до української сторони досить сумнівний, в якості державного боргу, позов – 2,5 млрд. дол., що був визнаний. Крім того, Україна занадто пізно провела грошову реформу – останньою серед пострадянських країн. В українській економіці протягом п'яти років (до вересня 1996 року) обертається купоно-карбованець – квазігрошова одиниця, що фактично не виконувала ні однієї з функцій грошей. І це відбувалося в умовах відкритості економіки, розгортання приватизаційних процесів, інших структурних перетворень. З іншого боку, негативно позначилося на грошовому ринку використання протягом тривалого часу практики прямого емісійного обслуговування дефіциту державного бюджету в умовах законодавчо певної незалежності Національного банку, заборони емісійного фінансування бюджету. [186, с. 166].

На рівень валютної безпеки впливають численні фактори, що різняться за строком дії, характером прояву і впливу. Серед основних загроз валютній безпеці України можна визначити:

- зростання зовнішнього боргу;
- відлив коштів за кордон;
- високий рівень доларизації економіки;
- неефективна структура золотовалютних резервів;
- недосконалість валютно-курсової політики;
- наявність валютних ризиків;
- проведення незаконних валютних операцій;
- втручання міжнародних фінансових організацій, іноземних радників та консультантів у валютну політику України [185].

Рівень індикаторів валютної безпеки (додаток К) свідчить про наступне. Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду до 2008 року перебував у межах критичних значень. У 2009 році його значення значно перевищувало критичне, що було зумовлено кризовими явищами в світовій фінансовій сфері. У 2010 році значення даного індикатора увійшло в нормативні межі, гривня на міжбанківському валютному ринку зміцнилася відносно долара США на 0,38% до 7,9617 грн./дол. США. Відповідно укріпився й офіційний курс гривні – на 0,29%. Зміцнення офіційного курсу гривні щодо євро та російського рубля становило 7,65% та 1,05% відповідно, однак мало певний негативний вплив на експорт [112].

Рівень доларизації (відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів) за весь досліджуваний період перевищував порогове значення 25%. Якщо в 2000 році його значення становило 38,1%, то у 2009 році значення показника склало 48,3%, у 2010 – 42,6%, а в 2012 році – зросло до 44,04% [130]. Зважаючи на це, рівень доларизації є негативним чинником фінансової безпеки держави. При цьому найвищі значення показника (більше 40%) спостерігались саме в останні періоди часу (2008-2012 роки).

Доларизація грошової системи України принесла негативні наслідки внаслідок того, що запровадження доларів в операції іпотечного кредиту в умовах недостатнього надходження іноземної валюти від експорту національної продукції привели до масової неплатоспроможності населення в погашенні боргів іноземною

валютою. Національна ж валюта – гривня внаслідок підвищеного попиту на долари для погашення іпотечних кредитів істотно знецінилась. Це принесло значні втрати, відповідальність за які лежить на владі, яка допустила валютні іпотечні кредити і необмежену присутність іноземного капіталу у вітчизняний банківський системі [50, с. 97].

При цьому значення валових міжнародних резервів України є достатніми для дотримання економічної безпеки. Якщо до 2005 року валові міжнародні резерви були недостатніми (не досягали 3 місяців імпорту), то починаючи із 2005 року значення даного індикатора перебувало в нормативних межах. В останні роки, починаючи із 2011, відбулось зниження валових міжнародних резервів і на кінець 2012 року вони не покривали навіть 3 місяців імпорту [130].

Зменшення валових міжнародних резервів призводить до наступних негативних наслідків. По-перше, знижується фінансова спроможність погашення зовнішньої заборгованості. По-друге, знижується стійкість грошово-кредитної системи внаслідок скорочення валютного забезпечення грошової бази. По-третє, зменшує можливості НБУ щодо регулювання обмінного курсу на валютному ринку шляхом здійснення інтервенцій при тимчасових коливаннях попиту і пропозиції [50, с. 93].

Особливістю 2012 року було здійснення значних виплат за державним та гарантованим державою боргом, обсяг яких (7,8 млрд. дол. США, у тому числі за кредитами МВФ близько 3,5 млрд. дол. США) більше, ніж удвічі перевищив платежі 2011 року (3,2 млрд. дол. США). За таких умов стабілізуючу роль відіграли міжнародні резерви. Незважаючи на те, що не було нових позик від МВФ та складні умови здійснення запозичень на світових ринках, Національний банк України мінімізував зменшення міжнародних резервів, обсяг яких у 2012 році знизився на 7,2 млрд. дол. США – до 24,5 млрд. дол. США (в еквіваленті) [112].

Стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення вважається грошово-кредитною безпекою [147].

Головним завданням грошово-кредитної політики НБУ є забезпечення стабільності національної грошової одиниці – гривні. Антиінфляційна спрямованість грошово-кредитної політики – це підтримування такої динаміки монетарних агрегатів, яка, водночас, задовільняє попит на гроші і не створює загрози для значної зміни цін [163].

У 2010 році було зафіксовано стабільний приріст коштів на рахунках у банках. Нарощування депозитної бази банків головним чином відбувалося за рахунок притоки депозитів у національній валюті, темпи приросту яких майже в 3 рази перевищували цей показник за коштами в іноземній валюті. У 2012 році вкладники банків надавали перевагу депозитам у національній валюті. Так, у січні – травні 2012 року середньомісячний темп приросту депозитів населення в гривні (2,4%) суттєво переважав відповідний показник в іноземній валюті (0,9%). У результаті погіршення ринкових очікувань у червні – листопаді 2012 року депозити населення в іноземній валюті зростали (в середньому на 2,5% за місяць), у той час як депозити в національній валюті – суттєво не змінювалися (середньомісячний темп приросту був близьким до нуля) [112].

Починаючи з лютого 2010 року відбулось зростання грошової маси, у тому числі за рахунок відновлення банківських депозитів. За результатами 2010 року обсяг грошової маси збільшився на 22,7%, тоді як протягом 2009 року він зменшився на 5,5%.

Значення грошового мультиплікатора збільшилося з 2,5 на 01.01.2010 до 3,03 на 01.01.2013. Збільшення грошового мультиплікатора (до 3,03 за станом на 01.01.2013 порівняно з 2,86 за станом на 01.01.2012) відображало посилення здатності грошово-кредитної системи перерозподіляти наявні кошти та забезпечувало більш прискорені темпи збільшення грошової маси порівняно з монетарною базою [112].

Індикаторами грошово-кредитної безпеки Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України [147] визначено наступні показники:

- відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації);
 - відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів;
 - обсяг готівки, % до ВВП;

- рівень інфляції (до грудня попереднього року);
- питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками;
- рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції [147].

Значення наведених індикаторів наведені в додатку Л. За результатами аналізу індикаторів безпеки грошового ринку можна побачити, що більшість індикаторів перебуває поза межами порогових значень. Лише швидкість обігу перебуває в допустимих межах. Так, рівень монетизації економіки до 2006 року не перевищував порогового значення 50%. Проте спостерігається тенденція до його зростання – від 15,66% у 2000 році до 47,98% у 2006 році. Починаючи із 2007 року відбулось його зростання і до кінця 2010 року даний показник досягнув значення 56,5%, що на 6,5 в.п. більше порогового. У 2011-2012 роках рівень монетизації був меншим 50% і становив відповідно 48,7% і 48,6% [127].

Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), навпаки, починаючи із 2007 року знаходилось в допустимих межах і не перевищувало 2 оборотів. У 2000 році даний показник становив 5,39 обертів. За досліджуваний період спостерігається динаміка до зменшення даного показника. У 2006 році він знизився до значення 2,10, у 2007 – до 1,84. На кінець 2010 року швидкість обігу зменшилась до 1,81 обертів, що оцінюється позитивно.

Значно перевищує критичне значення впродовж всього досліджуваного періоду відношення обсягу готівки до ВВП. Так, у 2010 році цей показник становив 16,9% порівняно із пороговим 4%. Незважаючи на певне його скорочення в 2011-2012 роках (14,8 і 14,52% відповідно) [130], його значення оцінюється негативно і є надто високим.

Перевищував допустимі значення також рівень інфляції (за винятком 2001-2002, 2011-2012 років). Найвищим рівень інфляції був у 2007-2008 роках (116,6% і 122,3% відповідно). У наступних роках відбулось зменшення темпів інфляції і у 2010 році він становив 109,1% відносно грудня попереднього року (при пороговому значенні не більше 107%).

Позитивними, проте, є значення питомої ваги довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками. Починаючи із 2003 року даний показник перевищував

порогове значення 30% майже в 2 рази, і в 2010 році частка таких кредитів становила 65,57%, а на кінець 2012 року – 57,77%, що посилює фінансову безпеку.

Загрозами, пов’язаними з банківським кредитуванням, є:

- невисокий рівень капіталізації банків;
- високий рівень кредитних ставок;
- неготовність комерційних банків до довгострокового кредитування;
- недостатня ефективність нагляду НБУ за діяльністю комерційних банків;
- невелика питома вага кредитів для малого і середнього бізнесу;
- недовіра населення до банківської системи;
- важке економічне становище суб’єктів підприємницької діяльності, низький рівень їх платоспроможності [171, с. 69].

У контексті грошово-кредитної безпеки доцільно розглядати банківську (додаток М).

Значення індикаторів банківської безпеки свідчать про існування загрози у даній сфері. Нестійка тенденція до зростання частки іноземного банківського капіталу починаючи із 2000-го року мала наслідком досягнення даного показника в 2011 році значення 41,9% при пороговому – 30%. Навіть невелике скорочення даного показника на кінець 2012 року – до 39,5% свідчить про високий рівень залежності банківської системи від іноземного капіталу. Позитивним проте вважається достатній обсяг кредитування банками реального сектору економіки.

В умовах глобалізації економіки дедалі зростаючу роль в економічному житті країни відіграє зовнішня торгівля, вигоди від якої доводять класичні теорії абсолютних переваг, відносних переваг, Гекшера-Оліна та інші. Проте зовнішня торгівля несе у собі і певні загрози для економічної безпеки, які слід враховувати з метою проведення адекватної державної політики.

Під зовнішньоекономічною безпекою розуміють такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дій негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активної участі у світовому розподілі праці [147].

До індикаторів зовнішньоекономічної безпеки, згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, належать: частка імпорту у внутрішньому споживанні держави, частка імпорту продовольства у внутрішньому споживанні держави; питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі; питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту (промисловості) у загальному обсязі експорту товарів; коефіцієнт покриття імпорту експортом (відношення між обсягами експорту та імпорту); відношення обсягу експорту до ВВП; відношення обсягу імпорту до ВВП [147].

Динаміка вказаних індикаторів наведена в додатку Н. Їх значення в 2000-2010 роках дають змогу зробити наступні висновки. До 2005 року показник покриття імпорту експортом знаходився у необхідних межах, тобто перевищував 1. Починаючи із 2006 року прослідковується тенденція зниження даного показника, який знизився нижче критичного значення. Це оцінюється негативно, оскільки порушує платіжний баланс країни.

Відношення обсягу експорту до ВВП до 2005 року включно перевищувало нормативне значення 50%, однак у 2006 році внаслідок зниження експорту вказаний індикатор знизився і в 2006-2009 роках не перевищував 47%. З однієї сторони така ситуація оцінюється позитивно, оскільки знижується експортна залежність, а з іншої – негативно, зважаючи на зростання імпортної залежності.

Негативно впливає на стан зовнішньоекономічної безпеки висока питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту (промисловості) у загальному обсязі експорту товарів. Нормативне значення вказаного індикатора – не більше 40%. Реальні ж його значення за весь досліджуваний період перевищували це значення і на кінець 2010 року даний показник становив 49,2%.

Значного впливу на загальний рівень фінансової безпеки, а в кінцевому рахунку і на стан рівноваги на фінансових ринках, чинить також стан фондового та страхового ринку.

У Методіці розрахунку рівня економічної безпеки України [147] передбачено розрахунок таких індикаторів безпеки фондового ринку:

- відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП;

- дохідність облігацій внутрішньої державної позики;
- частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу.

Основні індикатори економічної безпеки фондового ринку наведені в додатку П. Основним показником безпеки фондового ринку є відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП. Даний показник характеризує ринкову вартість акцій, що перебувають на фондовому ринку. Капіталізація ринку акцій США становить близько 153 % ВВП, тоді як Японії – лише 68% [75]. В Україні за весь досліджуваний період за винятком 2007-го року даний показник не досягає порогового діапазону 60-90%. У 2000 році він становив 27,3%. До 2003 року відбувалось його зростання і на кінець року він склав 37,1%. У наступних роках спостерігалась нестійка динаміка даного показника, що характеризує нестабільність фондового ринку. У 2007 році даний коефіцієнт капіталізації був найвищим – 78,35%. Проте в наступних роках він різко скоротився і в 2010 році склав лише 21,6%.

Значно перевищує порогові значення інший показник безпеки фондового ринку – дохідність облігацій внутрішньої державної позики. При нормативних значеннях 3-4% у 2000-2007 роках показник скоротився з 20,49% до 8,92%. У наступних роках відбулось поступове зростання доходності ОВДП і в 2010 році вона становила 12,48%, а у 2012 році – 13,67%. Висока дохідність ОВДП є причиною збільшення витрат на обслуговування внутрішнього боргу, а отже, створює додаткові загрози економічній безпеці.

Нестійка динаміка спостерігається за показником покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу. Якщо до 2004 року така частка не перевищувала 15%, то у 2005 році вона склала 37,26% при нормативному значенні не більше 30%. У 2006 та 2007 роках даний показник становив відповідно 9,64 і 20,22%. Починаючи із 2008 року його значення перевищувало порогове. У 2009 році така частка мала досить високе значення – 81,81%. Попри її скорочення у 2010 році до 49,93, а в 2011 – до 33,1%, нормативи за даним показником не дотримуються.

Складовою фінансової безпеки є безпека страхового ринку – такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати

обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування [147].

Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України передбачено розрахунок наступних індикаторів:

- показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП);
- показник "щільності страхування" (страхові премії на одну особу), дол. США;
- частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій;
- рівень страхових виплат;
- частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам;
- частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам у загальному їх обсязі [147].

У додатку Р наведені індикатори безпеки страхового ринку у 2000-2010 роках. Показник проникнення страхування характеризується відносно стабільною динамікою (у 2000 році він становив 3,19%, у 2010 – 2,1%). Такі значення не відповідають нормативним (8-12%) і свідчать про недостатній рівень розвитку страхового ринку, а також створюють певні загрози для економічної безпеки України. До подібних висновків приводить і динаміка показника «щільності страхування». При нормативному значенні не менше 140 дол.США на одну особу за досліджуваний період даний показник знаходився в межах 50-60 дол.США. Винятком став лише період 2007-2008 років, який характеризувався певним пожвавленням на ринку страхування («щільність страхування» відповідно становила 76,52 та 98,54 дол. США на одну особу). Проте під дією світової фінансової кризи показники страхового ринку погіршилися.

Значно менша за нормативне значення 30% і частка довгострокового страхування. У 2000 році вона мала досить невеликий розмір – 0,55% і невеликими темпами до 2010 року зросла до 4,1%. Рівень страхових виплат теж не відповідає нормативному значенню, проте характеризується тенденцією до зростання – від 7,9% у 2000 році до 33% у 2009 році. У 2010 році даний показник дещо скоротився і склав 26,4%.

Частки премій, що належать перестраховикам-нерезидентам та частки сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній,

що належать нерезидентам у загальному їх обсязі, відповідають пороговим значенням, встановленим Методикою розрахунку рівня економічної безпеки. Динаміка останнього показника була нестійкою, проте частка нерезидентів у статутному капіталі не перевищувала 30% за досліджуваний період (у 2000 році становила 16,1%, у 2010 – 22,5%). Це свідчить про невисоку залежність вітчизняних страхових компаній від іноземного капіталу. Проте знаходження більшості показників безпеки страхового ринку поза межами порогових діапазонів, свідчить про недостатній розвиток страхового ринку, і, відповідно, існування загроз фінансовій безпеці в цій сфері.

Наслідками негативного впливу кризи на фінансовий сектор є прискорення темпів інфляції; ускладнення процесу погашення державного боргу через значні перешкоди при його рефінансуванні; зростання ризиків невиконання боргових зобов'язань підприємствами, що дестабілізує усю фінансову систему країни, різке коливання курсу національної валюти, що логічно призводить до зростання рівня недовіри населення до неї як надійного джерела розрахунків та заощаджень [108, с. 13].

РОЗДІЛ 4. ШЛЯХИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ

4.1. Можливості запровадження світового досвіду зміцнення економічної безпеки у вітчизняній економіці

Як випливає з проведеного вище дослідження, стан економічної безпеки має важоме значення на рівні держави, а отже, методиці її оцінки присвячені дослідженням багатьох зарубіжних вчених. Разом із різними методиками оцінки рівня ризику в державі та її економічної безпеки в світі існують різноманітні системи й моделі національної безпеки, а саме:

- американська – орієнтована на поєднання зовнішньої та внутрішньої безпеки, яку використовують за взірець більшість держав;
- японська – з акцентом на внутрішню соціальну безпеку;
- китайська, яка є найконцентрованішим виразом систем безпеки соціалістичних держав;
- системи, властиві державам, які нещодавно здобули незалежність, а також здійснюють глибинну переорієнтацію свого розвитку [59, с. 52].

Розглянемо детальніше особливості згаданих моделей.

Щодо американської моделі національної безпеки, то після другої світової війни, коли США виявилися в становищі великої світової держави, з величезними можливостями впливу на світ, вони виробили концепцію національної безпеки, а потім на її базі розробили доктрину держбезпеки, яка задає основні напрями для всіх дій держапарату [95].

У лютому 1993 року держсекретар У. Кристофер підкреслив, що зовнішня політика США повинна стояти на "трьох китах": зміцнення економічної безпеки країни, підтриманні демократії і дотриманні прав людини. Ключовими моментами в дотриманні економічної безпеки є, за словами секретаря, підвищення конкурентоспроможності американських товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках, скорочення залежності країни від

іноземних позик і зміцнення її можливостей виконувати міжнародні зобов'язання в торговельно-економічних та інших областях [39, с. 25].

Доктрина національної безпеки в США - це інтелектуальний продукт, сукупність взаємопов'язаних ідей в галузі управління тенденціями, реальними і прогнозованими, для захисту постійних інтересів суспільства і держави [51].

Доктринальне бачення національної безпеки в США має наступну структуру:

1. Фундаментальні (постійні) інтереси, які, за заявою М. Олбрайт, незмінні протягом більш ніж 200 років і (в її ж трактуванні) полягають в забезпеченні безпеки, процвітання та свободи американського народу;

2. Місія країни на даному етапі (це і є доктрина, що відображає національні інтереси в конкретному розумінні президента США);

3. Конкретні цільові установки, що розробляються і досягаються президентською «командою», державними структурами, групами впливу, комерційними та неурядовими організаціями [51].

Крім доктрини, США прийняли закон про національну безпеку, згідно якого всі державні структури мають вести чітко визначену політику. Тоді ж вони ввели державну посаду – спеціальний помічник президента з національної безпеки. Їх доктрина була тоді повністю підпорядкована військово-політичному протистоянню з Радянським Союзом і з блоком держав Варшавського договору. У 1990-му році американці переглянули основні положення своєї концепції національної безпеки, у зв'язку із зменшенням військової загрози Сполученим Штатам. Тому вони поклали абсолютно іншу основу в стратегію своєї національної безпеки. Тепер її ключовим елементом є економіка – боротьба за забезпечення переважного положення американських промислових компаній у всіх точках земної кулі [95].

Ключовими факторами, що визначають процес розробки поглядів на національну безпеку в США, є: ступінь реальності зовнішньої загрози; політична роль президента, ступінь міжпартійної боротьби у Вашингтоні. Чим більше відчуття зовнішньої загрози, тим більше процес формування американської політики національної безпеки стає централізованим і контролюється президентом, жорстко дотримуючись національних

інтересів [51].

На сучасному етапі діє нова Стратегія національної безпеки США президента Б.Обами, опублікована 26 травня 2010 року [213].

Головна мета стратегії – національне оновлення для відновлення американського глобального лідерства. Лідерство передбачає військову міць, економічну конкурентоспроможність, моральний авторитет, активну участю в міжнародно-політичних процесах в глобальному масштабі і зусилля по впорядкуванню міжнародної системи [84, с. 88]. Така мета при розробці Стратегії національної безпеки України, не може бути поставлена, зважаючи на роль України в міжнародних процесах. Проте окремі елементи Стратегії США заслуговують уваги.

Зокрема, одним із чотирьох ключових національних інтересів США є процвітання, що ґрунтується на сильній, інноваційній і зростаючій національній економіці в умовах відкритої міжнародної економічної системи. Основні пріоритети, яким буде приділятись увага – освіта, енергетика, наука і технологія, медичне обслуговування. Важливі завдання у сфері енергетики – диверсифікація джерел поставок, інвестиції в інновації, використання технологій, що не забруднюють навколошнє середовище [84, с. 91].

Американські вчені вважають, що національна безпека має включати в себе здорову ринкову економіку, із потужною базою конкурентоспроможних на світовому ринку продукції та послуг, виробництво яких створює робочі місця [202, с. 10]. В опублікованих дослідженнях за даним напрямком вчені до економічної безпеки відносять обґрунтовану політику уряду щодо розвитку відповідального вибору і скорочення національного боргу, розробку стратегії управління енергетичною та екологічною стійкістю, науковою і технологією, потенціалом людського капіталу, виробництвом і промисловою базою [202, с. 10].

Американський дослідник Ш. Роніс [202] наголошує, що економічна безпека є найважливішим елементом національної безпеки. Адже без капіталу неможлива підприємницька діяльність, без підприємницької діяльності немає прибутку, без прибутку немає робочих місць. А без робочих місць не сплачуються податки, без яких немає жодного військового потенціалу [202, с.10].

Досвід США щодо підтримки економічної безпеки в чистому вигляді не може бути застосованим до України. США виступає в ролі глобального лідера на світовому ринку і за політичним устроєм, економічними умовами, ресурсним потенціалом відрізняються від України. Проте актуальною для України є активізація підприємницької діяльності та науково-технічної діяльності задля забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

У Японії питання про економічну безпеку було вперше порушено в доповіді відділу енергетичних прогнозів міністерства зовнішньої торгівлі та промисловості Японії у 1971 р.

В Японії в основу уявлення про національну економічну безпеку покладено той факт, що функціонування економіки цієї країни повністю залежить від імпорту більшої частини необхідного її палива і промислової сировини. Основним джерелом її оплати є доходи від експорту продукції японської обробної промисловості. Внаслідок цього Японія життєво зацікавлена: по-перше, в безперешкодному доступі до закордонних джерел необхідної сировини і палива; по-друге, в диверсифікації цих джерел; по-третє, у зниженні імпортної залежності шляхом створення стратегічних запасів і розвитку імпортозаміщуючих технологій; по-четверте, в неухильному збільшенні вартості експорту товарів і послуг шляхом підвищення їх якості та конкурентоспроможності та формування сприятливих умов їх збуту за кордоном. Тому в якості головної умови забезпечення економічної безпеки своєї країни японці розглядають збереження глобальної політичної та економічної стабільності, всемірну підтримку системи вільної торгівлі й забезпечення дружніх відносин з тими країнами, які є основними торговельними контрагентами Японії [132, с. 35].

Японський підхід до вирішення проблем економічної безпеки базується на двох принципах:

- збереження та розвиток економічної потужності країни;
- формування сприятливого глобального середовища, що забезпечить максимальну реалізацію національних інтересів [47, с. 38]. До національних особливостей Японії, що визначають формування її поглядів на проведення політики національної економічної безпеки, належить, перш за все, гомогенність і

закритість японського суспільства, зумовлені тривалим, майже трьохсотрічним (аж до середини XIX ст.) періодом її самоізоляції.

Найбільш розповсюджене визначення економічної безпеки, яке зустрічається в японських довідниках і електронних ресурсах виглядає наступним чином: «своєчасне проведення підготовчих заходів, які і на системному, і на матеріальному рівні дозволяють зберегти стабільність економічної діяльності всередині країни навіть у разі виникнення політичного та економічного хаосу в інших державах. Під матеріальним рівнем мається на увазі забезпечення запасів харчових продуктів, нафти і т.д. [111, с.31110].

Фактично, акцент у визначенні економічної безпеки у зазначеному випадку робиться на захист від негативного впливу інших держав. При цьому пріоритетним напрямком підтримки економічної безпеки є забезпечення ресурсами.

Головним органом вироблення політики з економічної безпеки в Японії є Відділ (забезпечення) економічної безпеки, що знаходиться під юрисдикцією МЗС. У рамках його діяльності можна окреслити такі види економічної безпеки:

1. Енергетична безпека;
2. Продовольча безпека;
3. Забезпечення безпеки по мінеральних і інших (сільськогосподарських, лісових, водних, морських) ресурсах [111, с. 33].

Як видно із виділених видів економічної безпеки Японії, фінансові питання не розглядаються у цій площині. Робота за напрямками енергетичної, продовольчої і ресурсної безпеки пояснюється низьким рівнем забезпеченості власними ресурсами, що створює вагомі зовнішні загрози економічній безпеці. Отже, передусім звертається увага на реальний сектор.

Як і в країнах Європи, сільське господарство Японії активно субсидується з метою дотримання продовольчої безпеки, що актуальним є і для України. Досвід підтримки енергетичної безпеки, зважаючи на дефіцит власних енергоносіїв, також варто вивчати в Україні. Недостатність ресурсів має бути компенсована всестороннім розвитком внутрішнього ринку конкурентоспроможної продукції.

Важаємо за доцільне також розглянути підходи до економічної безпеки в Китаї – країні, чий швидкий економічний розвиток є об'єктом численних досліджень.

Перетворення країни в глобальний економічний комплекс, збільшення масштабів відкритості, індустріалізація, розвиток товарного господарства спричинили за собою зростання загроз економіці, а отже, і зростанню актуальності проблем економічної безпеки [93, с. 37].

Економічне зростання і національна безпека розглядалися китайським урядом як два різних поняття до початку економічної кризи в Азії в 1997 р. До середини 1990-х років, економічні реформи та економічне зростання були виділені в якості пріоритетних напрямків внутрішньої політики, у той час як національна безпека як найважливіша частина зовнішньої політики Китаю, була спрямована, в основному, на забезпечення територіальної цілісності та запобігання дії ворожих сил. З листопада 1992 р. (особливо після азіатської економічної кризи в 1997 році і вступу Китаю до СОТ) почалося переосмислення взаємозв'язку національної безпеки та економічного зростання [219, с. 524].

«Економічна безпека» в китайському розумінні – це економічна конкурентоспроможність держави, її здатність протидіяти експансії, загрозам, ударам ззовні, це економічна політика держави, спрямована на створення сприятливої внутрішньої і зовнішньої обстановки [194, с. 15-16].

Іншими словами, в Китаї виділяються дві сторони «економічної безпеки»: конкурентоспроможність і економічний суверенітет. Економічна конкурентоспроможність має життєво важливе значення не тільки для стимулювання національного економічного зростання, але і для проникнення на міжнародний ринок. Економічний суверенітет, в свою чергу, розглядається як засіб контролю країни над власним економічним розвитком і здатністю протистояти зовнішнім втручанням [93, с. 39].

З точки зору китайських політиків і вчених, Китаю кинутий ряд викликів – саме викликів, а не загроз. Оскільки, з точки зору китайців, «виклик» – це те, що може принести вигоду Китаю, зміцнити його міжнародну роль, однак тільки в разі прийняття адекватних заходів адаптації.

Головними викликами КНР є внутрішні проблеми, серед яких виділяють дисбаланс між розвитком районів, збільшення розриву між містом і селом, який може бути описаний формулою «одна країна, дві системи». Ще одним викликом є брак ресурсів і проблеми екології, а також дисбаланс між економічним зростанням і збільшенням зайнятості. Останній пов'язаний з тим, що хоча Китай і багатий трудовими ресурсами, він також відчуває величезний тиск надлишкового населення. Існують і зовнішні виклики, які посилюють внутрішні проблеми, головним з яких є залежність від іноземного капіталу [93, с. 40-41].

Одним із засобів підтримки економічної безпеки КНР керівництво країни вважає т.зв. «економічну експансію», яка включає в себе товарну експансію і забезпечення доступу до сировини. Головним китайським ноу-хау є підходи до інвестування. В першу чергу, для китайських інвесторів інтерес представляють видобувна галузь, галузі енергетики. Китай йде на високі ризики. Навіть при вкрай нестабільній внутрішньополітичній ситуації в країнах африканського континенту, надходження фінансів з КНР не припиняється. У країнах Латинської Америки Китай також прагне збільшити число контрактів на будівництво ГЕС і АЕС, залізниць і ліній метро, прокладку нафто- і газопроводів, освоєння родовищ вуглеводнів і т.д. Китай інтенсивно продовжує збільшувати свою присутність в Центральній Азії [93, с. 42-43].

Україна має багато відмінностей в економічному розвитку та його передумовах від Китаю. У контексті підвищення рівня економічної безпеки, проте, знову варто звернути увагу на підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Шляхи зниження її собівартості залежать від галузі виробництва, однак слід дотримуватись пріоритетних напрямків діяльності, що мають базуватись не на добуванні і первинній переробці сировини, а на більш складних операціях, не матеріаломістких.

У контексті дослідження зарубіжного досвіду у трактуванні та оцінці економічної безпеки доцільно звернути увагу також на Республіку Корея. Вплив даної країни на світовому рівні зростає на даному етапі.

Основним нормативним документом, що визначає основи національної безпеки, є Стратегії національної безпеки Республіки Корея – «Корея глобальна». Згідно вказаного документу, у сфері

національної безпеки Південна Корея дотримується політики «Творчого прагматизму», який базується на наступних принципах:

- твереза, реалістична і послідовна оцінка навколошнього оточення;
- постановка досяжних цілей і розробка обґрунтованих планів по їх досягненню;
- забезпечення максимально можливих вигод від витрачених вкладень і зусиль [207, с. 5].

При цьому в Стратегії національної безпеки Республіки Корея вказані також три умови, необхідні для реалізації політики «творчого прагматизму»:

- підтримка та зміцнення національного консенсусу;
- націленість на досягнення практичних результатів;
- розвиток міжнародного співробітництва [207, с. 5].

Щодо економічної безпеки, то ті чи інші її аспекти розглядаються у вказаній Стратегії, проте спеціальний розділ для даного виду безпеки не виділяється.

Також у Стратегії чітко визначена фактично єдина можлива загроза його економічної безпеки: порушення сформованого в сучасному світі глобального економічного порядку.

Визначаючи майбутню роль «Кореї глобальної» в світовій економічній системі, «Стратегія національної безпеки Республіки Корея» визнає, що для впливу на світовій арені «життєву необхідність зберігають такі атрибути сильного і значимого держави як військова та економічна міць». Однак прагматичний підхід не дає Сеулу можливості піти від об'єктивної оцінки можливого «державного» потенціалу самої Кореї. У зв'язку з цим в документі з'являється формулювання «м'якої сили» - soft power або a soft strong power: «Республіка Корея повинна володіти атрибутами «м'якої сили», що дозволяють їй грati роль важливого актора на глобальній арені. Крім благополучної економіки та потужної оборонної сфери, здатних захистити національний суверенітет, така сила має розвинений освітній і культурний потенціал, визнаний і шануваний в міжнародному співтоваристві» [207, с. 7].

Задача забезпечення економічної безпеки країни вирішується в декількох пріоритетних напрямках, які мають вагоме значення і для економічної безпеки України:

- максимальна можлива диверсифікація сировинних джерел та ринків збуту;
- формування стратегічних запасів сировини та енергоресурсів;
- проведення комплексу заходів щодо ресурсо-та енергозбереження;
- регіональна економічна інтеграція з метою перерозподілу ризиків і створення системи корпоративної підтримки та відповідальності;
- докладання зусиль для збереження сучасного глобального економічного порядку.

Першочерговим завданням сучасної південнокорейського держави є досягнення такого рівня економічної безпеки, який би гарантував внутрішню стабільність, активну участь у міжнародному поділі праці на звичних і сприятливих для Кореї умовах і одночасно не допускав порушення національного суверенітету. Крім того, останнім часом на світовій арені все активніше проявляється пасіонарний характер корейської нації, націлений не тільки на забезпечення «внутрішньої» економічної безпеки, але і на висунення країни в авангард світового розвитку на правах «м'якої сили», здатної впливати на основні тренди світового розвитку [176, с. 29].

Концепції національної безпеки Франції визначаються ідеологічними установками національної доктрини.

Серед національних особливостей формування політики національної безпеки можна відзначити наступні. Франція, як і США, претендує на глобальну роль у світі, що виражається в прагненні грати роль посередника між провідними західними країнами і державами «третього світу». На відміну від США, Франція ніколи не прагнула до одностороннього гегемонізму і традиційно відмовляється від будь-яких двосторонніх союзів на користь багатосторонніх. Франція також розглядає військові інструменти як основу забезпечення політики безпеки, що знаходить підтвердження в відособленості (однобічності) в питаннях національної оборони від НАТО та інших держав Європи, а також у проведенні власної ядерної політики [51].

Цікавий досвід вирішення проблем економічної безпеки держави накопичила Франція часів генерала де Голя (Президент V республіки, очолював уряд у 1958-1959 рр.) економічна політика

якого базувалась на ідеях економічного дерегенства, який передбачає підтягування економіки до вирішення національних програм. В економічній платформі де Голя йшлося не тільки про модернізацію виробництва, але і про модернізацію всього суспільства, враховуючи економічну та соціальну безпеку держави, а саме:

- впровадження новітніх технологій у виробництво, пріоритет передових галузей;
- демонополізація деяких замкнутих національних ринків;
- укрупнення ряду промислових фінансових груп;
- забезпечення рівномірного економічного розвитку всіх регіонів;
- створення державних інститутів, що забезпечують підтримку класового миру у Франції;
 - підтримка і розповсюдження національної культури;
 - встановлення жорсткого контролю з боку міністерств за вугільними шахтами, за електростанціями, металургійними заводами, залізницями, незалежно від форм їх власності;
 - необхідність посиленого фінансування наукових галузей, незалежно від форм власності.

Задля економічної безпеки держава використовувала різноманітні способи підтримки фундаментальної та прикладної науки. Одночасно була проведена модернізація французької системи освіти.

Особливо велике значення надавалося модернізації аграрного сектору економіки та його економічній безпеці, зокрема, заходам по модернізації фермерського господарства в господарство сучасного типу, побудоване на інноваційній кооперативній основі [80].

Основні положення в сфері забезпечення безпеки Франції містяться в Ордонансі «Про національну оборону» (від 7 січня 1959 р.), а також в оборонних і зовнішньополітичних доктринах і стратегіях.

Так, виділяються наступні види загроз для країни: тероризм, регіональний і національний екстремізм, торгівля наркотиками, неконтрольоване поширення інформації.

До життєво важливих інтересів належать: територіальна цілісність, суверенітет, захист населення. Стратегічні інтереси полягають у: 1) підтриманні миру на європейському континенті, в

зонах, що до нього прилягають зі сходу та півдня, у середземноморському басейні і на Близькому Сході; 2) у гарантованості повноцінної економічної активності країни, свободи зовнішньої торгівлі та комунікацій, безпеки морських шляхів. Інтереси, пов'язані зі статусом Франції як світової держави полягають у: 1) забезпечені незалежності країни; 2) виконанні міжнародних зобов'язань; 3) зміцненні демократії і правопорядку; 4) розповсюджені у світі французької мови [96].

З точки зору економічної безпеки досить важливим для України є досвід Республіки Польща, зважаючи на подібні географічні, історичні та економічні умови функціонування наших держав. У Державній Стратегії безпеки Республіки Польща зазначено, що «Республіка Польща є безпечною країною. Безпека країни є результатом значних geopolітичних трансформацій, які відбулися в Європі в кінці 20 століття. Вступ Польщі до Євросоюзу в 2004 році позитивно вплинуло на міжнародну ситуацію та безпеку держави» [169].

За минулі 20 років Польща виявилася лідером регіону по швидкості і стійкості економічного зростання. Реальний ВВП подвоївся. Польська влада проводила зважену політику по формуванню економічних інститутів.

Розглянемо особливості польських реформ у реальному та фінансовому секторах економіки. У 1990-х роках різними способами - від заалучення іноземних інвесторів на вигідні пільгові умови до прямого урядового субсидування - були збережені і підтримані підприємства машинобудування, чорної металургії, вугільної, текстильної та хімічної промисловості. Продовжився розвиток автомобіле-і суднобудування, виробництва добрив, нафтопродуктів, верстатів, електротехніки та електроніки [155].

Позитивним для України є і досвід Польщі в енергетичній сфері. Послаблення залежності від імпорту енергоносіїв з Російської Федерації здійснюється за рахунок будівництва терміналів з імпорту скрапленого природного газу та виробництва сланцевого газу.

Стратегія енергетичної безпеки республіки Польща передбачає тісну співпрацю з виробниками природного газу та неочищеної нафти в Північному Морі і Норвезькій Косі. Розробка і впровадження енергозберігаючих технологій і технологій, що

підвищують ефективність використання енергоресурсів, в будівельному і виробничому секторі вважається особливо важливою. Поліпшення технічного стану польської інфраструктури, збільшення передавальних потужностей, поліпшення ефективності розподілу паливних і енергоресурсів, збільшення потужностей зберігання первинних енергоресурсів, підтримання стратегічних резервів неочищеної нафти та природного газу залишається основним завданням держави [169].

Реформи у фінансовому секторі також створили сприятливі передумови для посилення економічної безпеки. Зокрема, пенсійна реформа, яка проходила з 1997-го по 2009 рік (багатоетапно) не тільки знизила приблизно на 25% зобов'язання держави на найближчі десятиліття, але і створила передумови для розвитку фінансової індустрії і появи «довгих грошей». Місцеві пенсійні фонди - найбільші покупці державного і корпоративного боргу, низький рівень процентних ставок перешкоджає нарощуванню зовнішнього боргу компаній, а в кризу все це стало «подушкою безпеки» [172].

Польща проводить також продуману боргову і бюджетну політику. У Конституції Польщі, починаючи з 1997 року вписано вимоги до рівня державного боргу (не вище 60%, при досягненні 55% від ВВП - примусовий секвестр) і дефіциту. У результаті в нинішню кризу Польща мала матеріальну можливість запуску програм стимулювання економіки без виходу на борговий ринок. Зроблено було зворотне – витрати знизили на 1% ВВП, щоб уникнути роздування дефіциту і боргу. Податкова реформа привела до зниження ставок прибуткового податку з 19% і 30% до 18% і «прогресивної» ставки - з 40% до 32%. Бурхливе зростання економіки разом зі зниженням рівнів оподаткування починаючи з 2008 року привів до зростання доходів бюджету. Окремої згадки заслуговує незалежність Національного банку. Ключові рішення про валютну і процентну політику приймає спеціальна Рада з грошової політики, що складається з професорів, призначених президентом і парламентом за квотами. Рішення Нацбанку регулярно приймаються наперекір короткостроковим інтересам банків – як, наприклад, радикальні обмеження на видачу валютої іпотеки, введені в 2006 році, і врятували банківську систему і ринок нерухомості в кризу. Важливим позитивним чинником був приплів

фондів розвитку ЄС, які поповнили бюджет і стабілізували резерви і валютний ринок [172].

Причинами вдалих реформ експерти називають:

По-перше, це опора на консенсус політичних кіл, профспілок, церкви - тобто всіх зацікавлених груп. Робота над реформами зазвичай йде роками, для цього потрібно розумно їх готовувати і щільно працювати з населенням. По-друге, євроінтеграція та інші зовнішні обмежувачі (наприклад, конституційні заборони на зростання боргу) перешкоджають неправильним рішенням, а притік коштів від Євросоюзу сприяє більшій фінансовій оборотності. Гроші ЄС спрямовуються головним чином на інфраструктуру, через консорціуми європейських і польських компаній. По-третє, вдало диверсифікована (між виробництвом і сферою послуг, експортом і внутрішнім ринком, з розвиненим фінансовим сектором) економіка підтримує всі ці успіхи [172].

На даному етапі Стратегією безпеки Республіки Польща до життєво важливих національних інтересів держави віднесено гарантію виживання держави та її громадян (необхідність збереження незалежності і суверенітету держави, територіальної цілісності і непорушності кордонів; гарантії безпеки, захисту фундаментальних прав та свобод громадян і збереження демократичного ладу).

До важливих національних інтересів Польщі відносяться: гарантія цивілізованого і економічного розвитку країни, гарантія створення умов для зростання добробуту громадян, розвитку науки і техніки, належний захист національної спадщини та ідентичності та навколошнього середовища.

До інших значимих інтересів Польщі належать зусилля для гарантування стійкого становища держави на міжнародній арені та ефективного просування інтересів Польщі за кордоном.

Членство Польщі в ЄС зробило позитивний вплив на потенціал безпеки і розвитку держави, у тому числі і в економічній сфері за рахунок політики єдиного європейського ринку, єдиної торгової політики [169].

Отже, польський досвід реформ в енергетичній та фінансовій сфері із адекватною адаптацією до вітчизняних економічних умов має певні перспективи запровадження в Україні.

До проблеми економічної безпеки звернулися й російські економісти, початком чого стало прийняття проектів «Концепции экономической безопасности Российской Федерации. Основные положения» та «Основных положений государственной стратегии в области обеспечения экономической безопасности Российской Федерации».

Однак хотілося б зазначити, що ці проекти важко вважати завершеними як у теоретичному, так і в практичному плані, незважаючи на те, що була зроблена спроба науково підійти до розроблення теоретичних основ економічної безпеки, визначення шляхів її забезпечення, а також практичних кроків з її реалізацією. Треба також зазначити, що російський уряд довго ігнорував проблему економічної безпеки держави, хоча й були невдалі спроби зі створення федеральних органів моніторингу та вивчення цієї проблеми (комітет із захисту економічних інтересів Росії при президентові, робоча група з економічної безпеки при уряді Російської Федерації).

Система поглядів на забезпечення безпеки особи, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності, а також найважливіші напрями державної політики в цій сфері знайшли своє відображення і сформульовані в концепції національної безпеки Російської Федерації, затвердженої указом президента РФ № 24 від 10 січня 2000 р., у якій підкреслено, що існуючий широкий спектр внутрішніх і зовнішніх загроз національної безпеки Росії робить можливим захист і реалізацію її національних інтересів лише на основі стійкого розвитку економіки. Це надає забезпеченням економічної безпеки російської держави ключового значення [59, с.53].

Для ряду країн Азії, Африки та Латинської Америки в якості пріоритетів економічної безпеки виступають виживання людей, галузей і в цілому національної економіки, що загрожує банкрутством цілих держав.

Вивчення світового досвіду розробки політики дотримання економічної безпеки дозволяє зробити певні висновки для України. Це, зокрема, те, що обов'язковою є наявність концептуального документа, що визначає засади національної, і в тому числі економічної безпеки. В Україні такими нормативними документами є Закон України «Про основи національної безпеки України» [150],

а також Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 року [153]. Попри визначені в документах принципи, загрози, чинники, стратегічні цілі, механізми реалізації державної політики національної безпеки, вони потребують коригування, зважаючи на нові економічні умови, що склались після кризи 2008-2009 років.

Аналізуючи вказані документи, слід зазначити, що наведені загрози та напрямки діяльності не мають чіткої структуризації та диференціації за цілями і складовими як національної безпеки в цілому, так і економічної безпеки як окремого її структурного елемента.

Досвід розробки концепцій національної безпеки в зарубіжних країнах свідчить про те, що значна увага приділяється питанням міжнародних відносин, серед яких економічні відносини мають досить вагоме значення. Україні в цьому контексті слід чітко усвідомлювати розглянути загрози та перспективи, що несе глобалізація для економічної безпеки держави, розглянуті в другому розділі, а також здійснювати необхідні заходи для ліквідації вказаних загроз.

4.2. Макроекономічні засоби посилення економічної безпеки в Україні

Враховуючи проведений аналіз економічної безпеки реального та фінансового секторів, а також світовий досвід розробки даного питання, можна сформулювати систему макроекономічних засобів підвищення рівня економічної безпеки.

З нашої точки зору, доцільно виділити окрім організаційні заходи на державному рівні з метою врегулювання інституційних зasad підтримки системи економічної безпеки. Іншим комплексом заходів є власне цілеспрямовані заходи державного регулювання, що сприятимуть подоланню негативних чинників впливу на економічну безпеку та зростання її рівня в Україні.

Організаційні заходи мають включати удосконалення

законодавчого регулювання питань оцінки економічної безпеки, визначення національних економічних інтересів, загроз в економічній сфері, які були б чітко структурованими та адаптованими до сучасних економічних умов.

Для окреслення шляхів підвищення економічної безпеки, визначимо ключові негативні чинники, що були виявлені при розрахунку індикаторів у другому розділі. Щодо безпеки реального сектора варто виділити наступні найважливіші негативні чинники:

- у сфері виробничої безпеки:

1) недостатня частка обробної промисловості та машинобудування у промисловому виробництві, що вказує на невірну структурну побудову промислового виробництва, у якому переважають сировинні галузі;

2) зниження після 2007 року індексу реального промислового виробництва у % до 1990-го року, що впливає негативно на стан всієї економіки через велику кількість чинників – зниження обсягу валового внутрішнього продукту, скорочення доходів, скорочення споживання, створення передумов для поглиблення кризових явищ;

3) низька рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, що не дозволяє вчасно оновлювати виробничі фонди;

4) низький коефіцієнт ліквідації промислових фондів, високий ступінь їх зносу та недостатність інвестицій в основний капітал. Це свідчить про те, що підприємства промисловості користуються застарілим обладнанням, продуктивність якого невисока;

- у сфері енергетичної безпеки:

1) висока енергосємність ВВП, що впливає на суттєве збільшення собівартості всієї промислової продукції;

2) висока частка домінуючого паливного ресурсу у споживанні паливно-енергетичних ресурсів та висока частка імпорту палива з однієї країни (компанії) в загальному його обсязі, що ставить країну в певну залежність від постачання даного енергетичного ресурсу;

3) високий ступінь зносу основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, що значно знижує їх фондівіддачу, а отже, підвищує вартість енергії;

4) низький рівень частки інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу у ВВП. Це призводить до значного скорочення обсягу ресурсів для їх фінансування;

5) значне скорочення порівняно з попередніми роками обсягів

транзиту нафти і газу, які є джерелами додаткових доходів підприємств ПЕК.

- у сфері науково-технологічної безпеки:

1) низький обсяг видатків на науку, що негативно впливає на формування людського капіталу, стримує наукові розробки, у тому числі для галузей, що мають значні перспективи;

2) низький рівень інноваційної активності. Інноваційні розробки дали б можливість створення нової, конкурентоспроможної продукції на світовому ринку;

3) недостатня кількість спеціалістів, що виконують науково-технічні роботи, що пояснюється відтоком кваліфікованих кадрів, недостатнім обсягом фінансування науково-дослідницької діяльності;

- у сфері продовольчої безпеки:

1) недотримання нормативів споживання основних видів продукції населенням. Причиною є невисокий рівень доходів, що не дозволяє в необхідній мірі забезпечити придбання продуктів харчування. Це також негативно впливає на людський капітал, погіршуєчи здоров'я населення, а отже і здатність до праці.

Кожна із наведених загроз має різносторонній вплив на економічну безпеку і її нейтралізація може здійснюватись різними методами, які дають різний ефект.

Напрямки підвищення рівня економічної безпеки розглядаються як в Законі України «Про основи національної безпеки» [150], так і в Стратегії національної безпеки України [153].

З метою відновлення економічного зростання й модернізації економіки України на виконання поставленого Президентом України завдання розроблена Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [154]. Реалізація завдань та послідовне виконання запланованих етапів діяльності матиме також вагомий вплив на підвищення рівня економічної безпеки держави. У табл. 4.1 наведена характеристика впливу запланованих економічних реформ на складові економічної безпеки реального та фінансового сектору.

Таблиця 4.1

Заплановані Програмою економічних реформ заходи в контексті складових економічної безпеки України

Складова економічної безпеки	Заплановані економічні реформи відповідно до Програми
1	2
Безпека реального сектору	
Енергетична	<p>Забезпечення прозорості, послідовності й передбачуваності регуляторної політики в енергетичній сфері</p> <p>Планомірне встановлення економічно обґрунтованих тарифів, що стимулюватимуть зниження витрат і забезпечуватимуть можливість залучення інвестицій у галузь</p> <p>Реформа ринків електроенергетики й ринків паливних ресурсів з метою забезпечення зрозумілих і прозорих правил функціонування ринків, зниження можливостей адміністративного втручання, передбачуваності доходів для прийняття інвестиційних рішень</p> <p>Підвищення ефективності управління в електроенергетичному секторі</p> <p>Створення додаткових, нетарифних стимулів для підвищення енергоєфективності</p> <p>Створення економічно ефективної, беззбиткової вугільної галузі, що забезпечує економіку сировиною за конкурентними на світовому ринку цінами;</p> <p>– ефективний перерозподіл вивільнених у результаті закриття шахт трудових ресурсів в інші галузі економіки.</p> <p>Проведення системних реформ у нафтогазовій галузі з метою забезпечення зменшення залежності від імпорту, стабільності у постачанні газу споживачам в Україні й безперебійного транзиту нафти й газу через Україну європейським партнерам, ефективності і беззбитковості нафтогазової галузі, лібералізації газового ринку та впровадження енергозберігаючих технологій для зменшення споживання й втрат при транспортуванні газу</p>

продовження табл. 4.1

1	2
Науково-технологічна	<p>Підвищення конкурентоспроможності сектору наукових досліджень і розробок, забезпечення інтеграції вітчизняного сектору наукових досліджень у Європейський дослідницький простір;</p> <p>підвищення ефективності бюджетного фінансування наукової сфери;</p> <p>спрямування вітчизняного науково-технічного потенціалу на забезпечення реальних потреб інноваційного розвитку економіки України та організацію виробництва високотехнологічних товарів і послуг;</p> <p>здійснення першочергових заходів з підвищення ефективності національної інноваційної системи</p>
Продовольча	<p>Забезпечення передбачуваності регуляторної політики держави у сільському господарстві;</p> <ul style="list-style-type: none">– удосконалення земельних відносин;– удосконалення механізмів державної підтримки сільгоспвиробників;– підвищення ефективності державного управління сільським господарством.
Фінансова безпека	
Грошово-кредитна	<p>Забезпечити низький рівень інфляції разом із забезпеченням гнучкого валютного курсу;</p> <ul style="list-style-type: none">– збільшити рівень капіталізації фінансової системи;– збільшити обсяг надання фінансових послуг з урахуванням посилення оцінювання фінансових ризиків;– знизити частку проблемних активів у загальному портфелі активів банків та інших фінансових установ;– забезпечити щорічне підвищення капіталізації та обсягу торгів організованого фондового ринку
Валютна	<p>Забезпечити низький рівень інфляції разом із забезпеченням гнучкого валютного курсу.</p> <p>Створити нові інструменти зниження валютних ризиків, у т. ч. за участю НБУ</p>
Бюджетна	<p>Бюджетна система</p> <ol style="list-style-type: none">1. Стабілізація дефіциту державного боргу через посилення фінансової та фіскальної дисципліни; прийняття Закону «Про державний борг», що визначить основні терміни, принципи та механізми управління державним боргом та інструменти державних запозичень.2. Підвищення ефективності державних видатків шляхом:<ul style="list-style-type: none">– підвищення якості капітального бюджетування;– підвищення прозорості державних фінансів

продовження табл. 4.1

1	2
	<p>3. Поліпшення управління державними фінансами через:</p> <ul style="list-style-type: none"> – запровадження середньострокового планування; – комплексне використання програмно-цільового методу (ПЦМ) бюджетування для бюджетів усіх рівнів; – приведення внутрішнього аудиту у відповідність до стандартів ЄС; – запровадження інтегрованої комплексної системи управління державними фінансами, поліпшення відповідних інформаційних систем; – посилення ролі Міністерства фінансів щодо контролю за органами, що займаються доходами і видатками; запровадження ефективного моніторингу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору; – здійснення інвентаризації об'єктів державної власності. <p>4. Стабілізація бюджету передбачає також проведення реформ у:</p> <ul style="list-style-type: none"> – інфраструктурних та базових секторах (зокрема реструктуризація держмонополій і вирівнювання до економічно обґрунтованого рівня регульованих тарифів, залучення позабюджетних коштів для розвитку інфраструктури); – соціальних секторах з метою підвищення ефективності видатків (перехід на адресну соціальну допомогу, вжиття заходів для стабілізації солідарної пенсійної системи, зміна принципів і механізмів фінансування сектору охорони здоров'я й освіти); – податковій системі, зокрема щодо поліпшення адміністрування податків і розширення податкової бази. <p>Податкова система</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. зниження рівня податкового навантаження на бізнес і скорочення витрат часу платників на нарахування й сплату податків 2. підвищення ефективності адміністрування податків 3. побудова цілісної й всеосяжної законодавчої бази й гармонізації українського законодавства із законодавством ЄС 4. забезпечення справедливості оподаткування <p>посилення перерозподільної функції податкової системи</p>
Безпека страхового ринку	<p>Підвищити рівень капіталізації страхових компаній, запровадити принципи страхового нагляду відповідно до стандартів Міжнародної асоціації органів страхового нагляду й створити систему гарантування страхових виплат за договорами страхування життя</p>

1	2
Безпека фондового ринку	<p>Поліпшити координацію діяльності регуляторних органів фінансового сектору з метою моніторингу системних фінансових ризиків і вироблення погодженої стратегії та тактики регулювання фінансових ринків;</p> <ul style="list-style-type: none">– посилити інституціональну спроможність та операційну незалежність регуляторів ринку небанківських фінансових послуг і фондового ринку;– посилити жорсткість вимог до управління ризиками, прозорість діяльності та розкриття інформації учасниками фінансового ринку;– створити законодавчу базу для впровадження нових фінансових інструментів та механізмів перерозподілу коштів, у т.ч. похідних цінних паперів;– створити єдину систему депозитарного обліку цінних паперів;– увести єдині правила розрахунків біржового курсу цінних паперів, запобігти маніпулюванню ціноутворенням на ринку цінних паперів, посилити на законодавчому рівні відповідальність за використання інсайдерської інформації;– стимулювати збільшення обсягів операцій на організованому сегменті фондового ринку шляхом продажу на фондівій біржі пакетів акцій до 25 відсотків статутного капіталу об'єктів, які приватизуються.

Щодо зазначених реформ у цілому слід зазначити, що вони мають комплексний характер і торкаються практично всіх сфер діяльності як в реальному, так і у фінансовому секторі.

Розглянемо окремо наведені заходи в контексті складових економічної безпеки реального та фінансового секторів.

Щодо виробничої безпеки, то конкретних заходів, спрямованих на її досягнення, у Програмі [154] не наведено. У Законі України «Про основи національної безпеки» визначено, одним із напрямків підвищення рівня безпеки в економічній сфері прискорення прогресивних структурних та інституціональних змін в економіці, поліпшення інвестиційного клімату, підвищення ефективності інвестиційних процесів; стимулювання випереджувального розвитку науково-технічних високотехнологічних виробництв [150].

Враховуючи те, що виробнича безпека є базовою, реформування у цій сфері потребує особливої уваги.

Так, вважаємо, що пріоритетними завданнями, враховуючи існуючі загрози, мають бути:

- посилення виробничої бази промислових підприємств;
- підвищення частки обробної промисловості та машинобудування у промисловому виробництві;
- зниження матеріаломісткості промислового виробництва;
- зниження фондомісткості промислової продукції;
- підвищення рентабельності операційної діяльності промислових підприємств;
- оновлення основних засобів промисловості.

Для виконання наведених завдань слід забезпечити, перш за все, структурну перебудову економіки країни – переорієнтацію виробництва із сировинних галузей на виробництво кінцевого продукту. Це завдання є нелегким в сучасних умовах і не може бути реалізовано миттєво. Проте його виконання дозволить підвищити рівень не лише виробничої, але й енергетичної, технологічної та інших складових безпеки реального сектора.

Структурна перебудова економік розвинених країн історично відбувалася впродовж одного-двох десятиліть. Причиною цього є значне прискорення темпів розвитку НТП, останніх форм і методів організації та управління новаторських процесів, збільшення можливостей адаптації інновації до різних сфер національних економік. Реструктуризація економіки та її ефективність в цих країнах супроводжуються стійким зростанням ролі і важливості нематеріальних виробничих ресурсів, наукових знань, інформації, кваліфікації, що активно доповнюють матеріальні елементи (сировинні, енергетичні, техніко-технологічні) [168]. Враховуючи ключове значення машинобудування для технологічного переозброєння всіх галузей виробництва, необхідно забезпечити нарощування його частки в загальній структурі промисловості до 35-40% у 2015 році, перш за все, за рахунок підвищення рівня інновативності. Докорінне технологічне переозброєння виробництва має забезпечити збільшення обсягу виробленої продукції на одного працюючого в машинобудуванні у 2-2,5 рази, причому випереджаючими темпами повинні розвиватися найбільш високотехнологічні та наукомісткі галузі машинобудівного комплексу, а також інструментальне виробництво. Частка виробництв п'ятого і шостого технологічних укладів має зрости до 15-20%, тобто збільшитися в 3-4 рази. В Україні має бути створено

не менше як 5 мільйонів високо- і середньо технологічних робочих місць, привабливих для кваліфікованих спеціалістів [91, с. 179].

Структурні перетворення економіки можна спостерігати в розвинених країнах. Так, у США на протязі останніх 40 років відбуваються зміни в структурі ВВП. За цей період було стійким зниження частки базових галузей матеріального виробництва. Так, у 1950-1991 рр. частки таких галузей, як сільське господарство, будівництво, видобувна і обробна промисловості, зменшились у структурі ВВП з 45% до 27%. Але обсяг послуг (бізнес і особисті) збільшився з 10,2% у 1950 році до 25,6% у 1991 році. Саме це дозволило висунути ідею заміни в Сполучених Штатах «індустріального суспільства» «суспільством послуг» [168]. Такі зміни дозволяють зменшити енергоємність, матеріаломісткість ВВП, а отже, скоротити затрати. Це підвищує показники економічної безпеки держави як за виробничою і енергетичною безпекою, так і за іншими складовими, які перебувають з ними у тісному взаємозв'язку.

Першочерговим завданням сталого економічного зростання України є впровадження активної структурної політики, вкладання інвестицій у високотехнологічні і наукомісткі галузі промисловості, здійснення переходу до ресурсозберігаючих, екологічно чистих технологій, запобігання втрати частки висококваліфікованого наукового, інженерно-конструкторського і робочого персоналу галузей, державна підтримка прогресивних галузей і їх збалансованості, подолання диспропорцій регіонального розвитку територій, державне сприяння економічному росту депресивних регіонів тощо [168].

Проблемам енергетичної сфери у Програмі президента присвячено досить багато уваги. Зокрема, заходи, що передбачені в Програмі, стосуються підвищення ефективності державного регулювання та управління в енергетичній сфері, реформування вугільної та нафтогазової галузі. Попри наведення широкого кола завдань, пріоритетним вважаємо зниження енергоємності виробництва. Вищезгадана структурна переорієнтація промисловості дозволила б суттєво скоротити рівень потреби в енергії для промислових потреб.

Зокрема, найвищою енергоємністю характеризуються саме галузі промислового виробництва, що мають сировинний характер.

Збільшення частки виробництва наукомісткої інноваційної продукції дозволить при збільшенні додаткової вартості скоротити енергосміність ВВП.

Окрім цього, потребує підвищення рівень інвестування у підприємства паливно-енергетичного комплексу.

Важомою загрозою у цій сфері є висока частка імпорту палива з Російської Федерації в загальному його обсязі. Спроби диверсифікації постачальників енергоресурсів останнім часом не були вдалими. Для поліпшення ситуації варто звернути увагу на більше ефективне використання власних джерел енергетичних ресурсів, інвестування в альтернативні джерела електроенергії, можливість використання яких в Україні є.

Зношенні основні виробничі фонди потребують додаткових інвестицій. Оновлення виробничих фондів дозволить підвищити ефективність їх використання, що позитивно впливає на рентабельність підприємств паливно-енергетичного комплексу.

Збільшення обсягів транзиту нафти і газу є можливим за умови створення сприятливих умов для країн-споживачів та країн-постачальників енергоресурсів. При цьому до уваги беруться як політичні, так і економічні чинники.

В енергетичній сфері, як було зазначено вище, слід певним чином враховувати досвід Республіки Польща, яка налагодила співпрацю з різними постачальниками енергоресурсів задля диверсифікації джерел поставок і зменшення залежності від Російської Федерації. В сучасних умовах все важливішим стає пошук альтернативних джерел енергії, перспективи якого в Україні є, однак це потребує додаткових наукових досліджень і технологічних обґрунтувань.

Щодо науково-технологічної сфери, то Програмою передбачено підвищення видатків на науку, сприяння розвитку кадрового потенціалу науковців, приєднанню України до Європейського дослідницького простору.

Збільшення фінансування наукової та інноваційної сфери дозволить підвищити питому вагу видатків державного бюджету на науку у ВВП, що є одним із індикаторів науково-технологічної безпеки. Запровадження державно-приватного партнерства в науково-технічній та інноваційній сферах; розробка та впровадження інструментів державної підтримки інноваційної

діяльності; розвиток інноваційної інфраструктури (бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій тощо) призведе до зростання частки підприємств, що впроваджують інновації, коефіцієнта винахідницької активності та інших індикаторів науково-технологічної безпеки [108].

Основними шляхами посилення державної науково-технічної та інноваційної діяльності, на думку І. Ревак, повинні бути:

- підготовка наукових кадрів та їх соціально-економічного захисту;
- створення сприятливих організаційно-економічних та правових умов для ефективного використання науково-технічного потенціалу;
- розвиток пріоритетних напрямів науки і техніки, концентрації ресурсів для їх реалізації;
- формування та реалізації довготермінових науково-дослідних, науково-технічних програм;
- розроблення та впровадження дієвих механізмів інтеграції науки і виробництва, створення сучасної інфраструктури науки;
- встановлення ефективного міжнародного співробітництва у сфері науково-технічної діяльності [157, с. 4].

У постіндустріальних умовах важливого значення набувають інформація, знання, наука, які стають головними рушійними силами розвитку. Кількість знятих працівників у сфері виробництва зменшується, а у сфері послуг – збільшується. Особливо важливим є інтелектуальний капітал [108].

Глобальний виклик нашого часу полягає в переході від індустріальної стадії до постіндустріальної, тобто інтелектуально-інформаційної. Перехід до інтелектуально-інформаційної стадії розвитку економіки передбачає прискорене зростання не тільки індустрії інтелектуально-комп'ютерних технологій і комунікацій, але й галузей, які забезпечують удосконалення і зростання людського капіталу. Процес переходу до інтелектуально-інформаційної стадії передбачає зміну в структурі інвестицій, адже збільшується питома вага капіталовкладень у галузі удосконалення і зростання людського капіталу, тобто освіти та охорони здоров'я за рахунок зменшення капіталовкладень у сферу традиційного матеріального виробництва [96, с. 340]. Такий перехід має безпосередній вплив і на рівень економічної безпеки держави. Він

має позитивний вплив на ті країни, які володіють та адекватно використовують вказаний інтелектуальний потенціал і, відповідно, стають менш залежними від енергетичних та матеріальних ресурсів. Під негативний вплив такого процесу підпадають ті держави, в яких зберігається низький рівень життя, освіти, науки та спостерігається «відтік кадрів».

Слід визначити зміст державних витрат на інтелектуальний капітал як економічно обґрунтованих інвестицій держави на підвищення науково-технологічного рівня виробництва, освіти, кваліфікацію-перекваліфікацію, організацію корпоративного інвестиційного процесу, зростання добробуту населення, посилення ролі соціального капіталу у прогресі цивілізації. Державні інвестиції в інтелектуальний капітал мають створити сприятливе фінансове середовище з належною інституційною структурою, що забезпечить підвищення рівня капіталізації високотехнологічних виробництв як кінцевого результату функціонування національної інноваційної системи [108].

Розширене відтворення людського капіталу забезпечується низкою економічних, соціальних, інституціональних, екологічних чинників. Важливе значення має: загальний рівень економічного розвитку країни; рівень життя населення; фінансування освіти, охорони здоров'я, культури та якісний стан закладів, які працюють у цих галузях; розвиток соціального законодавства; потреба виробництва у працівниках з високим рівнем людського капіталу та інші чинники [6, с. 41-42].

Розвиток людського капіталу безпосередньо також пов'язаний із станом навколошнього середовища. У цьому напрямку важливим є контроль за рівнем забруднення, фінансування природоохоронних заходів тощо.

Трегобчук В. [15] виділяє головні макроекономічні завдання, які, на його думку, спроможні забезпечити ефективну природоохорону та переведення народногосподарського комплексу на модель сталого й екологобезпечноного розвитку:

- 1) запровадження принципово нового економічного механізму природокористування та охорони навколошнього середовища й підвищення на цій основі частини екологічних затрат у ВВП (хоча б до 1,2-1,5% – як у Центрально-європейських країнах з перехідною економікою - проти нинішніх 0,25-0,3%);

2) екологічно зорієнтована науково-технічна інвестиційна інноваційна політика з чітким визначенням загальнодержавних пріоритетів щодо стабільного розвитку економіки і підвищення рівня ресурсно-екологічної безпеки держави;

3) радикальна структурна перебудова економіки та реалізація приватизаційних програм з всебічним урахуванням економічних чинників, неухильним дотриманням вимог ресурсно-екологічної безпеки;

4) комплексне вдосконалення цінової, кредитної, податкової та митної політики держави у напрямку її "позеленіння".

На нашу думку, макроекономічні завдання слід також доповнити розробкою комплексних програм на рівні держави, які передбачали б реорганізацію вітчизняних виробництв у напрямку енергозберігаючих технологій, реорганізації самої енергетичної промисловості, адже стан атомних, теплових електростанцій в Україні на сьогодні залишає бажати кращого. Реалізація таких програм дозволить не тільки вплинути на підвищення рівня екологічної безпеки, але й значно зекономити енергетичні ресурси, що стало особливо актуальним у світлі газової кризи.

Позитивні методи передбачають створення заохочувальної податкової системи, проведення відповідної кредитної політики, реалізації цільових програм у різних сферах економіки та у галузі охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування, створення системи екологічних банків і екологічного страхування.

Негативні методи боротьби з екологічними правопорушеннями, що застосовуються до суб'єктів підприємницької діяльності, які забруднюють довкілля або нерационально використовують природні ресурси, передбачають економічну відповіальність за скоені порушення у формі платежів за викиди забруднюючих речовин, розміщення відходів та інші види забруднення понад установлені ліміти, введення спеціального оподаткування екологічно шкідливої продукції, а також продукції, що виробляється із застосуванням екологічно шкідливих технологій.

Вітчизняні дослідники вважають, що сьогодні в умовах глобальної кризи першочерговим в економічній політиці абсолютної більшості країн світу є гарантування продовольчої безпеки [108, с. 186]. Заходами, що передбачені в Програмі [154],

які сприятимуть підвищенню продовольчої безпеки, є поліпшення якості державного регулювання сільського господарства з метою підвищення його ефективності. Проте рівень споживання найважливіших категорій продуктів залежить також і від інших факторів, зокрема доходів населення.

Сьогодні якнайшвидше потрібно реформувати управління в господарствах, ліквідувати збиткові з них і створити нові фермерські або ж кооперативні [108, с. 186].

Задля дотримання продовольчої безпеки слід сформувати ефективний механізм підтримки аграрного підприємництва, на що наголошує також проф. Майовець Є. В. [100]. Такий механізм потребує державного фінансування, а також організації банківського кредитування сільськогосподарських виробників. Застосування пільгових ставок податків до сільськогосподарських виробників не вичерпує проблему оподаткування в даній сфері. На законодавчому рівні слід врегулювати питання оподаткування сільгospвиробників з метою стимулювання ефективного аграрного виробництва.

Шляхи підвищення рівня фінансової безпеки також залежать від наявності негативних чинників, що погіршують її стан.

За результатами аналізу, проведеного в другому розділі, можна виділити наступні негативні чинники, що знижують рівень фінансової безпеки:

- щодо бюджетної безпеки:

- 1) перевищення відношення дефіциту державного бюджету до ВВП критичного рівня, який становить 3%. Причиною є недостатній обсяг надходжень до зведеного бюджету порівняно із фактичним рівнем видатків;

- 2) переважне покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, що спричиняє значну фінансову залежність держави від зовнішніх джерел фінансування;

- щодо боргової безпеки:

- 1) велика сума зовнішнього боргу, що припадає на одну особу, а також по відношенню до річного експорту товарів і послуг, що створює ризик дефолту країни у випадку неможливості погашення нею зовнішньої заборгованості.

- 2) високий рівень відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і

послуг. Це свідчить про спрямування значної суми грошових коштів на сплату відсотків за зовнішніми зобов'язаннями, а отже спричиняє додатковий відтік фінансових ресурсів.

- щодо валютної безпеки:

1) високий рівень доларизації економіки, що призводить до знецінення національної валюти;

- щодо грошово-кредитної та банківської безпеки:

1) певне перевищення допустимого рівня монетизації економіки, що призводить до обертання надлишкової грошової маси, що обслуговує економіку країни;

2) високий рівень готівки відносно ВВП;

3) висока частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів. Це підвищує ризиковість кредитування і сповільнює оборотність фінансових ресурсів;

4) висока частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, що є загрозою для фінансової незалежності вітчизняних банків;

- щодо безпеки фондового ринку:

1) низький обсяг номінальної капіталізації ринку акцій, що спричинене невисоким рівнем розвитку фондового ринку;

2) висока дохідність облігацій внутрішньої державної позики, наслідком чого є великі обсяги платежів за ОВДП;

3) висока частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу;

- щодо безпеки страхового ринку:

1) невисокий рівень проникнення страхування, «щільності страхування», недостатній обсяг довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій. Стан вказаних показників є наслідком недостатнього розвитку страхового ринку.

На рівень бюджетної безпеки, згідно із Програмою, матимуть вплив заходи, пов'язані із реформуванням податкової системи та бюджетної системи.

Зокрема, позитивним вважаємо задеклароване в Програмі зниження рівня податкового навантаження, удосконалення податкового законодавства, забезпечення справедливості оподаткування. Реалізація зазначених заходів має вкрай важливе значення і тому потребує здійснення реальних заходів, що дозволить стимулювати підприємницьку активність, збільшити

податкові надходження до бюджету. Це матиме вплив не лише на стан фінансової безпеки держави, але й на виробничу та соціальну.

Заплановане посилення фінансової і фіскальної дисципліни, підвищення ефективності і прозорості державних фінансів, стабілізація бюджету дозволить оптимізувати державні видатки, що, у свою чергу впливає на рівень дефіциту та державного боргу. А це є одним із ключових індикаторів бюджетної безпеки.

Для скорочення рівня бюджетного дефіциту слід вдосконалити планування видатків бюджету. Важливим кроком є скорочення тих видів видатків, які не входять до складу захищених статей і можуть бути оптимізованими без погіршення результатів діяльності бюджетної сфери.

Кабінет міністрів України прийняв Стратегію розвитку системи управління державними фінансами, затверджену розпорядженням КМУ від 1 серпня 2013 р. № 774-р.

До складових системи управління державними фінансами, розвиток яких забезпечуватиметься відповідно до цієї Стратегії, належать:

- податкова система;
- середньострокове бюджетне прогнозування, середньострокове бюджетне планування, програмно-цільовий метод, стратегічне планування на рівні міністерств, інших головних розпорядників бюджетних коштів;
- управління ліквідністю державних фінансів та державним боргом;
- квазіфіскальні операції;
- система бухгалтерського обліку в державному секторі;
- система державних закупівель;
- державні інвестиції;
- державний внутрішній фінансовий контроль;
- незалежний зовнішній фінансовий контроль;
- протидія корупції;
- доступ громадськості до інформації з питань бюджету.

Розглядаючи вказані напрямки, які включені до Плану заходів щодо реалізації Стратегії розвитку системи управління державними фінансами, визначимо чи матимуть вони вплив на основні індикатори бюджетної безпеки.

Серед індикаторів бюджетної безпеки Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України визначені наступні:

1. Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків
2. Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП
3. Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків
4. Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків

Кожна зі складових системи управління державними фінансами, визначених Стратегією, певним чином матиме вплив на індикатори бюджетної безпеки, а отже і на її інтегральний рівень.

Зокрема, удосконалення податкової системи впливатиме на доходну частину бюджету, поліпшуючи показники бюджетної безпеки.

Удосконалення середньострокового бюджетного прогнозування, середньострокового бюджетного планування, програмно-цільового методу, стратегічного планування на рівні міністерств, інших головних розпорядників бюджетних коштів дозволить підвищити рівень ефективності використання бюджетних коштів, що дозволить скоротити дефіцит бюджету.

Управління ліквідністю державних фінансів та державним боргом матиме вплив на такий показник бюджетної безпеки, як відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків.

Модернізація системи бухгалтерського обліку в державному секторі, системи державних закупівель, державних інвестицій, державного внутрішнього фінансового контролю, незалежного зовнішнього фінансового контролю, протидія корупції, доступ громадськості до інформації з питань бюджету дозволять підвищити рівень прозорості та законності використання бюджетних коштів, зменшити обсяги нецільового, незаконного використання коштів, що також, без сумніву, позитивно вплине на основні показники бюджетної безпеки.

За результатами проведених досліджень було встановлено високий

рівень видатків за загальнодержавні функції. Утримання державного апарату є важливим завданням держави. Однак в умовах посилення дії негативних чинників на економічну безпеку і з метою скорочення бюджетного дефіциту і, відповідно, державного боргу, такі видатки можуть бути раціонально обмежені задля досягнення стратегічних цілей фінансової безпеки.

Одним із заходів підвищення бюджетної безпеки є детінізація економіки. Такі заходи матимуть вплив як на доходи, так і на видатки бюджету. Пріоритетами детінізації економіки у контексті реалізації Програми економічних реформ є:

- детінізація фінансових потоків (запровадження єдиного державного реєстру виданих векселів та забезпечення доступу до нього державних органів; вивчення правомірності та доцільності здійснення операцій з купівлі-продажу векселів страховиками; доповнення вимог щодо формування статутного капіталу компаній, для яких мінімальний обсяг статутного капіталу та сума, яка має бути сплачена в грошовій формі, встановлюються на законодавчому рівні, вимогами щодо складу активів; внести зміни до законодавчих актів щодо підвищення вимог до емітентів цінних паперів);

- легалізація ринку праці (перерозподіл обсягів страхових внесків між працівником та роботодавцем; запровадження «періоду очікування» для осіб, які не сплачували страхові внески до пенсійної системи; посилення зв'язку між фактично сплаченими страховими внесками та розміром пенсійного забезпечення; посилення відповідальності за ухилення від сплати податків і страхових внесків та покращення їх адміністрування; запровадження індикативної заробітної плати з метою обчислення внесків до Пенсійного та інших фондів соціального страхування);

- детінізація земельних відносин (зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення (за умов завершення інвентаризації земель і формування кадастрово-реєстраційної системи); забезпечення прозорості діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування щодо прийняття рішень про передачу у власність або користування земельних ділянок державної та комунальної власності; забезпечення вільного доступу фізичних і юридичних осіб до інформації про вільні земельні ділянки та генеральні плани населених пунктів; вдосконалення процедур реалізації спільних інвестиційних проектів, пов'язаних з

будівництвом на земельних ділянках державної або комунальної власності; використання технологій космічного зондування, що дозволить прискорити здійснення інвентаризації земель; вдосконалення нормативних актів з інвентаризації земель; спрощення процедур передачі у власність або оренду земельних ділянок промисловості, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що перебувають у власності фізичних або юридичних осіб.) [174, с. 25-30].

Серед основних заходів щодо подолання «тіньових» схем виплати заробітної плати, що застосовуються у світовій практиці, є:

1. Посилення державного контролю та податкової дисципліни.
2. Пошук нових підходів до оцінки доказів невиконання обов'язків податкового агента.
3. Спрощення процедури притягування до податкової відповідальності податкових агентів (платників податків).
4. Відстеження на мікрорівні динаміки податкового коефіцієнту (який визначається як відношення суми податків та обов'язкових соціальних платежів до показника ВВП).
5. Пошук збільшення легальних доходів у державному секторі економіки.
6. Посилення агітаційно-роз'яснювальної роботи серед працездатного населення (через пресу, телебачення, профспілки) щодо негативних наслідків заробітної плати в «конвертах».
7. Створення умов для розвитку чесної конкуренції, підтримка роботодавців [72, с. 8].

Для припинення окремих тіньових схем і обмеження тіньової економіки на сучасному етапі також пропонується ряд заходів, зокрема:

- реформування національної системи фінансового контролю за здійсненням протизаконної діяльності у напрямі розробки конкретних інструментів обмеження тіньових систем перерозподілу фінансових ресурсів за кожним конкретним випадком;
- формування спеціального реєстру та загального переліку декларацій із заявленими до відшкодування сумами ПДВ, які вважаються сумнівними;
- застосування мінімальних цін на високоліквідні імпортні товари (передусім підакцизні) для розрахунків і сплати податків; створення інституту представників митної та податкової служби в

зарубіжних країнах (для обміну інформацією про оподатковування зовнішньоекономічної діяльності українських суб'єктів підприємництва);

- запровадження моніторингу за внутріфірмовими цінами в межах холдингових компаній;
- застосування змін в організаційній структурі державних холдингових компаній (зокрема, позбавлення підприємств права юридичної особи) та інші [165, с. 152].

Погоджуючись в цілому із складом заходів щодо детінізації економіки України, вважаємо за доцільне зробити окремий акцент на підвищення ефективності системи фінансового контролю. В умовах посилення проявів корупції, неефективного, нецільового та незаконного використання бюджетних коштів правильно побудована система державного фінансового контролю дозволить не тільки виявити порушення, а й попередити розтрати значних сум із державного та місцевого бюджетів.

На наш погляд, ключовими напрямами удосконалення державного фінансового контролю як складової фінансової безпеки держави, є:

- удосконалення нормативно-правової бази, зокрема прийняття Закону України «Про фінансовий контроль», приведення у відповідність до міжнародних стандартів контролю вітчизняних стандартів;
- законодавче розмежування повноважень контролюючих органів щодо проведення контрольних заходів, закріплення за Рахунковою палатою статусу Вищого органу фінансового контролю і надання їй відповідних повноважень;
- удосконалення методичного та організаційного забезпечення відносно нових форм контролю, зокрема аудиту ефективності;
- посилення профілактичної функції контролю, тобто його переорієнтація на запобігання виявлення порушень.

Окремої уваги потребує управління зовнішнім боргом. Перевищення порогових значень індикаторів, що характеризують зовнішній борг України, знайшло своє відображення також у міжнародних рейтингах. Так, агентством Bloomberg у лютому 2012 року заявлено, що "Уряд України продовжує переговори з МВФ про фінансову допомогу, а також з Росією про зниження вартості газу - дискусії на відповідну тему вже двічі з 2006 року приводили до

переривання транзиту вуглеводнів до Європи. Ці чинники посилили побоювання інвесторів щодо того, чи зможе Україна в цьому році впоратися з боргом в 11,9 млрд доларів. Серед тих країн, за якими спостерігає Bloomberg, для України найбільш вірогідний дефолт (за винятком, зрозуміло, Греції)" [124].

Разом із тим, уряд країни заявляє про те, що Україні не загрожує можливість дефолту навіть у випадку, коли вона не отримає черговий транш кредитів від МВФ [182].

Вітчизняним аналітиком Назаром Холодом [190] досить грунтовно проведено дослідження стану та динаміки кредитного рейтингу України, у тому числі в порівнянні із Грецією – країною із найвищою ймовірністю дефолту.

Зокрема, станом на 27 лютого 2012 року рівень кредитних дефолтних свопів (Credit Default Swaps -CDS) для Греції становив 16824 базових пункти. Вищий його рівень означає вищу ймовірність банкрутства. У цей же час аналогічний показник для України становить 783 базових пункти. Як підсумовує аналітик, Україна справді є другою в кредитному рейтингу Bloomberg за ймовірністю дефолту, проте на даний час така загроза є низькою.

В умовах відсутності прогресу у переговорах МВФ та недовіри іноземних кредиторів фінансувати борги стає дедалі важче, тому відновлення співпраці з МВФ є дуже важливим для українського уряду. Однак існує висока ймовірність того, що уряд не готовий виконати вимоги МВФ, а відтак не можна сподіватися на відновлення програми співпраці у найближчому майбутньому [190].

Розвиток співробітництва з міжнародними фінансовими інститутами має базуватися на стратегічних пріоритетах економічного і соціального розвитку. При цьому в основу взаємовідносин мають бути покладені наступні засади:

- прискорення ринкової трансформації, забезпечення фінансової стабілізації та інтегрування України в Європейський Союз;
- відповідність до умов кредитування України міжнародними фінансовими інституціями пріоритетам її економічного та соціального розвитку;
- спрямування фінансових ресурсів (запозичень) на забезпечення стабільного економічного зростання;
- здійснення структурних перетворень, формування розвинутого внутрішнього ринку і припинення практики використання позик

для фінансування поточних витрат;

- мобілізація та ефективне використання внутрішніх фінансових ресурсів, сприяння надходженню прямих іноземних інвестицій;
- дотримання економічно обґрунтованих та загальновизнаних меж і порогів рівня зовнішньої заборгованості відповідно до міжнародних критеріїв платоспроможності держави;
- залучення альтернативних зовнішніх джерел фінансування на основі геостратегічної диверсифікації міжнародних фінансових відносин України [177, с. 41].

Дотримання національних інтересів має бути основою політичного та економічного співробітництва із міжнародними організаціями. Однією із необхідних умов підтримки національної безпеки є ефективне використання коштів, отриманих як позики Світового банку, МВФ та інших кредиторів.

Рибалтьченко К.О. задля дотримання цієї умови пропонує:

- 1) розробку та впровадження середньо- та довгострокових державних програм соціально-економічного розвитку з обґрунтуванням критеріїв залучення зовнішніх ресурсів;
- 2) ініціювання проектів національного розвитку, під які доцільно залучати зовнішню фінансову підтримку;
- 3) удосконалення державного управління, у тому числі управління державними фінансами;
- 4) покращання умов підприємництва та розвитку конкуренції як умови стійкого економічного зростання;
- 5) зменшення соціальних та екологічних ризиків [158, с. 98].

Розглянемо також шляхи підвищення рівня безпеки у розрізі інших складових.

Індикаторами валютної безпеки, відповідно до Методики [147], є темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), валові міжнародні резерви України. З огляду на це, вдала реалізація завдань, запланованих в Програмі, сприятиме підвищенню рівня валютної безпеки. Проте забезпечення низького рівня інфляції потребує цілого комплексу заходів грошово-кредитної політики.

Щодо грошово-кредитної політики, то Програмою передбачено забезпечення низького рівня інфляції та гнучкого валютного курсу;

збільшення рівня капіталізації фінансової системи; обсягу надання фінансових послуг; зниження частки проблемних активів у загальному портфелі активів банків та інших фінансових установ; забезпечення щорічного підвищення капіталізації й обсягу торгів організованого фондового ринку. Такі завдання вимагають конкретних заходів, що здійснюються планомірно та помірковано.

Попри те, що головні рушії останньої економічної та фінансової кризи містилися поза монетарною сферою, саме монетарні засоби та методи відігравали одну з провідних ролей у стратегії й тактиці подолання кризових явищ [196, с. 4].

Нагальними завданнями для НБУ на сучасному етапі є стабілізація та зміцнення довіри до банківської системи, збільшення капіталізації та скорочення кількості комерційних банків, створення різноманітних грошових фондів для стабілізації курсу, страхування вкладів, страхування та стабілізації банківської системи [8, с. 228].

З метою забезпечення оптимального рівня монетизації економіки, обсягу готівкової маси в обороті має здійснюватись виважене банківське регулювання. При формуванні статутного капіталу банків пріоритетним має бути фінансування за рахунок вітчизняного капіталу з метою зниження частки іноземного банківського капіталу.

Щодо безпеки страхового ринку, то експерти виділяють такі негативні тенденції у 2010-2011 рр.:

- істотне переформатування регіональних страхових ринків через те, що клієнти будуть переходити із дрібних компаній у більш крупні;

- зниження платоспроможного попиту на страхові послуги, включаючи скорочення бази для реалізації обов'язкових видів страхування;

- монополізація ринку шляхом придбання та поглинання крупними страховими компаніями дрібних. У більш вигранному становищі будуть міжнародні компанії, що мають досвід роботи в різних країнах, наявний достатній фінансовий ресурс для покриття негативних балансів своїх підрозділів в Україні;

- зменшення капіталізації та погіршення фінансового стану, що призведе до ліквідації страхових компаній, що невірно будували тарифну та перестрахувальну політику;

- через прив'язування вартості запчастин до транспортних

засобів до курсу долара рівень виплат страхових відшкодувань зросте на 20-35%, що негативно вплине на фінансовий стан страховиків [195].

На страховому ринку Програмою заплановано підвищення рівня капіталізації страхових компаній, запровадження принципів страхового нагляду відповідно до стандартів Міжнародної асоціації органів страхового нагляду й створення системи гарантування страхових виплат за договорами страхування життя.

Головним напрямком має бути забезпечення розвитку страхового ринку. Це означає необхідність формування інституційних передумов для такого розвитку. Однак в сучасних умовах можна зробити припущення про те, що кардинально змінити ситуацію найближчим часом не вдастся, зважаючи на недовіру з боку юридичних і фізичних осіб до діяльності страхових компаній.

Потребує значної уваги також підвищення безпеки фондового ринку.

Для вирішення проблемних питань і стимулювання подальшого розвитку ринку Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку було розроблено проект розвитку фондового ринку на 2011 – 2015 роки, в якому окреслені наступні завдання:

1. Збільшення капіталізації, ліквідності та прозорості фондового ринку.
2. Удосконалення ринкової інфраструктури та забезпечення її надійного і ефективного функціонування.
3. Удосконалення механізмів державного регулювання, нагляду на фондовому ринку та захисту прав інвесторів.
4. Стимулювання подальшого розвитку фондового ринку України [159].

У свою чергу, Програмою економічних реформ на фондовому ринку передбачено поліпшити координацію діяльності регуляторних органів фінансового сектору з метою моніторингу системних фінансових ризиків і вироблення погодженої стратегії та тактики регулювання фінансових ринків; посилити жорсткість вимог до управління ризиками, прозорість діяльності; створити єдину систему депозитарного обліку цінних паперів; впорядкувати розрахунки біржового курсу цінних паперів; стимулювати збільшення обсягів операцій на організованому сегменті фондового ринку [154].

Дотримання належної фінансової безпеки фондового ринку неможливе без збільшення і підвищення капіталізації всіх структур фондового ринку, поліпшення якості професійної діяльності на ньому, підвищення рівня компетентності фахівців на ринку цінних паперів, розвитку й посилення системи регулювання і нагляду за діяльністю професійних учасників цього ринку, створення системи збирання і розкриття інформації про професійних учасників ринку цінних паперів, підвищення конкурентоспроможності цінних паперів, а також підвищення конкурентоспроможності українських професійних учасників ринку цінних паперів у порівнянні з зарубіжними фінансовими інститутами [38, с. 93-94].

Реалізація зазначених заходів дозволить забезпечити відповідність індикаторів безпеки фондового ринку їх нормативним значенням.

Підсумовуючи причини виникнення загроз економічній безпеці держави у розрізі її складових, проведемо групування необхідних заходів щодо підвищення рівня економічної безпеки (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Заходи щодо підвищення рівня економічної безпеки України

Група заходів	Перелік заходів
1	2
Нормативно-правове забезпечення	<p>Гармонізація вітчизняного законодавства із законодавством ЄС</p> <p>Удосконалення податкового законодавства з метою підвищення його прозорості та уникнення внутрішньої суперечливості</p> <p>Адаптація до сучасних умов законодавства, що регламентує здійснення фінансового контролю</p> <p>Адекватна регламентація земельних відносин</p>
Структурна перебудова промислова політика та	<p>Переорієнтація виробництва із сировинних на високотехнологічні товари і послуги</p> <p>Підвищення частки обробної промисловості та машинобудування</p> <p>Перехід на ресурсозберігаючі, екологічно чисті технології</p> <p>Недопущення монополізації галузей економіки</p> <p>Оновлення основних засобів промисловості</p>
Забезпечення доступності енергоносіїв	<p>Розробка, фінансування та реалізація програм енергозбереження</p> <p>Пошук альтернативних джерел енергії</p> <p>Диверсифікація імпортерів енергоносіїв</p> <p>Підвищення рівня інвестування у підприємства ПЕК</p>

продовження табл. 4.2

1	2
Фінансовий контроль	<p>Законодавче розмежування повноважень контролюючих органів щодо проведення контрольних заходів</p> <p>Удосконалення методичного та організаційного забезпечення відносно нових форм контролю, зокрема аудиту ефективності</p> <p>Посилення профілактичної функції контролю, тобто його переорієнтація на запобігання виявлення порушень</p> <p>Посилення внутрішнього контролю як в державному, так і в приватному секторі економіки</p>
Бюджетна політика	<p>Забезпечення зростання частки видатків розвитку, зокрема видатків, спрямованих на фінансування наукових досліджень та інновацій</p> <p>Удосконалення механізмів державної підтримки сільськогосподарських виробників</p> <p>Стабілізація бюджетного дефіциту, зовнішнього та внутрішнього боргу</p> <p>Здійснення бюджетного фінансування із використанням програмно-цільового методу</p> <p>Зниження рівня податкового тиску на суб'єктів господарської діяльності</p> <p>Збільшення капіталовкладень у розвиток людського капіталу</p>
Детинізація економіки	<p>Боротьба із корумпованістю державних структур</p> <p>Формування прозорих законодавчих норм щодо оподаткування підприємств, у тому числі мінімізація податкових пільг та встановлення адекватного податкового навантаження на суб'єктів господарювання</p> <p>Легалізація ринку праці</p> <p>Посилення фінансового контролю за земельними відносинами в країні</p>

Реалізація визначених заходів власне потребує збалансування і комплексної взаємодії всіх гілок влади та суб'єктів господарювання. Як видно, позитивні результати здійснення даних заходів не лише дозволять підвищити рівень економічної безпеки, але і досягнути економічного зростання країни

ВИСНОВКИ

1. Економічна безпека є важливим складником національної безпеки поряд із військовою, інформаційною, екологічною, інституційною. Під поняттям «економічна безпека держави» доцільно розуміти такі економічні умови розвитку реального та фінансового секторів економіки, за яких дотримуються національні інтереси, мінімізуються впливи зовнішніх та внутрішніх загроз, що забезпечує ефективність функціонування національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до розширеного відтворення та дотримання соціальних стандартів. Структура економічної безпеки – це внутрішня побудова системи економічної безпеки в розрізі реального та фінансового секторів, що за умов взаємного впливу визначають її зміст та впливають на підсумковий рівень.

2. Макроекономічний інструментарій дослідження економічної безпеки охоплює показники і моделі, що формувались під впливом різних економічних теорій. Економічна безпека з позиції класичного напрямку досягається в умовах функціонування ринкового середовища за мінімального державного втручання. Прихильники кейнсіанського підходу обґрунтують необхідність державного регулювання економіки, що дозволяє обмежити вплив негативних чинників на рівень економічної безпеки. Представники неавстрійської школи економічного неолібералізму висловлюють думку про те, що власне економічна безпека не має жодного змісту, оскільки економіка функціонує за «спонтанним порядком».

3. Синтез ідей різних економічних шкіл дає змогу визначити основні макроекономічні показники та моделі для аналізу економічної безпеки в розрізі її структурних елементів. Зокрема, для аналізу фінансової безпеки доцільно використовувати такі показники як процентна ставка, облікова ставка, валютний курс, попит на гроші, пропозиція грошей, дефіцит та профіцит державного бюджету. Основні макроекономічні моделі, що використовуються у цьому напрямку – це рівняння Фішера, модель рівноваги на грошовому ринку, модель попиту і пропозиції валюти, модель пропозиції грошей. Безпеку реального сектора характеризують такі економічні показники, як продуктивність праці, фондівіддача, матеріаловіддача, матеріаломісткість, енергомісткість, рівень споживання продуктів харчування, рівень забезпеченості продуктами харчування, валові

інвестиції чисті інвестиції, інвестиції в основний капітал, інвестиції в запаси тощо.

4. На рівень економічної безпеки реального сектора впливають такі основні чинники: структурна побудова реального сектора економіки; обсяги виробництва продукції; рівень енергомісткості виробництва; рівень забезпеченості попиту товарами, продукцією вітчизняного виробництва. Стан фінансової безпеки та її складників залежить як від економічної активності, збалансованості доходів і витрат суб'єктів господарювання та населення, так і від державної політики в бюджетній, податковій, грошово-кредитній та інших сферах, що обслуговують фінансові потоки в економіці.

5. За результатами макроекономічного аналізу безпеки реального сектора встановлено найважливіші загрози в цьому секторі. Серед них можна виокремити структурні диспропорції – переважання матеріаломістких галузей виробництва, недостатня частка обробної промисловості та машинобудування у загальній структурі. Із цим пов’язана висока енергомісткість ВВП, що є важливим негативним чинником впливу як на рівень енергетичної безпеки, так і на загальний рівень економічної безпеки. У реальному секторі економіки високим ступенем зношення характеризуються виробничі фонди, що знижує рівень економічної безпеки та економічної ефективності. За результатами дослідження виявлено низький рівень розвитку та фінансування науково-технічної діяльності; зниження рівня інноваційної активності як негативних чинників економічної безпеки.

6. У фінансовому секторі загрозами економічній безпеці є відносно великий обсяг дефіциту державного бюджету, високий обсяг зовнішньої заборгованості, високий рівень доларизації економіки, недостатність міжнародних резервів, висока частка іноземного капіталу в обсязі статутного капіталу вітчизняних банків. Це свідчить про порушення фінансової стійкості та незалежності України від іноземних фінансів. Оскільки фінансовий сектор обслуговує реальний сектор економіки, загрози в цій сфері опосередковано впливають і на безпеку реального сектора економіки.

7. Для встановлення економічного зв’язку між окремими складниками економічної безпеки було використано елементи кореляційного аналізу. За його результатами встановлено тісний зв’язок між виробничу і фінансовою безпекою, виробничу та

енергетичною безпекою, науково-технологічно та енергетичною безпекою. Причиною цих взаємовпливів є те, що фінансовий сектор обслуговує виробничий процес, при цьому забезпеченість енергоресурсами є одним з визначальних факторів виробництва, зважаючи на високу енергомісткість ВВП України.

8. Індекс людського розвитку та ефективність національної економіки характеризується високим рівнем залежності від стану економічної безпеки. Проведений кореляційний аналіз між показниками економічної ефективності національної економіки та окремими складниками економічної безпеки і її загальним рівнем дав змогу виявити щільний зв'язок між ВВП на одного зайнятого та інтегральним індикатором виробничої і економічної безпеки. Тісним є також зв'язок між показником ВВП на одиницю спожитої енергії та індикатором економічної безпеки. Виявлено також тісний прямий зв'язок між інтегральним рівнем економічної безпеки на індексом людського розвитку. На підставі кореляційного аналізу виявлено, що зміна інтегрального рівня економічної безпеки на 1% приведе до зміни індексу людського розвитку в тому ж напрямку на 0,004. Коефіцієнт кореляції між досліджуваними величинами наближається до одиниці, що свідчить про те, що індекс людського розвитку і інтегральний рівень економічної безпеки є щільно пов'язаними між собою.

9. У світовій практиці відомі американська, японська, китайська моделі національної безпеки, а також моделі безпеки держав, що нещодавно здобули незалежність. Використовуючи світовий досвід розробки політики економічної безпеки, Україні доцільно розробити та прийняти концептуальний документ, що визначає засади національної, і в тому числі економічної безпеки. Для досягнення достатнього рівня економічної безпеки в Україні варто здійснити певний комплекс заходів, пов'язаних із удосконаленням нормативно-правового забезпечення, структурною перебудовою економіки та адекватною промисловою політикою, забезпеченням доступності енергоносіїв, посиленням фінансового контролю, детінізацією економіки та вдосконаленням бюджетної політики.

10. У контексті вдосконалення нормативно-правового забезпечення у сфері економічної безпеки потрібно гармонізувати вітчизняне законодавство із законодавством ЄС, удосконалити

податкове законодавство, адаптувати до сучасних умов законодавство, що регламентує здійснення фінансового контролю, регламентувати земельні відносини для посилення продовольчої безпеки. Структурна перебудова задля зміцнення економічної безпеки реального сектора має передбачати переорієнтацію виробництва із сировинних на високотехнологічні товари і послуги, підвищення частки обробної промисловості та машинобудування, переход на ресурсоощадні, екологічно чисті технології, недопущення монополізації галузей економіки, оновлення основних засобів промисловості. Важливим напрямком посилення економічної безпеки є забезпечення доступності енергоносіїв. З цією метою треба здійснити розробку, фінансування та реалізацію програм енергозбереження, пошук альтернативних джерел енергії, диверсифікацію постачальників енергоносіїв, підвищення рівня інвестування у підприємства паливно-енергетичного комплексу.

11. Зміцнення фінансової безпеки передбачає посилення фінансового контролю, задля чого доцільно законодавчо розмежувати повноваження регулятивних органів щодо проведення контрольних заходів, удосконалення методичного та організаційного забезпечення відносно нових форм контролю, зокрема аудиту ефективності, посилення профілактичної функції контролю, посилення внутрішнього контролю як в державному, так і в приватному секторах економіки. Має здійснюватись адекватна бюджетна політика, зокрема спрямована на забезпечення зростання частки видатків розвитку, у тому числі видатків на фінансування наукових досліджень та інновацій; удосконалення механізмів державної підтримки сільськогосподарських виробників; стабілізацію бюджетного дефіциту, зовнішнього та внутрішнього боргу; здійснення бюджетного фінансування із використанням програмно-цільового методу; зниження рівня податкового тиску на суб'єктів господарської діяльності; збільшення капіталовкладень у розвиток людського капіталу. Важливим напрямком зміцнення фінансової безпеки є також детінізація економіки, зокрема боротьба із корумпованистю державних структур, формування прозорих законодавчих норм щодо оподаткування підприємств, детінізація ринку праці, посилення фінансового контролю за земельними відносинами в країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4-13.
2. Аналітичний огляд «Результат України у світових рейтингах» [Електронний ресурс]. – К. : Департамент економічного аналізу та прогнозування, 2010. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/ratings_Ukraine.pdf.
3. Ангелко І.В. Методичні основи оцінки обсягів тіньового сектору економіки / І. В. Ангелко // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2011. – № 1. – С. 180-189.
4. Антанович Н. Ганс Моргентау: реалистическая теория международной политики [Електронний ресурс] / Н. Антанович, Е. Достанко. – Режим доступу: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001087/st000.shtml>.
5. Антоненко Л. А. Технологічна безпека України у глобальному інноваційному просторі ХХІ сторіччя / Л. А. Антоненко, К. А. Дера // Проблеми економіки та управління. – Львів. : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. Політехніка», 2008. – С. 18-23.
6. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку : монографія / В. П. Антонюк / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 348 с.
7. Арин О. Россия на обочине мира [Електронний ресурс] / О. Арин. – М. : Линор, 1999. – 292 с. // Режим доступу: http://www.olegarin.com/olegarin/_Rossia_na_obocine_mira.html.
8. Безнощенко М. Еволюція грошово-кредитної політики України та перспективи переходу на режим таргетування інфляції / М. Безнощенко // Дослідження міжнародної економіки : зб. наук. пр. – К. : ICEMB НАН України, 2011. – № 2 (67). – С. 223-234.
9. Бенсалах-Алауи А. Всесвітня продовольча безпека / А. Бенсалах-Алауи. – Париж, 1989. – С. 73-75.
10. Білявський Г. Основи екологічних знань / Г. Білявський, Р. Фурдуй. К.: Знання, 1996. – 325 с.
11. Большой экономический словарь / под ред А.Н.Азрилияна. – 5-е изд. доп и перераб. – М. : Ин-т новой экономики, 2002. – С. 469.

12. Брентано Л. Классическая политическая экономия. Вступительная лекция, читанная при Венском университете 17 апреля 1888 г. / Л. Брентано. – СПб. : Зибицкий и Пятин, 1900. – 26 с.
13. Буравльов Є. Науково-технологічна безпека України у контексті глобалізації / Є. Буравльов, В. Стогній // Вісник НАН України. – 2005. – № 3. – С. 32-40.
14. Бурцев В.В. Факторы финансовой безопасности России [Електронний ресурс] / В. В. Бурцев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – №1 // Режим доступу: <http://www.cfin.ru/press/management/2001-1/burtsev.shtml>.
15. Бюджетний кодекс України : кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
16. Васильєв А.А. Концепції економічної безпеки в зарубіжній науці / А. А. Васильєв // Наукові праці. – Економіка. Т. №40. – 2006. – С. 15-19.
17. Ватаманюк З. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / [Ватаманюк З., Панчишин С., Дорош О., Гнатюк Н., Грабинська І.] / [за ред. З. Ватаманюка] – Львів : Новий Світ-2000, 2005. – 648 с.
18. Вашай Ю. В. Вплив глобалізації на стан економічної безпеки держави / Ю. В. Вашай // Матеріали за 8-а міжнародна научна практична конференция, «Achievement of high school», 17 – 25 November, 2012 на ікономики, Болгарія. – 2012. – С. 57-60.
19. Вашай Ю. В. Економічна безпека реального сектору економіки / Ю. В. Вашай // Матеріали міжнародної наукової студентсько-аспірантської конференції «Актуальні проблеми розвитку національної економіки України» 13-14 травня 2011 р. – Львів. – С. 81-82.
20. Вашай Ю. В. Загрози економічній безпеці України в сучасних умовах / Ю. В. Вашай // Матеріали міжнародної наукової студентсько-аспірантської конференції «Світова економічна криза: причини, наслідки та перспективи подолання» 14-15 травня 2010 р. – Львів : ЛНУ. – С. 68-69.
21. Вашай Ю. В. Інструментарій дослідження економічної безпеки: макроекономічний аспект / Ю. В. Вашай // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету.

Економічні науки. Вип. 18, Ч.I – Кіровоград : КНТУ, 2010. – С. 244-247.

22. Вашай Ю. В. Макроэкономический анализ интегрального уровня экономической безопасности государства / Ю. В. Вашай // Современная экономика: проблемы и решения. – 2012. – № 12. – С. 8-17.

23. Вашай Ю. В. Макроекономічний аналіз стану технологічної безпеки України / Ю. В. Вашай // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – №2. – Т. 1. – С.205-208.

24. Вашай Ю. В. Роль державного фінансового контролю в забезпеченні фінансової безпеки держави / О. О. Дорошенко, Ю. В. Вашай // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Збірник наукових праць. Економіка. – 2009. – Вип. 4(48). – С. 113-118.

25. Вашай Ю. В. Стан енергетичної безпеки України / Ю. В. Вашай // Значення сучасної науки для динамічного розвитку України. Матеріали Восьмої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції 29-30 грудня 2011 р. – Тернопіль : Тайп, 2011. – 90 с. – С. 27-28.

26. Вашай Ю. В. Финансовая безопасность в системе экономической безопасности государства / Ю. В. Вашай // Материалы конференции «Актуальные вопросы финансовых, бухгалтерского учета и корпоративного управления». – м. Азов, 2010. – С. 96-99.

27. Вашай Ю. В. Чинники, що впливають на економічну безпеку держави / Ю. В. Вашай // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці ; Луцьк : ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. – Вип.ІІ (42). – Ч.2. Т.2 Економічні науки. – С. 318-325.

28. Вашай Ю. В. Шляхи підвищення рівня фінансової безпеки України на сучасному етапі / Ю. В. Вашай // Галицький економічний вісник. – 2012. – №6.– С.137-144.

29. Веклич О. Удосконалення економічних інструментів екологічного управління в Україні / О. Веклич // Економіка України. – 1998. – №9. – С. 65-75.

30. Веремчук В. Суть, структура та ознаки національного інтересу / В. Веремчук // Вісник Львівського університету. – 2004. –

31. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – АН СССР ; ред. колл. А. Л. Яншин, С. Р. Микулинский, И. И. Мочалов ; сост. М. С. Бастракова и др. – М.: Наука, 1988. – 520 с.
32. Галушкіна Т. Екологічний менеджмент в Україні / Т. Галушкіна // Економіка України. – 1999. – №6. – С. 78-83.
33. Гальчинський А. Теорія грошей / А. Гальчинський. – К. : Вид-во "Основи", 1997. – 416 с.
34. Геєць В. М. Перехідна економіка : підручник / В. М. Геєць, Є. Г. Панченко, Е. М. Лібанова та ін. / За ред. В. М. Гейця. – К. : Вища шк., 2003. – 591 с.
35. Глухова В. І. Дефіцит державного бюджету та його погашення / В. І. Глухова, М. В. Покутня // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції. Збірник наукових праць: Випуск XVI, № 1. – К. : СЕУ ; Рівне : НУВГП, 2010. – С. 17-26.
36. Гончаренко О. М. Методологічні засади розробки нової редакції Концепції національної безпеки України / О. М. Гончаренко. – К. : ЦМБСС, 2002. – 29 с.
37. Гончарук Я. А. Диференціація підходів до аналізу категорії «економічна безпека держави» / Я. А. Гончарук, М. І. Флейчук. – 2009. – №2. – С. 15-30.
38. Горалько О. В. Фінансова безпека фондового ринку: проблеми та перспективи / О. В. Горалько // Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 89-96.
39. Городецкий А. Е. Состояние экономической безопасности / А. Е. Городецкий, А. М. Маненков // Аудит и финансовый анализ. – 2004. – №4. – С. 24-33.
40. Гринів Л. С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії : монографія / Л. С. Гринів. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 240 с.
41. Гринів Л. С. Стратегічні пріоритети усунення потенційних загроз економічному суверенітету України / Л. Гринів, Р. Сиротяк // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2010. – №44. – С. 3-13.

42. Губарєва І. О. Теоретичне визначення змісту поняття «економічна безпека» / І. О. Губарєва, В. А. Доровської // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – №2. – С. 31-40.
43. Губський Б. В. Внутрішні і зовнішні фактори економічної безпеки України / Б. В. Губський // Проблеми забезпечення економічної безпеки і сталого розвитку України: матер. круглого столу (28 грудня 1999 р.) / відп. ред. Пирожков С. І, Губський Б. В., Сухоруков А. І. – К. : НІУРВ, 2000. – С. 17-18.
44. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б. В. Губський. – К. : Укрархбудінформ, 2001. – 121 с.
45. Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників [Електронний ресурс] / О. О. Давидюк // Офіційний сайт Центру перспективних соціальних досліджень. – Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua>.
46. Данільян О. Г. Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації / [Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І.]. – Х. : «Фоліо», 2002. – 96 с.
47. Дацків Р.М. Економічна безпека держави в умовах глобальної конкуренції / Р. М. Дацків. – Львів : Центр Європи, 2006. – 160 с.
48. Дегтярев Е. В. Проблема техносфери в контексте воззрений В.И. Вернадского на ноосферу / Е. В. Дегтярев // Вестник Государственного Челябинского университета. – 2009. – № 29 (167). – С. 140 –143.
49. Деменок О. В. Бюджетна безпека України як одна з складових фінансової безпеки держави [Електронний ресурс] / О. В. Деменок // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/7_NND_2009/Economics/43052.doc.htm.
50. Величкін В. О. Економічна безпека України: валютна складова та її зміщення засобами грошово-кредитної політики / В. О. Величкін, І. В. Дем'яненко // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2012. – №1(27). – С. 90-98.
51. Доктрины и концепции национальной безопасности США, Франции и Японии [Електронний ресурс] / Актуальные проблемы национальной безопасности России на современном этапе / Информационно-аналитическое управление Аппарата Совета

Федерации ФС РФ. – Режим доступу:
<http://www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/VestnikSF/2000/vestniksf117-05/vestniksf117-05030.htm>.

52. Дропа Я. Податкове навантаження та його вплив на економіку України / Я. Дропа, І. Чабан // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип.19. – С. 213-218.

53. Екологічна безпека – основа національної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.greenparty.ua.

54. Економічна безпека держави: сутність та напрямки формування / Л. С. Шевченко, О. А. Грищенко, С. М. Макуха та ін. / за ред. Л. С.Шевченко. – Х. : Право, 2009. – 312 с.

55. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1997. — 144 с.

56. Економічна безпека: навч. посіб. / З. С. Варналій [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. З. С. Варналія / З. С. Варналій. – К. : Знання, 2009. — 647 с.

57. Економічна політика : навч. посіб. / О. О. Беляєв (кер. кол. авт.), А. С. Бебело, М. І. Диба та ін. – К. : КНЕУ, 2004. – 287 с.

58. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : Монографія / Жаліло Я. – К. : НІСД, 2003. – 368 с.

59. Єдинак В. Світовий досвід розв'язання проблеми забезпечення економічної безпеки / В. Єдинак // Економіка та підприємництво. Держава та регіони. – 2009. – №3. – С. 51-54.

60. Єрмошенко М. М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист / М. М. Єрмошенко // Актуальні проблеми економіки. – К. : НАУ. – 2001. – № 1–2. – С. 18-24.

61. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави / М. М. Єрмошенко. К. – 2001. – 350 с.

62. Жаліло Я.А. До формування категоріального апарату науки про еко-номічну безпеку / Я.А. Жаліло // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 12–16.

63. Жигаев А. Ю. Роль государственного долга в рыночной экономике / А. Ю. Жигаев // Деньги и кредит. – 2004. – №5. – С. 43-49.

64. Жуков М. Н. Математична статистика та обробка геологічних даних / М. Н. Жуков. – К. : Київський ун-т, 2008. – 518 с.

65. Заглинський А. О. Безробіття як фактор соціальної небезпеки країни / А. О. Заглинський, Ю. В. Вашай // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Збірник наукових праць. Вип. 2(42). Рівне-2008. – С. 77-84.
66. Заплатинский В. М. Терминология науки о безопасности / В. М. Заплатинский // Zbornik prispievkov z medzinarodnej vedeckej konferencie «Bezhecnostna veda a bezpecnostne vzdelanie». – Liptovsky Mikulas : AOS v Liptovskom Mikulasi, 2006 (CD nosic).
67. Згурівський М. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку / М. Згурівський [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2006. – №19. – Режим доступу: http://dt.ua/SCIENCE/ukrayina_u_globalnih_vimirah_stalogo_rozvitu-46725.html.
68. Здрилюк І. С. Вплив транснаціональних корпорацій на світовий економічний розвиток [Електронний ресурс] / І. С. Здрилюк. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/67611.doc.htm.
69. Злупко С. М. Історія економічної теорії : навчальний посібник / С. М. Злупко. – К. : Знання, 2005. – 719 с.
70. Іващенко Г. В. О понятии «безопасность» [Електронний ресурс] / Г. В. Іващенко // Теоретический журнал CREDO. – 2000. – №6. – Режим доступу: <http://credonew.ru/content/view/207/52>.
71. Іващенко М. В. Територіальний аспект соціальних чинників формування економічної поведінки суб'єктів господарювання [Електронний ресурс] / М. В. Іващенко // Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/PSPE/2009_4/Ivaschenko_409.htm.
72. Інформаційна записка. Напрями детінізації економіки України, подолання прихованої зайнятості та отримання заробітної плати в «конвертах» // Державна установа науково-дослідний інститут соціально-трудових відносин (ДУ НДІ СТВ), Луганськ, 2010. – 16 с.
73. Історія економічних учень : навч. посібник / Базилевич В. Д., Гражевська Н. І., Гайдай Т. В., Леоненко П. М., Нестеренко А. П. – К. : Знання, 2004. – 1300 с.
74. Історія економічних учень: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / Л. Я. Корнійчук, Г. Ю. Кириллова, Н. О. Татаренко, С. Б. Погорелов. – К. : КНЕУ, 2002. – 284 с.

75. Капіталізація ринків акцій. Множинне котирування [Електронний ресурс] // Український фонд підтримки підприємництва // Режим доступу: <http://ufpp.kiev.ua/kapitalizaciya-rinkiv-akcij-mnozhitne-kotiruvannya>.
76. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: аналіз, прогноз, оцінка та державна політика / А. Б. Качинський, Г. А. Хміль. – К. : НІСД, 1997. – 312 с.
77. Кейнс Д. Н. (Keynes J. N.) Предмет и метод политической экономии / Д. Н. Кейнс. – М. : И.А.Баландин, 1899. – 391 с.
78. Кикель П. В. Краткий энциклопедический словарь философских терминов / П. В. Кикель, Э. М. Сороко. – Минск : БГПУ, 2006. – 266 с.
79. Кириленко В. І. Інвестиційна безпека: сучасні тенденції та загрози [Електронний ресурс] / В. І. Кириленко // Інтернет-портал «Національна безпека». – Режим доступу: <http://nationalsecurity.org.ua>.
80. Кириченко О. Організаційно-правове забезпечення функціонування системи економічної безпеки України [Електронний ресурс] / О. Кириченко // Наукові записки інституту законодавства Верховної ради України. – 2010. – № 1. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzizvru/2010_1/p11.html.
81. Клейн Л. Глобализация: вызов национальным экономикам / Л. Клейн // Проблемы теории и практики управления. – 1998. – № 6. – С. 44-49.
82. Коваленко І. І. Вступ до системного аналізу : навч. посібник / Коваленко І. І., Бідюк П. І., Гожий О. П.. – Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2004. – 148 с.
83. Конституція України : закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-vr.
84. Конышев В. Стратегия национальной безопасности Б. Обамы. Состоялось ли радикальное обновление / В. Конышев, А. Сергунин // Обозреватель.– 2010. – № 12. – С. 87-95.
85. Кортес-Конде Р. Экономический кризис в Аргентине: причины и последствия / Р. Кортес-Конде // Экономическая история. Обозрение / под ред. Л. И. Бородкина. М., 2005. – Вып. 10. – С. 180-182.

86. Костян И. Причины долгового кризиса в Греции [Электронный ресурс] / И. Костян. – Режим доступа: <http://www.proza.ru/2012/03/16/1650>.
87. Крейнер С. Ключевые идеи менеджмента : пер. с англ / С. Крейнер. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 347 с.
88. Кризис в Греции 2011: причины, массовые беспорядки, перспективы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vigivanie.com/svezhie-novosti/299-ekonomicheskiy-krizis-v-gretsii-2011.html>.
89. Кудин С. І. Виробнича безпека України: стан та шляхи підвищення / С.І. Кудин, Ю. В. Вашай // Materiały VIII Międzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji „Actualne problemy nowoczesnych nauk – 2012” Volume 13. Ekonomiczne nauki. : Przemysl. Nauka i studia. – С. 102-105.
90. Кудин С. І. Економічна безпека та її структура. Удосконалення системи / С. І. Кудин, Ю. В. Вашай // Науковий вісник Львівського ДУВС : зб. наук. праць. Сер.: Економічна. – Львів : Вид-во Львів. ДУВС, 2010. – Вип. 1. – 432. – С. 23-25.
91. Кузіна А. Перспективи структурної перебудови економіки України Наукові засади сталого розвитку економіки: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 16–17 червн. 2011 р. / А. Кузіна, О. Брежнєва-Єрмоленко. – Тернопіль : Крок, 2011. – С. 179-181.
92. Кузьменко В. В. Економічна безпека та сталий розвиток: регіональний аспект : монографія / В. В. Кузьменко / Донецьк. нац. ун-т економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2008. – 145 с.
93. Лабюк А. И. Понимание экономической безопасности в Китае / А. И. Лабюк // У карты Тихого океана. Научно-практический семинар «Экономическая безопасность АТР и будущее Тихоокеанской России. 2012. – №18 (216). – С. 37-45.
94. Ладюк О. Д. Екологічна безпека в контексті забезпечення національної безпеки України / О. Д. Ладюк, Ю. В. Вашай // Наука модела. – 2008. – №9. – С. 137-143.
95. Леонов Н. Основы национальной безопасности [Электронный ресурс] / Н. Леонов. – Режим доступа: <http://www.hrono.ru/statii/ob.html>.

96. Лихолат С. М. Структурна перебудова економіки України в умовах глобалізації та інформатизації / С. М. Лихолат, І. І. Нестерович // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : зб. наук.-тех. праць / Національний лісотехнічний університет України. – Львів, 2005. – Вип. 15.5. – С. 338-340.
97. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посіб. / В. А. Ліпкан. – К. : КНБ, 2009. – 574 с.
98. Ложкін Г. В. Економічна безпека особистості / Г. В. Ложкін, В. Л. Комаровська // Бізнес и безопасность. – 2009. – №6. – С. 40-42.
99. Лященко О. В. Зарубіжний досвід інноваційного розвитку в умовах глобалізації економіки / О. В. Лященко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – №5. – Т.4. – С. 271-274.
100. Майовець Є. Й. Аграрне підприємництво в Україні : монографія / Є. Й. Майовець. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 428 с.
101. Макконнелл К. Макроекономіка / К. Макконнелл, С. Брю ; [пер. з англ. С. Панчишин, О. Ватаманюк ; наук. ред. пер. Т. Панчишина]. – Львів : Просвіта, 1997. – 671 с.
102. Максимова Л. Бюджетно-податкова політика як чинник економічної безпеки України / Л. Максимова, Н. Костіна // Наука молоді. – 2008. – №9. – С. 97-101.
103. Мандибура В. О. Тіньова економіка як об'єкт системного наукового дослідження [Электронный ресурс] / В. О. Мандибура ; рец.: В. Ю. Андрієнко, В. М. Шамота. – Электрон. текстовые дан. – К. : [б. и.], 1998.
104. Марчук О. О. Цілі грошово-кредитної політики / О. О. Марчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 2010. – С. 182-188.
105. Мельник В. Безпека особи в системі загальної безпеки / В. Мельник // Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. – 2009. – Вип. 11. – С. 45-49.
106. Мельник Л. Економічна точка опори екологізації суспільного виробництва / Л. Мельник // Економіка України. – 1998. – №7. – С. 64-69.

107. Мілль Дж. С. Основы политической экономии и некоторые аспекты их приложения к социальной философии : в 3 т. / Дж. С. Мілль. – М. : Прогресс, 1980. – Т. 2. – 480 с.
108. Михасюк І. Р. Державне регулювання економіки в умовах глобалізації : монографія / Михасюк І. Р., Залога З. М., Сухай О. Є. ; [за ред. І. Р. Михасюка] / Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Львів : НВФ «Українські технології», 2010. – 320 с.
109. Міщенко В. Екоресурсні платежі в Україні / В. Міщенко // Економіка України. – 1998. – №10. – С. 59-63.
110. Мойсеєнко І. П. Стратегія економічного розвитку України в умовах кризи / І. П. Мойсеєнко, М. І. Флейчук // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1 (5). Т. 1. – С. 274-282.
111. Мозговой И. В. Японское определение термина «экономическая безопасность». Виды экономической безопасности и направления ее обеспечения / И. В. Мозговой // У карты Тихого океана. Научно-практический семинар «Экономическая безопасность АТР и будущее Тихоокеанской России. – 2012. – №18 (216). – С. 30-37.
112. Монетарний огляд за 2011 рік / Національний Банк України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=104460>.
113. Мочерний С. В. Национальный и экономический суверенитет страны / С. В. Мочерный // Экономика Украины. – 2005. – №10. – С. 4-13.
114. Мочерний С. В. Основи економічних знань : навч. посіб. / С. В. Мочерний. – К. : Академія, 2000. – 304 с.
115. Мунтіян В. І. Економічна безпека України : монографія / В. І. Мунтіян. – К. : КВІЦ, 1999. – 463 с.
116. Национальная система политической экономии. Сочинение д-ра Фридриха Листа. Перевод с немецкого под редакцией К. В. Трубникова, с его вступлением, примечаниями и биографическим очерком Фр. Листа. – СПб., 1891. – 383 с.
117. Національна безпека України, 1994-1996 рр. : наукова доповідь Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua.
118. Національна Доповідь про людський розвиток 2011 «Україна: на шляху до соціального залучення» [Електронний

ресурс] – Режим доступу: www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf.

119. Національна доповідь про стан навколошнього природного середовища в Україні в 2004 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.menr.gov.ua.

120. Николаева М. Й. Теневая экономика: методы анализа и оценки (обзор работ западных экономистов) / М. Й. Николаева, А. Ю. Шевляков. – М. : ЦЗМИ АН СССР. – 1987. – 53 с.

121. Орлова В.К. Крива Лаффера : теорія і практика. / В. К. Орлова, І. М. Негрич // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку, 2001. – С. 477-480.

122. Осипов Г. ВВП нищих / Г. Осипов // Комментарии. – 17.08.12. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/comments/2012/08/17_a_4729197.shtml.

123. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е.А. Олейникова. М. 1997. – 278 с.

124. Офіційний сайт Bloomberg [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bloomberg.com>.

125. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://treasury.gov.ua>.

126. Офіційний сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

127. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.me.gov.ua.

128. Офіційний сайт Міністерства енергетики та вугільної промисловості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua>.

129. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.

130. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

131. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>.

132. Павлятенко В. Японские взгляды на экономическую безопасность / В. Павлятенко // Проблемы Дальнего Востока. – 1997. – №1. – С. 34-42.

133. Панчишин С. М. Макроекономіка : навч. посібник. / С. М. Панчишин – К. : Либідь, 2002. – 614 с.
134. Панчишин С. М. Макроекономічний аналіз товарної форми виробництва : монографія / С. М. Панчишин. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 452 с.
135. Пасічний М. Д. Система бюджетного регулювання економіки України в умовах економічної кризи / М. Д. Пасічний // Теоретичні та прикладні питання економіки. 2010. – Вип. 21. – С. 361-369.
136. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Статистика процесу забезпечення : підручник для держ. службовців, науковців, студентів і аспірантів вищих навч. закл. екон. профілю / Г. Пастернак-Таранушенко ; [за ред. Б. Кравченка]. – К. : «Кондор», 2002. – 302 с.
137. Пирожков С. І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України / С. І. Пирожков // Стратегічна панорама. – 2003. – №1. – С. 93-106.
138. Пікус Р. В. Розвиток страхового ринку в умовах глобалізації / Р. В. Пікус // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 126. – С. 15-19.
139. Подік І. І. Нормативно-правове забезпечення економічної безпеки України [Електронний ресурс] / І. І. Подік. – Режим доступу:
http://www.rusnauka.com/22_NIOBG_2007/Economics/24439.doc.htm.
140. Подколзина И. А. Проблемы дефиниции и оценки политического риска в зарубежных исследованиях / И. А. Подколзина // Вестник Московского государственного университета. Серия 12. Политические науки. – 1996. – №5. – С. 19-34.
141. Подлужна Н. О. Організація управління економічною безпекою підприємства : автореф. дис. на здобуття наук ступеня. канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Н. О. Подлужна. – Донецьк, 2004. – 22 с.
142. Порівняльний аналіз енергетичної безпеки ЄС та України // Звіт групи енергетичної політики Аналітично-дорадчого центру Блакитної стрічки ПРООН. Вересень, 2007. – 33 с.

143. Порохнявий Ю. Б. Соціальна безпека / [Порохнявий Ю. Б., Волошук О. О., Ільчук Л. І.] [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Центру перспективних соціальних досліджень. – Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua>.
144. Потьомкін А. КСУ та національна безпека України [Електронний ресурс] / А. Потьомкін // Правовий тиждень. – 2008, №30-31(103-104). – Режим доступу: <http://www.legalweekly.com.ua/article/?uid=553>.
145. Предбортський В. А. Економічна безпека держави : монографія / В.А.Предбортський. – К. : Кондор, 2005. – 391 с.
146. Приварникова І. Ю. Тіньова економіка України: причини, обсяги та шляхи їх зниження / І. Ю. Приварникова, К. В. Степанюк // Держава та регіони. Серія: Економіка і підприємництво. – 2010. – №2. – С. 163-167.
147. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки : Наказ Міністерства економіки України 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>.
148. Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки : наказ Мінекономіки від 18.02.2009 № 123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=129888&cat_id=32854.
149. Про Національний банк України : закон України від 20.05.1999 № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/679-14.
150. Про основи національної безпеки України : закон України від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
151. Про основи продовольчої безпеки України : проект Закону України від 08.04.2011 № 8370 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI00A.html.
152. Про охорону навколошнього природного середовища : закон України від 1991.06.25 № 1264-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
153. Про Стратегію національної безпеки України : указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007 [Електронний

ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>.

154. Програма економічних реформ Президента України на 2010 - 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

155. Развитие польской экономики в 2011 г. – несомненные успехи и осторожные прогнозы на 2012 [Електронний ресурс] // Белорусы и рынок. – 2011. – № 48(983)г. – Режим доступу:
<http://www.belmarket.by>.

156. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. – [5-е изд., перераб. и доп.] – М. : ИНФРА-М, 2007. – 495 с.

157. Ревак І. О. Структура науково-технологічної безпеки України: теоретичні основи дослідження / І. О. Ревак // Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – №2. – С. 3-13.

158. Рибальченко К. О. Вдосконалення механізмів співпраці України із Світовим банком / К. О. Рибальченко // Економіка та підприємництво. – 2010. – № 24. – С. 91-99.

159. Розвиток ринку. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.nssmc.gov.ua/fund/development>.

160. Романченко І. С. Концептуальні підходи до розроблення механізму безпекового супроводження реалізації національних інтересів / Романченко І. С., Богданович В. Ю., Свида І. Ю. // Наука і оборона. – 2011. – №2.– С. 3-10.

161. Руснак П. П. Продовольча безпека України та її стадій розвиток / П. П. Руснак // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Вип. 142. Ч. 2. – К. : НУБПУ, 2009. – С. 178-182.

162. Рутинський М. Й. Стадій розвиток: від вербалної концепції до концептуальної моделі / М. Й. Рутинський // Український географічний журнал. – 2000. – №1. – С. 35-40.

163. Селіверстова І. О. Безпека грошового ринку та інфляційних процесів як елемент фінансової безпеки країни [Електронний ресурс] / І. О. Селіверстова, О. І. Шемет // Проблеми системного

підходу в економіці. – 2010. – № 3. – Режим доступу:
http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_3/Shemet_310.htm.

164. Семенський М. В. Інформаційна модель оцінки загроз економічної безпеки держави / М. В. Семенський // Управління розвитком. – 2011. – №3(100). – С. 224-225.

165. Сидоренко С. Т. Детінізація економіки та легалізація капіталу в Україні / С. Т. Сидоренко // Інноваційна економіка. 2011. – №2. – С. 150-154.

166. Соціологія : навч. посібник / за ред. С. О. Макеєва. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. – 344 с.

167. Стадницький Ю. Фінансовий аспект удосконалення екологічної політики в Україні / Ю. Стадницький // Фінанси України. – 2002. – № 11. – С. 10-23.

168. Стенічева І. Б. Деякі аспекти структурної перебудови національної економіки України [Електронний ресурс] / І. Б. Стенічева // Матеріали інтернет-конференції «Україна наукова» (20-22 грудня 2010 року). – [Режим доступу]
<http://intkonf.org/stenicheva-ib-deyaki-aspekti-strukturnoyi-perebudoviv-natsionalnoyi-ekonomiki-ukrayini>.

169. Стратегія безпеки Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitutions.ru/archives/5604>.

170. Сусанов Д. Методы измерения странового риска / Д. Сусанов // Рынок ценных бумаг. – 2001. – №16. – С. 50-52.

171. Сухоруков А. И. Фінансова безпека держави : навч. посібник / А. И. Сухоруков, О. Д. Ладюк. – К. : Центр учебової літератури, 2007. – 192 с.

172. Табах А. Польський рецепт економічного щастя [Електронний ресурс] / А. Табах. – Режим доступу:
<http://www.forbes.ru/blogpost/50234-poleskii-retsept-ekonomiceskogo-schastyia>.

173. Терехов Є. М. Вплив транснаціональних корпорацій на розвиток національних економічних систем / Є. М. Терехов, О. В. Прокопенко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2010. – №1. – С. 103 – 113.

174. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання / за ред. Жаліла Я. А. – К.: НІСД, 2011. – 31 с.

175. Ткаченко Ю. В. Сучасні підходи до визначення поняття економічної безпеки: структурний аспект / Ю. В. Ткаченко // Економічний простір. – 2009. – №24. – С. 192-198.
176. Толстокулаков И. А. Понимание экономической безопасности в странах Восточной Азии: Южная Корея / И. А. Толстокулаков // У карты Тихого океана. Научно-практический семинар «Экономическая безопасность АТР и будущее Тихоокеанской России. 2012. – №18 (216). – С. 20-30.
177. Томаневич Л. М. Управління державним боргом як інструмент забезпечення національної безпеки держави / Л. М. Томаневич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – №1. – С. 35-43.
178. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України [Електронний ресурс] / В. Трегобчук Вісник НАН України. – 2002. – №2. – Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/Portal/all/herald/2002-02/7.htm>.
179. Трегобчук В. Ресурсно-екологічна складова національної безпеки / В. Трегобчук // Економіка України. – 1999. – №2. – С. 4-14.
180. Трофимов Г. Аргентинский крах повторение пройденного? / Г. Трофимов // Институт Финансовых Исследований. – 2002. – 14 февр.
181. Трофимова В. В. Концепція сталого розвитку як основа постіндустріальних моделей розвитку / В. В. Трофимова // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – №8. – С. 33-38.
182. Україне не грозить дефолт даже без кредиту МВФ – АП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/economics/1319223-ukraine-ne-grodit-defolt-dazhe-bez-kredita-mvf-ap>.
183. Ульямсон О. Частная собственность и рынок капитала / О. Ульямсон // ЭКО. – 1993. – №5. – С. 6-14.
184. Федорова Е. В. Экономическая безопасность как интегральный показатель эффективности государственного регулирования экономики России / Е. В. Федорова : автореф. дис... канд. экон. наук : 08.00.05 / Федорова Евгения Валерьевна. – Новосибирск, 2004. – 19 с.
185. Філіпенко Т.В. Валютна безпека держави в умовах світової глобалізації [Електронний ресурс] / Т. В. Філіпенко // Державне

управління; удосконалення та розвиток. – 2010. – №11. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=219>.

186. Філіпенко Т. В. Концептуальні засади валютої політики держави / Т. В. Філіпенко // ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2011. Вип. 3(11). – С. 166-172.

187. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації / М. І. Флейчук. – Львів : Ахілл, 2008. – 660 с.

188. Хайек Ф. А. Дорога к рабству / Ф. А. Хайек. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.

189. Хлобистов Є. В. Екологічна безпека в складі національної безпеки держави / Є. В. Хлобистов // Стратегічна панорами. – 2004. – №1. – С. 79-83.

190. Холод Н. Дефолт Україні не загрожує, але ситуація із виплатою зовнішнього боргу залишається складною [Електронний ресурс] / Н. Холод. – Режим доступу: <http://independent.academia.edu/NazarKholod/Papers/1490725>.

191. Цыганков А. П. Ганс Моргентау: погляд на зовнішню політику / А. П. Цыганков // Влада й демократія : закордонні вчені про політичну науку. – М., 1992. – С. 163-164.

192. Чередниченко О. Енергетична безпека / О. Чередниченко // Схід. – 2004. – № 3. – С. 5-9.

193. Чечель О. М. Економічна безпека в контексті забезпечення державної економічної політики в Україні [Електронний ресурс] / О. М. Чечель // Актуальні проблеми державного управління. – 2010, № 1 (37). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu/2010_1/doc/3/10.pdf.

194. Чжао И. КНР: проблема экономической безопасности. Информационные материалы / Ин Чжао, Хепин Суй, Гожен Син. – Ин-т Дальнего Востока РАН, 1996. – Т. 3. – 113 с.

195. Шуригіна Н. Ю. Державні заходи щодо виходу страхового ринку України з кризового стану [Електронний ресурс] / Н. Ю. Шуригіна // Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua>.

196. Щербакова О. Перспективи грошово-кредитної політики на етапі посткризового відновлення економіки України / О. Щербакова // Вісник НБУ. – 2011. – Серп. – С. 4-8.

197. Экономическая безопасность как объект регионального исследования / Татаркин А., Романова О., Куклин А. и др. // Вопросы экономики. – 1996. – №5. – С. 78-89.
198. Экономическая безопасность России. Общий курс. / под ред. В.К. Сенчагова. – М. : Дело, 2005. – 896 с.
199. Яценко Н. М. Поняття та структура фінансової безпеки / Н. М. Яценко // Економічний простір. – 2008. – №12. – С. 170-174.
200. 2011 KOF Index of Globalization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://globalization.kof.ethz.ch/static/pdf/method_2011.pdf.
201. Baldwin D. A. The Concept of Security / David A. Baldwin // Review of International Studies. – 1997. – №23. – P. 5-26.
202. Economic Security. Neglected Dimension of National Security? / edited by Sheila R. Ronis. – Washington : Center for Strategic Conferencing Institute for National Strategic Studies by National Defense University Press, D.C. 2011. – 116 c.
203. Energy Statistics. Natural gas. Consumption (most recent) by country [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nationmaster.com/graph/ene_nat_gas_con-energy-natural-gas-consumption.
204. Foreign Spy Agencies Threaten Canada's Economic Security, Warns New Study. Canada News Wire CSIS/SCRS 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csis-scgs.gc.ca>.
205. Friedman Th. Understanding Globalization. The lexus and the Olive Tree. – N. Y. : «Farrar, Straus & Giroux», 1999. – 512 p.
206. Friedrich August von Hayek. Monetary Theory and the Trade Cycle. – London : Jonathan Cape, 1933. – 244 p.
207. Global Korea. The National Security Strategy of the Republic of Korea. June 2009. – Seoul: Office of the President, 2009. – 37 c.
208. Gross domestic product 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org/DATATESTISTICS/Resources/GDP.pdf>.
209. Index of Economic Freedom. Heritage Foundation. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/default>.
210. La Mondialisation de l'économie /Jacques Adda. – Paris : La Découverte, 2004. – Vol. 2. – 256 p.

211. Morgenthau H. J. Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace / J. Hans Morgenthau. – Second Ed., Alfred A. Knopf : New York. – 1955. – vol. 6. – issue 5. – 835 p.
212. Nanto Dick K. Economics and National Security: Issues and Implications for U.S. Policy / Dick K.Nanto // Congressional Research Service. – 2011. – 4 January. – 78 p.
213. National security strategy of the United States. May 2010. Washington, DC, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.
214. Nesadurai Helen E S. Conceptualising Economic Security in an Era of Globalisation: What Does the East Asian Experience Reveal? // CSGR Working Paper. – 2005. – № 157/05. – February. – 26 p.
215. Nesadurai Helen. Globalisation and Economic Security in East Asia – London and New York / Helen Nesadurai : Routledge, 2005. – 264 p.
216. North Douglass. Institutions, organizations and market competition [Електронний ресурс] // Economic History from EconWPA. – Режим доступу: <http://econpapers.repec.org/paper/wpawuwpeh/9612005.htm>.
217. The Global Competitiveness Report 2010-2011 / World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf.
218. UNDP (1994) Human Development Report. – New York: United Nations Development Programme, 1994. – 226 с.
219. Wang Z. Conceptualizing Economic Security and Governance: China Confronts Globalization / Wang Zhengyi. // The Pacific Review. – 2004. – Vol. 17. – №4. – P. 524.
220. Yong Jiang. Financial Security Is at the Heart of National Economic Security [Електронний ресурс] / Yong Jiang // English Edition of Qiushi Journal. – 2009. – Vol.1. – №.1. – Режим доступу: http://english.qstheory.cn/international/201109t20110924_112469.htm.
221. Economy Watch. Follow the Money [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economywatch.com>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методики оцінок ризику країни, застосовувані у світовій практиці*

Рейтингове агентство	Методика оцінки	Кількість країн у рейтингу
1	2	3
Bank of America World Information Services Bank of America	На основі 10 економічних показників оцінюю рівень ризику країни. Оцінка по кожному з індикаторів, а також підсумкова оцінка (усереднене значення за всіма показниками) варіюються від 1 (найменші труднощі) до 80 (найбільші проблеми). Своїм клієнтам Bank of America пропонує оцінки ризику країни в поточному році, історичні дані за 4 роки і прогноз на 5 років.	80
Business Environment Risk Intelligence (BERI) SA	У даний методіці оцінка ризику країни заснована на середньому арифметичному трьох складових: політичний ризик, операційний ризик і R-фактор. Найменшому значенню ризику на використовуваної BERI шкалою відповідає 100, найбільшому - 0. Прогноз рівня ризику здійснюється на 1 рік і 5 років.	50
Control Risks Group (CRG)	Проведене CRG вимір політичного ризику засновано на оцінці трьох показників. На підставі експертних висновків підсумкове значення ризику може змінюватись між такими значеннями: «незначний», «низький», «середній», «високий», «вкрай високий». Прогнозування полягає в побудові різних сценаріїв розвитку подій.	118
Economist Intelligence Unit	Оцінка ризику країни базується на чотирох складових: політичному ризику (22% у загальній оцінці; складається з 11 показників); ризик економічної політики (28%; 27 змінних); економіко-структурному ризику (27%; 28 змінних) і ризик ліквідності (23%; 10 змінних). Отримані чисельні значення ризику, розташовані на шкалі, - 0 (найніжчий ризик), 100 (найвищий ризик), конвертуються відповідно в буквену шкалу: АЕ.	100
Euromoney	у своїй моделі оцінки рівня ризику країни використовує оцінки по 9 категоріях: економічні дані (25% в оцінці), політичний ризик (25%), боргові показники (10%), невиплачувані або реструктуровані в часі борги (10%), кредитний рейтинг (10%), доступ до банківських фінансів (5%), доступ до короткострокових фінансів (5%), доступ до ринків капіталу (5%), дискаунт по форфрейтингу (5%). При цьому оцінка політичного ризику проводиться на основі експертних висновків за шкалою від 0 (високий ризик) до 10 (низький ризик). Результатуюче значення ризику країни варіюється від 0 (найбільший ризик) до 100 (найменший). Дані числові значення конвертуються в 10 буквених категорій: від AAA до N / R.	

продовження додатка А

1	2	3
Institutional Investor (II)	Вимірювання рівня ризику (кредитоспроможності), що проводиться агентством II, побудовано на опитуванні експертів, які виділяють і оцінюють найбільш істотні для ризику фактори. Отримані оцінки зважуються залежно від експерта та усереднюються. Підсумковий рейтинг лежить в числовому проміжку від 0 (дуже висока ймовірність дефолту) до 100 (найменша ймовірність дефолту).	135
International Country Risk Guide (ICRG)	Дана модель заснована на оцінках трьох складових ризику країни: політичному (50 пунктів з 100 в загальній оцінці, 12 змінних), фінансовому (25 з 100, 5 змінних) і економічному (25 з 100, 5 змінних) ризики. Кожна з 22 змінних оцінюється за власною шкалою, максимальні значення яких в сумі дають 100. На результатуючій шкалою максимальному ризику відповідає 0, мінімального - 100.	140
Moody's Investor Service	При оцінці незалежного кредитного ризику Moody's аналізує як політичну (6 показників), так і економічну (7 показників) обстановку в країні. Отримувані в ході цього процесу оцінки рівня ризику приймають літерно-цифрове значення по 21-символьної шкалою: від Aaa до C.	
Political Risk Services (PRS)	Оцінка ризику для інвестора у PRS проходить в два етапи. На першому етапі, використовуючи Prince-метод, прогнозується майбутній режим в країні. Розглядаються три найбільш ймовірних варіанти розвитку подій протягом наступних 18 місяців і 5 років. Потім для кожного режиму оцінюється ймовірний рівень політичних заворушень (за шкалою: <низький>, <середній>, <високий>, <дуже високий> ризик) і рівень ще 11 змінних, що впливають на діловий клімат в країні. На другому етапі з урахуванням, що підсумкові рейтинги режимів становлять 100% ймовірності, отримані чисельні оцінки конвертуються в літерні (шкала від A до D) за трьома інвестиційним підрозділів: фінансові трансфери, прямі інвестиції та експортні ринки.	106
Standard & Poor's Ratings Group (S & P)	Рейтингова методологія S & P заснована на результатах прогнозування здатності обслуговувати борги, ймовірність дефолту. Вона включає в себе оцінку політичного ризику (3 фактора) як бажання країни платити вчасно за боргами і економічного (5 факторів) як здатність платити за боргами. Ранжировка країн здійснюється на основі 3-буквеної рейтингової системи: від AAA до D.	

* складено на основі [170]

Додаток Б

Індикатори та порогові значення індикаторів стану виробничої безпеки України*

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
			2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Коефіцієнт ліквідації промислових фондів, %	не менше 2,5	1,16	1,08	0,90	0,93	0,76	1,66	0,69	0,71	0,80	0,65	0,67
2	Частка у промисловому виробництві обробної промисловості, %	не менше 70	63,8	65,5	67,7	71,9	76,4	75,8	73,5	73,9	72,9	69,4	68,6
3	Частка у промисловому виробництві машинобудування, %	не менше 20	9,8	10,2	10,7	12,2	13,4	12,7	12,5	13,7	13,3	10,6	10,9
4	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, %	не менше 5	4,8	3,7	2,6	3,3	4,7	5,5	5,8	5,8	4,9	3,6	1,8
5	Ступінь зносу основних засобів промисловості, %	не більше 35	48,8	51,9	54,5	56,4	58,3	57,9	58,6	59	58	61,8	63,0
6	Матеріаломісткість промислового виробництва, грн./грн.	не більше 0,5	0,61	0,62	0,62	0,61	0,62	0,62	0,61	0,61	0,62	0,62	0,64
7	Фондомісткість промислової продукції, грн./грн.	не більше 1,15	1,56	1,48	1,48	1,25	1,05	0,97	0,95	0,90	0,80	1,17	1,00
8	Індекс реального промислового виробництва, % до 1990 року	не менше 100	58	66	71	82	92	95	101	111	105	82	91
9	Ступінь зносу основних засобів, %	не більше 35	48,8	51,9	54,5	56,4	58,3	57,9	58,6	59	58	61,8	63
10	Відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів, %	не менше 6	5,1	6,5	7,3	9,5	12,9	14,1	16,2	19,0	18,6	9,5	8,7
11	Відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП, %	не менше 25	13,9	16,0	16,5	19,1	13,9	19,8	20,1	20,7	20,1	16,6	13,9
12	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	5-10	1,9	1,79	2,16	2,64	3,47	9,11	4,05	5,6	4,13	0,77	0,37
13	Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	від 20 до 30	12	10	11,6	12,1	13,6	30,1	14,7	10,3	10,7	18,7	21,2

* розраховано за даними Державної служби статистики та Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Додаток В

Індикатори та порогові значення індикаторів стану енергетичної безпеки України*

№	Найменування показника	Порогове значення	Порогові значення										
			2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, %	не менше 50	40,1	43,2	46,3	45,6	47,4	49,5	53,2	50,8	50,7	66,6	57,9
2	Частка домінуючого паливного ресурсу у споживанні паливно-енергетичних ресурсів, %	не більше 30	39,6	39,2	41,3	40,1	40,2	40,0	42,4	41,5	41,1	37,9	42,6
3	Частка імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту, %	не більше 30	61,3	65,2	68,3	66,2	65,4	68,5	54,6	49,3	38,0	56,0	75,5
4	Відношення інвестицій в підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, %	3-4	1,0	1,1	1,3	1,3	1,5	1,0	1,0	1,0	1,1	0,9	0,8
5	Енергоємність ВВП, кг умовного палива/грн.	0,2-0,5	0,98	0,91	0,87	0,82	0,74	0,730	0,710	0,670	0,635	0,650	0,640
6	Обсяг видобутку вугілля, млн. тонн	70-100	62,4	61,7	59,5	59,8	59,4	60,4	61,6	58,8	59,3	54,8	54,4
7	Транзит газу, млрд. м ³	не менше 175	120,6	124,4	121,6	129,2	137,1	133,6	128,5	115,2	119,6	95,2	98,6
8	Ступінь забезпечення паливно-енергетичними ресурсами, %	не менше 100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
9	Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, %	не більше 50	46,6	50,5	58,7	62	62	60,6	60,9	62,2	62,0	62,2	62,2
10	Транзит нафти, млн. тонн	56-65	56,4	48,6	27,4	33,2	32,4	31,4	33,2	39,8	32,8	29,1	20,1

* розраховано за даними Державної служби статистики та Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Додаток Д

Індикатори та порогові значення індикаторів стану науково-технологічної безпеки України*

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Пітома вага видатків державного бюджету на науку у ВВП, %	не менше 1,7-2	0,36	0,34	0,32	0,4	0,42	0,4	0,37	0,46	0,48	0,39	0,43
2	Частка підприємств, що проваджують інновації, в загальній кількості промислових підприємств, %	не менше 50	14,8	14,3	14,6	11,5	10	8,2	10	11,5	10,8	10,7	11,5
3	Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції, %	не менше 5	5,4	6,8	7	5,6	5,8	6,5	6,7	6,7	5,9	4,8	3,8
4	Співвідношення частки фундаментальних досліджень, прикладних досліджень, науково-технічних розробок та науково-технічних послуг, виконаних власними силами в загальному обсязі, %	15:25:60	13,48: 22,07: 64,45	15,53: 13,40: 71,07	17,02: 13,76: 69,22	14,80: 12,95: 72,26	15,31: 13,95: 70,74	18,72: 14,71: 66,57	21,31: 15,72: 62,98	22,45: 16,90: 60,65	22,57: 18,10: 59,33	22,15: 16,32: 61,54	22,18: 16,39: 61,43
5	Кількість спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, осіб на 1000 чол.	не менше 9	2,4	2,3	2,2	2,2	2,2	2,2	2,1	2,1	2,0	2,0	1,9
6	Коефіцієнт винахідницької активності (кількість отриманих охоронних документів (патентів) на 1 млн. чол.)	не менше 400	167,1	178,9	165,3	160,48	147,77	161,50	162,92	182,15	162,13	150,54	168,43
7	Відношення кількості впроваджених об'єктів промислової власності (винахідів, корисних моделей, промислових зразків) до зареєстрованих, %	не менше 90	76,0	77,1	81,4	56,68	76,02	78,24	78,04	80,07	81,2	80,5	81,4
8	Індекс зміни активності створення зразків нової техніки, %	не менше 100	108,7	111,2	110,1	120,02	105,22	99,57	126,23	91,90	105,26	73,19	98,32
9	Індекс зміни активності освоєння нових видів продукції, %	не менше 100	116,7	115,3	114,6	113,24	111,43	98,83	124,12	112,26	100,31	69,53	102,51

* розраховано за даними Державної служби статистики та Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Додаток Е

Індикатори та порогові значення індикаторів стану продовольчої безпеки України*

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення (x_{opt})	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Добова калорійність харчування людини, тис. ккал	не менше 2,5	2,661	2,758	2,8	2,798	2,91	2,916	2,935	2,94	2,998	2,946	2,933
3	Споживання м'яса та м'ясопродуктів (за рік/особа), кг	не менше 83	39,6	33,6	39,6	46,8	48	52,8	56,4	61,2	61,2	57,6	61,2
4	Споживання молока та молочних продуктів (за рік/особа), кг	не менше 380	205,2	207,6	225,6	229,2	242,4	260,4	267,6	265,2	271,2	237,6	229,2
5	Споживання яєць (за рік/особа), шт.	не менше 290	216	192	204	204	216	252	228	240	240	240	240
6	Споживання риби та рибопродуктів (за рік/особа), кг	не менше 20	15,6	15,6	16,8	16,8	16,8	19,2	21,6	22,8	22,8	25,2	21,6
7	Споживання цукру (за рік/особа), кг	не менше 38	32,4	42	39,6	37,2	38,4	43,2	43,2	38,4	38,4	40,8	38,4
8	Споживання олій та інших рослинних жирів (за рік/особа), кг	не менше 13	18	21,6	24	24	24	22,8	22,8	20,4	20,4	21,6	22,8
9	Споживання картоплі (за рік/особа), кг	не менше 124	122,4	124,8	133,2	123,6	118,8	121,2	115,2	104,4	99,6	100,8	96
10	Споживання овочів та баштанних (за рік/особа), кг	не менше 161	114	108	114	108	104,4	109,2	112,8	104,4	111,6	121,2	114
11	Споживання фруктів, ягід, горіхів та винограду (без переробки на вино) (за рік/особа), кг	не менше 90	30	26,4	28,8	30	32,4	37,2	36	43,2	44,4	43,2	44,4
12	Споживання хлібу та хлібопродуктів (за рік/особа), кг	не менше 101	128,4	128,4	128,4	123,6	124,8	123,6	117,6	115,2	115,2	111,6	111,6
13	Виробництво зерна на одну особу за рік, тонн	не менше 0,8	0,497	н/д	н/д	0,423	0,881	0,807	0,732	0,63	1,152	0,999	0,855

* розраховано за даними Державної служби статистики та Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Додаток Ж

Структура та динаміка видатків за функціональною класифікацією видатків бюджету в 2002-2010 рр.*

№ з/п	Показник	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Видатки всього, млрд. грн.	35,3	44,39	63,73	89,91	103,15	174,2	241,5	242,4	303,6
	<i>Темп росту, %</i>	-	125,75	143,57	141,08	114,73	168,88	138,63	100,37	125,25
2	Індекс інфляції, %	100,8	105,2	109	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4
3	Загальнодержавні функції	6,87	7,86	9,65	11,98	14,17	16,9	21,8	24,9	34,7
	<i>у % до всього</i>	19,46	22,27	27,34	33,94	40,14	9,7	9,03	10,27	11,43
	<i>Темп росту, %</i>	-	114,41	122,77	124,15	118,28	-	128,99	114,22	139,36
4	Оборона	3,54	5,28	6,19	6,04	6,4	9,4	11,7	9,7	11,3
	<i>у % до всього</i>	10,03	14,96	17,54	17,11	18,13	26,63	4,84	4	3,72
	<i>Темп росту, %</i>	-	149,15	117,23	97,58	105,96	146,88	124,47	82,91	116,49
5	Громадський порядок, безпека та судова влада	4,68	5,71	7,73	10,14	12,58	18,3	24,9	24,2	28,6
	<i>у % до всього</i>	13,26	16,18	21,90	28,73	35,64	51,84	10,31	9,98	9,42
	<i>Темп росту, %</i>	-	122,01	135,38	131,18	124,06	145,47	136,07	97,19	118,18
6	Економічна діяльність	5,58	9,19	14,25	14,04	20,43	29,7	38,7	33,3	36
	<i>у % до всього</i>	15,81	26,03	40,37	39,77	57,88	84,14	16,02	13,74	11,86
	<i>Темп росту, %</i>	-	164,70	155,06	98,53	145,51	145,37	130,3	86,05	108,11
7	Охорона навколошнього природного середовища	0,53	0,73	0,9	0,98	1,31	1,8	2,2	1,8	2,3
	<i>у % до всього</i>	1,50	2,07	2,55	2,78	3,71	5,10	0,91	0,74	0,76
	<i>Темп росту, %</i>	-	137,74	123,29	108,89	133,67	137,40	122,22	81,82	127,78
8	Житлово-комунальне господарство	0,05	0,08	0,1	0,11	0,18	0,7	0,4	0,3	0,8
	<i>у % до всього</i>	0,14	0,23	0,28	0,31	0,51	1,98	0,17	0,12	0,26
	<i>Темп росту, %</i>	-	160,00	125,00	110,00	163,64	388,89	57,14	75	266,67
9	Охорона здоров'я	1,58	2,35	3,45	3,51	4,1	6,3	7,4	7,5	8,7
	<i>у % до всього</i>	4,48	6,66	9,77	9,94	11,61	17,85	3,06	3,09	2,87
	<i>Темп росту, %</i>	-	148,73	146,81	101,74	116,81	153,66	117,46	101,35	116
10	Духовний та фізичний розвиток	0,42	0,65	1	1,27	1,39	2	2,9	3,2	5,1
	<i>у % до всього</i>	1,19	1,84	2,83	3,60	3,94	5,67	1,2	1,32	1,68
	<i>Темп росту, %</i>	-	154,76	153,85	127,00	109,45	143,88	145	110,34	159,38
11	Освіта	5	5,74	7,2	9,93	12,12	15,1	21,6	23,9	28,8
	<i>у % до всього</i>	14,16	16,26	20,40	28,13	34,33	42,78	8,94	9,86	9,49
	<i>Темп росту, %</i>	-	114,80	125,44	137,92	122,05	124,59	143,05	110,65	120,5
12	Соціальний захист та соціальні забезпечення	7,27	6,82	12,17	31,6	30,28	29,2	50,8	51,5	69,3
	<i>у % до всього</i>	20,59	19,32	34,48	89,52	85,78	82,72	21,04	21,25	22,83
	<i>Темп росту, %</i>	-	93,81	178,45	259,65	95,82	96,43	173,97	101,38	134,56

*Пораховано на основі даних Державного казначейства України <http://treasury.gov.ua/>

Додаток 3

Значення індикаторів стану бюджетної безпеки України*

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення (x_{opt})	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Рівень перерозподілу ВВП через зведеній бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	не більше 30	28,9	26,9	27,4	28,2	26,5	30,4	31,6	30,5	31,4	29,9	28,7
3	Відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП, %	не більше 3	0,4	-0,3	0,5	-0,4	3	-1,8	-0,7	-1,4	-1,3	-3,9	-5,9
4	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	не більше 30	616,66	-337,89	385,23	-1301,78	-65,40	-78,13	-89,11	-96,14	-101,13	-78,98	-53,69
5	Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5	8,90	7,86	9,56	5,50	10,02	1,63	-3,05	-5,86	-7,79	-1,31	-2,34
6	Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	не більше 10-15	2,57	3,54	3,9	4,38	4,87	5,62	6,91	7,36	6,23	6,81	7,18
7	Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	не більше 20-30	44,3	45,5	30,3	28,48	33,26	25,65	21,27	20,8	22,0	10,8	10,9

* розраховано за даними Державної служби статистики, Державної казначейської служби та Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Додаток І

Значення індикаторів стану боргової безпеки України*

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	не більше 55	41,7	30,8	28,5	24,9	19,6	14,3	12,1	9,9	13,8	23,2	29,9
3	Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	не більше 25	28,2	20,5	19,1	17,1	13,5	10	9,1	7,4	9,1	14,9	16,6
4	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	не більше 200	315,6	368,54	443,8	496,1	644,4	837,6	1162,3	1715,1	2190,9	2242,9	2551,0
5	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 70	53	51,1	46,3	36,9	30,6	26,30	25,20	21,60	118,74	190,58	169,44
6	Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	не більше 12	16,8	17,6	18,4	20,8	24,7	17,7	14,8	12,3	19,6	34,6	39,6
7	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	не більше 30	13,5	10,3	9,5	7,7	6,1	4,3	3,05	2,47	4,70	9,97	13,08
8	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	не більше 25	1,98	2,13	1,39	0,51	1,41	0,92	0,67	0,45	0,37	2,22	4,53
9	Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	не більше 30	9,54	10,11	10,77	10,02	8,94	6,51	6,18	5,59	8,62	14,0	18,06

* розраховано за даними Державної служби статистики та Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Додаток К

Значення індикаторів стану валютної безпеки України*

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення ($x_{\text{опт}}$)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	не більше 6	131,71	98,75	99,15	100,11	99,75	96,34	98,54	100,00	104,30	147,92	101,85
3	Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	не більше 25	38,1	32,5	32,2	32,5	36,5	34,9	38,1	32,3	43,9	48,3	42,6
4	Валові міжнародні резерви України, місяці імпорту	не менше 3	0,9	1,7	1,9	2,3	2,6	4,4	3,7	3,9	6,7	4,9	5

* розраховано за даними Державної служби статистики, НБУ та Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Додаток Л

Значення індикаторів грошово-кредитної безпеки України *

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1	Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	не більше 50	15,66	18,40	28,84	35,66	36,42	43,96	47,98	54,97	54,40	53,35	56,5	48,7	48,6
2	Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	не більше 2	5,39	4,52	3,51	2,83	2,75	2,29	2,10	1,84	1,85	1,88	1,81	1,91	1,82
3	Обсяг готівки, % до ВВП	не більше 4	7,53	9,53	11,71	12,39	12,27	13,64	13,78	15,42	16,32	17,19	16,9	14,80	14,52
4	Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	не більше 107	125,8	106,1	99,4	108,2	112,3	110,3	111,6	116,6	122,3	112,3	109,1	104,60	99,80
5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	не менше 30	17,84	21,55	28,06	58,26	54,17	61,77	64,85	69,19	69,75	68,07	65,57	62,91	57,77

* розраховано за даними Державної служби статистики, НБУ та Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Додаток М

Індикатори банківської безпеки*

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення (x_{om})	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009 рік	2010 рік
1	Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	не більше 30	13,3	12,5	13,7	11,3	9,6	19,5	27,6	30,3	36,7	35,8	40,6
3	Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	не менше 30	10,74	13,03	16,90	21,47	20,74	24,03	29,50	36,14	46,80	50,61	46,28

* розраховано за даними Державної служби статистики, НБУ та Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Додаток Н

Індикатори зовнішньоекономічної безпеки*

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Частка імпорту у внутрішньому споживанні держави, %	не більше 30	23,6	25,4	25,6	28,2	26,6	29,4	26,4	46,6	48,8	50,1	52,3
2	Частка імпорту продовольства у внутрішньому споживанні держави, %	не більше 25	20,1	22,1	23,6	25,8	20,4	23,8	24	24,9	25,3	27,4	30,1
3	Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	не більше 30	25,6	25,9	26,3	24,5	25,1	29,6	27,6	26,7	24,8	26,1	31,6
4	Питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту (промисловості) у загальному обсязі експорту товарів, %	не більше 40	48,7	49,4	45,7	49,8	52,5	55,7	53,7	55,9	56,1	48,5	49,2
5	Коефіцієнт покриття імпорту експортом (відношення між обсягами експорту та імпорту), разів	не менше 1	1,09	1,03	1,09	1,05	1,14	1,02	0,94	0,89	0,85	0,96	0,85
6	Відношення обсягу експорту до ВВП, %	не більше 50	62,4	55,5	55,1	57,8	63,6	51,5	46,6	44,8	46,9	46,3	50,2
7	Відношення обсягу імпорту до ВВП, %	не більше 50	57,4	53,8	50,7	55,2	56	50,6	49,5	50,6	54,9	48	53,0

* розраховано за даними Державної служби статистики та Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Додаток П

Індикатори безпеки фондового ринку*

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	60-90	27,3	33,5	36	37,1	20,05	30,59	40,27	78,35	19,07	20,7	21,6
2	Дохідність облігацій внутрішньої державної позики, %	3-4	20,49	15,68	10,81	9,75	11,24	7,25	9,26	8,92	11,86	12,21	12,48
3	Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %	не більше 30	9,09	5,66	13,09	5,65	10,50	37,26	9,64	20,22	52,91	81,81	49,93

Додаток Р

Індикатори безпеки страхового ринку*

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	8-12	3,19	2,98	3,14	3,42	5,62	3,1	2,54	2,53	2,2	2	2,1
2	Показник "щільноті страхування" (страхові премії на одну особу), дол. США	не менше 140	50,2	52,9	54,1	55,1	53,5	55,7	58,39	76,52	98,24	55,63	58,34
3	Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	не менше 30	0,55	0,67	0,7	0,8	0,96	2,5	3,3	4,35	4,6	4	4,1
4	Рівень страхових виплат, %	не менше 30	7,9	8,5	8,8	9,4	7,90	14,7	18,8	23,4	29,4	33	26,4
5	Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам, %	не більше 25	38,2	33,2	35,7	34,8	9,8	3,4	4,1	4,2	4,3	5,4	9,2
6	Частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам у загальному їх обсязі, %	не більше 30	16,1	15,7	14,3	15,1	14,8	13,4	17,4	19,5	25,8	23,1	22,5

* розраховано за даними Державної служби статистики та Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Додаток С

Розрахунок впливу факторів на інтегральний індикатор економічної безпеки за 2000-2011

роки

Таблиця С.1

Результати факторного аналізу інтегрального індикатора економічної безпеки за 2000-2001
роки

№ підстановки	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆	x ₇	x ₈	x ₉	x ₁₀	y	Розмір впливу фактора
1	54,8	55	55	65,2	84,8	49,6	59,3	46	62,6	51,7	58,22	-
2	55,6	55	55	65,2	84,8	49,6	59,3	46	62,6	51,7	58,30	0,08
3	55,6	64,5	55	65,2	84,8	49,6	59,3	46	62,6	51,7	59,03	0,73
4	55,6	64,5	60,3	65,2	84,8	49,6	59,3	46	62,6	51,7	59,63	0,60
5	55,6	64,5	60,3	65,3	84,8	49,6	59,3	46	62,6	51,7	59,64	0,01
6	55,6	64,5	60,3	65,3	93,4	49,6	59,3	46	62,6	51,7	60,41	0,77
7	55,6	64,5	60,3	65,3	93,4	60,3	59,3	46	62,6	51,7	61,68	1,27
8	55,6	64,5	60,3	65,3	93,4	60,3	62,3	46	62,6	51,7	61,92	0,24
9	55,6	64,5	60,3	65,3	93,4	60,3	62,3	46,5	62,6	51,7	61,96	0,04
10	55,6	64,5	60,3	65,3	93,4	60,3	62,3	46,5	65,1	51,7	62,29	0,33
11	55,6	64,5	60,3	65,3	93,4	60,3	62,3	46,5	65,1	63	63,55	1,25
Разом	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,33

Таблиця С.2

Результати факторного аналізу інтегрального індикатора економічної безпеки за 2001-2002 роки

Таблиця С.3

Результати факторного аналізу інтегрального індикатора економічної безпеки за 2002-2003

РОКИ

Таблиця С.4

Результати факторного аналізу інтегрального індикатора економічної безпеки за 2003-2004 роки

Таблиця С.5

Результати факторного аналізу інтегрального індикатора економічної безпеки за 2004-2005

РОКИ

Таблиця С.6

Результати факторного аналізу інтегрального індикатора економічної безпеки за 2005-2006 роки

Таблиця С.7

Результати факторного аналізу інтегрального індикатора економічної безпеки за 2006-2007

РОКИ

Таблиця С.8

Результати факторного аналізу інтегрального індикатора економічної безпеки за 2007-2008

РОКИ

Таблиця С.9

Результати факторного аналізу інтегрального індикатора економічної безпеки за 2008-2009 роки

Таблиця С.10

Результати факторного аналізу інтегрального індикатора економічної безпеки за 2009-2010 роки

№ підстановки	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆	x ₇	x ₈	x ₉	x ₁₀	у	Розмір впливу фактора
1	50	47	60	62	83	52	75	51	54	79	61,08	-
2	49	47	60	62	83	52	75	51	54	79	60,98	-0,10
3	49	56	60	62	83	52	75	51	54	79	61,67	0,69
4	49	56	62	62	83	52	75	51	54	79	61,90	0,23
5	49	56	62	58	83	52	75	51	54	79	61,52	-0,38
6	49	56	62	58	76	52	75	51	54	79	60,89	-0,63
7	49	56	62	58	76	44	75	51	54	79	59,94	-0,95
8	49	56	62	58	76	44	75	51	54	79	59,94	0,00
9	49	56	62	58	76	44	75	51	54	79	59,94	0,00
10	49	56	62	58	76	44	75	51	52	79	59,68	-0,26
11	49	56	62	58	76	44	75	51	52	79	59,68	0,00
Разом	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-1,4

Таблиця С.11

Результати факторного аналізу інтегрального індикатора економічної безпеки за 2010-2011

РОКИ